

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาหมู่บ้านท่องเที่ยวบ้านทรงไทย ปลายโพรงพาง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือ 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และ 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

การทำความเข้าใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของชีวิตและชุมชนในชนบท ต้องหยิบยกเอากระบวนการเรียนรู้มาพิจารณา เพราะการเรียนรู้เป็นหัวใจหรือแกนกลางของความเคลื่อนไหวการศึกษาในวิถีชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิด วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและการสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลุกจิตสำนึกของคน ในการที่มุ่งมั่นจะแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง และเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนได้นั้น จะต้องมิลักษณะเป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งนพ.ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการดังกล่าวว่า "กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (interaction learning through action)" หรืออีกนัยหนึ่ง กระบวนการเรียนรู้แบบ learning by doing ซึ่งนักการศึกษาทั่วไปคุ้นเคยกันดี นั่นเอง อย่างไรก็ตาม จุดต่างที่เน้นเพิ่มขึ้นมาคือ กระบวนการเรียนรู้นี้มิใช่การเรียนรู้ของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายๆ คน ที่มาทำกิจกรรมร่วมกัน (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2539: 253-254)

กระบวนการเรียนรู้ถูกกำหนดอยู่ในส่วนของการศึกษา โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535) ได้กำหนดกระบวนการเรียนรู้ไว้ 2 ประเภท ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 คือ

1) กระบวนการเรียนรู้ตามระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นการจัดการโดยสถานศึกษา อาศัยระบบชั้นเรียนเป็นหลัก มีหลักสูตรกำหนดไว้ตามระดับและประเภทการศึกษาเพื่อให้บุคคล ได้เรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

2) กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้จากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของบุคคลทั้งที่มีอยู่เองและที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้น

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวดที่ 4 แนวการจัดการศึกษา ก็ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ โดยในมาตรา 23 การจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และการบูรณาการ

2.1.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) ได้กล่าวถึงความหมายของ "กระบวนการเรียนรู้" พบว่ามีคำอีกคำหนึ่งคือ คำว่า "การเรียนรู้" ที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก จนอาจกล่าวได้ว่า มีความหมายเช่นเดียวกัน กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้ โดยทั่วไปจะหมายถึง ลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิด การเรียนรู้ของบุคคล ส่วนการเรียนรู้ได้มีการให้ความหมายทั้งในลักษณะของผลที่เกิดขึ้น และ กระบวนการความหมายของการเรียนรู้ในลักษณะของผลที่ได้นั้น มีการให้ความหมายไว้ เช่น การเรียนรู้เป็นผลของการได้รับประสบการณ์แล้วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่มีลักษณะ มั่นคง (Barker, 1994:2) ซึ่งก็สอดคล้องกับการให้ความหมายของ Shuell (1986 cited in Schunk, 1991:2)

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือความสามารถให้เป็นไปตาม ที่กำหนดอย่างคงทนถาวร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากการปฏิบัติหรือจากประสบการณ์ในรูปแบบอื่น ๆ ส่วนด้านการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน (2526) กล่าวว่า การเรียนรู้ เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเกิดจากการฝึกหัดหรือประสบการณ์ของแต่ละบุคคล กล่าวโดยสรุป กระบวนการเรียนรู้เป็นลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้หรือการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมซึ่งจะมีความหมายเช่นเดียวกับการเรียนรู้ในความหมายที่เป็นกระบวนการ

อุทุมพร จามรมาน, ปทีป เมธาคุณวุฒิ และสุวิมล ว่องวานิช (2538) การเรียนรู้ (Learning) หมายถึง กระบวนการที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน ซึ่งมีสาเหตุมาจากสิ่งเร้าหรือ ตัวกระตุ้น ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมที่แตกต่างออกไปตามสถานการณ์นั้น กระบวนการดังกล่าว ครอบคลุมการแก้ปัญหาและการให้เหตุผล

การเรียนรู้หมายถึง กระบวนการหาข้อมูล กระบวนการกำหนดปัญหา กระบวนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา กระบวนการวิเคราะห์เหตุแห่งปัญหา การหาแนวทางแก้ไข และการวางแผนการแก้ปัญหา (สีลาภรณ์, ม.ป.ป.)

การเรียนรู้ก่อให้เกิดความรู้ซึ่งเป็นพลังอำนาจที่นำไปสู่การปฏิบัติและยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความรู้ควรประกอบไปด้วยความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์กายภาพ ความรู้ทางสังคม ความรู้ทางศาสนาและความรู้เรื่องการจัดการ ที่มีลักษณะเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและตอบสนองวิถีการดำรงชีวิตทั้งในระดับบุคคล ชุมชนและสังคม(ปาริชาติ วัลย์เสถียรและคณะ, 2543: 9)

ในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ก็มีผู้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ไว้ดังนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ อ้างถึงในอุทุมพร จามรมาน, ปทีป เมธาคุณวุฒิ และสุวิมล ว่องวาณิช (2537) กระบวนการเรียนรู้ หมายความว่า กระบวนการที่จะให้คนเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนต่อไปได้ สามารถจัดระเบียบความคิดและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตัวเอง เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ตลอดจนเรียนรู้ให้สามารถจัดการความยากจนรู้จักตัวให้ปลอดภัยจากโรคภัยต่างๆ รวมทั้งรู้จักการประกอบอาชีพ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน และเพิ่มการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และประเทศอันเป็นการเรียนรู้ที่นอกเหนือการเรียนรู้เพื่ออ่านออกเขียนได้และคิดเลขได้

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ในเรื่องของการคิด วิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ว่า เป็นกระบวนการตามธรรมชาติในการถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของคนและสัตว์

สุนน อมรวัดวัฒน์ (2541) กระบวนการเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชีวิตและสังคม เพื่อให้คนดี รู้จักคิดดี ทำดี มีประโยชน์ต่อตนเอง และสังคม

โดยสรุป กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่เป็นวิถีทางต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและการกระทำ เพื่อให้เกิดการพัฒนา

วัตถุประสงค์ของกระบวนการเรียนรู้ตามที่ประเวศ วะสี อ้างถึงในคมพล สุวรรณภูฏ (2544) กล่าวไว้ดังนี้

1. เรียนรู้เพื่อตัวเอง
2. เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเอง ทั้งที่ใกล้และไกล
3. เรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสิ่งนอกตัวและสามารถจัดความสัมพันธ์เกื้อกูลกัน

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้สรุปสาระสำคัญจากความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ได้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

1. ด้านการเรียนรู้ การเรียนรู้ควรมีลักษณะเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยมีการ
 - 1.1 การเรียนรู้เพื่อทำ
 - 1.2 การเรียนรู้เพื่อเป็น
 - 1.3 การเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน
2. ด้านการปฏิบัติ เมื่อมีการเรียนรู้แล้วเกิดความรู้แก่ผู้เรียน โดยนำความรู้มาสืบทอดปฏิบัติ ผ่านช่องทางต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมตัวบุคคล วัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิต มีการเรียนรู้และการปฏิบัติเป็นเนื้อเดียวกัน และ กระบวนการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นที่มีมุมมองแตกต่างกันออกไป
3. การนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างถาวรในเรื่องของความรู้ ทักษะ และ ทักษะ

2.1.2 กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

จากแนวคิดของโนวดส์และฮูล (อ้างถึงในคมพล สุวรรณกฎ, 2544) ได้กล่าวถึง การเรียนรู้ของบุคคลตามธรรมชาติ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง (Self-concept) เคลื่อนตัวจากบุคลิกที่พึ่งพิงคนอื่นไปสู่การเป็นมนุษย์ที่กำหนดทิศทางชีวิตของตนเอง
2. บุคคลสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ที่จะกลายเป็นทรัพยากรการเรียนรู้ได้อีก
3. ความพร้อมที่จะเรียนของบุคคลจะกลายเป็นจุดหลักของการพัฒนางานในภาระหน้าที่ตามบทบาทในสังคม
4. ห้วงเวลาของบุคคลได้เปลี่ยนจากการถ่ายทอดความรู้ต่อๆ กันมา เป็นการใช้ความรู้นั้นทันที และด้วยเหตุนี้การเรียนรู้ได้เลื่อนไหลจากการยึดวิชาเป็นหลัก (subject centredness) ไปสู่การยึดการดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่เป็นหลัก (performance centredness)
5. บุคคลจะเรียนรู้ได้ดี ถ้ามีเงื่อนไขของการเรียนรู้ (Learning Condition) ดังนี้

- 5.1 ผู้เรียนรู้สึกอยากจะเรียน
- 5.2 สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้สะดวกสบายทางกายภาพ มีความเคารพ และยอมรับกันและกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีอิสระและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และยอมรับความแตกต่างด้านต่างๆ กันของบุคคล
- 5.3 ผู้เรียนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายไว้เองว่าประสบการณ์เรียนรู้นั้นเป็นเป้าหมายของตนเอง
- 5.4 ผู้เรียนยอมรับที่จะแบ่งปันความรับผิดชอบในการวางแผนและดำเนินการตามประสบการณ์การเรียนรู้ ดังนั้น จึงเกิดความรู้สึกผูกพันกับหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น
- 5.5 ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในกระบวนการเรียนรู้
- 5.6 กระบวนการเรียนรู้สอดคล้องกับการใช้ประสบการณ์ของผู้เรียน
- 5.7 ผู้เรียนรู้สึกถึงความก้าวหน้าในการเรียนรู้ตามเป้าหมายที่ตนเองกำหนดไว้

จากแนวความคิดดังกล่าว แสดงถึงกระบวนการในการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดี นอกจากนี้ กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ยังมีลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้ โดยสรุป (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540: 45-49)

1. มนุษย์เรียนรู้โดยการลองผิดลองถูก โดยมนุษย์จะมีการลองผิดลองถูกจากสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น และสะสมความรู้ ความเข้าใจนั้นไว้ แล้วถ่ายทอดแก่ลูกหลานในเผ่าพันธุ์ของตนนานๆ เข้าก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม หรือข้อห้ามใน "วัฒนธรรม" ของกลุ่มนั้นๆ เมื่อเวลาผ่านไปมนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้น จึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไข/ป้องกันปัญหาได้

2. มนุษย์เรียนรู้โดย การลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์-สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นหลานแบบค่อยเป็นค่อยไปกลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การถ่ายทอดความรู้แก่คนรุ่นหลัง ด้วยการสืบทอดวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (oral tradition) และการสร้างความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (literacy tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านจะนิยม การสืบทอดวิธีการ และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่ เป็นศิลป/วิทยาการที่มีความซับซ้อนลึกซึ้ง จะใช้วิธีลายลักษณ์อักษรเป็นรูปของตำราตามความสะดวก และสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยในการรับรู้ของเจ้าของวัฒนธรรม

4. มนุษย์เรียนรู้โดย พิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว

เป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวัง โดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

5. ศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ มีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนที่ต้องเผชิญกับสังขารแห่งชีวิตคือ ความไม่แน่นอน สถาบันศาสนาจึงมี

อิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า ศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวม และมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าเชื่อถือศรัทธา นั้น ๆ โดยทางตรงและทางอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization)

6. การแลกเปลี่ยนความรู้/ประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง ชัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย ทั้งสาระ รูปแบบ และวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมไทยจึงมีพลวัตส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งมั่นไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายการขยายตัวของกระบวนการเรียนรู้ กว้างขวางหลากหลายมากอย่างไม่เคยปรากฏมาแต่กาลก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีทางเลือกมากมาย และมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าใหม่ให้พิจารณา

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและทางสังคม ได้มีคนพยายามเลือกฟื้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง ดังนั้นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย

8. ครูพักลักจำ เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดูตามแบบอย่างที่เราสังเกตเห็นอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนที่สามารถทำได้จริง วิธีนี้ดูเผินๆ เป็นเสมือนการลักขโมย สิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ในความเป็นจริงความหมายไม่ได้สื่อในทางไม่ดี หากเป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น

กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว แสดงถึงภูมิปัญญาและธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งมีวิธีการในการเรียนรู้มาตั้งแต่อดีต และพยายามสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาเอง กระทั่งปัจจุบันโรงเรียนและระบบการศึกษาเข้ามามีบทบาทต่อกระบวนการเรียนรู้อย่างมาก แต่กระบวนการเรียนของมนุษย์ทั้ง 8 ลักษณะก็ยังมีเกิดขึ้นอยู่ในชุมชนในสังคมมนุษย์ซึ่งอาจไม่ชัดเจนนัก

2.1.3 กระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authenticity Learning) ตามแนวคิดของ วิชัย วงษ์ใหญ่ (2540)

กระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ยึดเยียดความรู้ เนื้อหาสาระให้กับผู้เรียน เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม บทบาทผู้สอนเป็นผู้เอื้ออำนวยการเรียนรู้รับผิดชอบและวิเคราะห์วิธีการเรียน กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักวิธีการเรียนรู้ การเรียนด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้จากกลุ่ม โดยผู้เรียนสร้างความรู้เชิงความคิดสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ต้องเสริมสร้างทักษะทางสังคม ให้กับผู้เรียน เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริงได้แก่

1) กระบวนการเรียนรู้ที่สมดุลและมีความสุข ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับความดี ความงาม ความจริง กิจกรรมกลุ่มจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม สร้างสรรค์เจตคติในทางบวก และช่วยพัฒนาให้ผู้เรียนเกิดความร่วมมือ ได้ทำงานเป็นทีม นอกจากนี้ยังเสริมความเชื่อมั่นในตนเอง มีการแสดงความคิดเห็น กล้าพูด การแสดงออกอย่างเหมาะสมและสร้างสรรค์

2) กระบวนการเรียนที่จะเรียนรู้ การเรียนที่จะรู้โดยการเชื่อมโยงความรู้ทั่วไปอย่างกว้างขวางและพอเพียงในการทำงานในระดับลึกได้ การเรียนที่จะรู้อย่างหมายถึงวิธีการเรียนรู้ที่จะแสวงหาความรู้ (Learning how to learn) เพื่อจะได้ประโยชน์จากโอกาสทางการศึกษาที่มีให้ตลอดชีวิต กระบวนการนี้ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ การคิดจำแนก และการคิดเชื่อมโยง โดยมีขั้นตอนและทักษะกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้วิธีการคิดแก้ปัญหา การคิดคาดการณ์ล่วงหน้า และการคิดสร้างสรรค์ โดยมีขั้นตอนดังนี้

2.1) หยุดคิด เพื่อทำความเข้าใจปัญหา

2.2) ค้นหาสาเหตุ วิเคราะห์ถึงที่มาของปัญหา

2.3) การแสวงหาทางเลือก จากวิธีการแก้ปัญหา และผลที่จะตามมา หาทางเลือกที่ดีที่สุดที่เป็นไปได้เมื่อนำมาปฏิบัติจริง

2.4) ปฏิบัติตามทางเลือกที่เลือกไว้ โดยดำเนินการตามขั้นตอนที่เลือกไว้ บันทึกสังเกตการกระทำอย่างละเอียด

2.5) ประเมินผล เพื่อสะท้อนผลที่ได้จากการปฏิบัติ

3) การเรียนรู้ที่จะทำและอยู่ร่วมกัน โดยการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์ตนเอง และการพัฒนาความเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น ทักษะการวิเคราะห์ตนเองจะเกิดขึ้นโดยกระบวนการกลุ่ม เพื่อวิเคราะห์ด้านดี ด้านเสียและข้อด้อย ให้สมาชิกได้แลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์เพื่อเปิดตนเอง

กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสร้างความรู้ (constructivist) โดยผู้เรียนจะสร้างความรู้เชิงความคิดและสร้างความรู้เชิงสังคม วัฒนธรรม โดยจัดสภาพการณ์หรือเงื่อนไขสำหรับการเรียนรู้คือ

3.1) การจัดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ให้มีความสลับซับซ้อน ด้วยการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสามารถเลือกได้

3.2) การจัดหาสภาพการณ์ทางสังคม ในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้

3.3) การเชื่อมกันของสาระการเรียนการสอน รวมทั้งวิธีการนำเสนอที่หลากหลายและท้าทายผู้เรียน

3.4) กระบวนการเรียนรู้สะท้อนตามสภาพจริง

3.5) จุดเน้นของกระบวนการเรียนรู้ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ผู้เรียนมีบทบาทกระตุ้นและจัดการในการเรียนรู้

4) การเรียนรู้ที่จะเป็นบุคลิกภาพส่วนตัวที่ได้พัฒนาดีขึ้น กระบวนการเรียนรู้ตามลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบ และผู้เรียนได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนเสริมสร้างเป็นบุคลิกภาพส่วนตัว สามารถแสดงออกที่สร้างสรรค์และอิสระ (Assertion) มีทักษะการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคลและสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง โดยไม่มีความก้าวร้าว (Aggression) การเรียนรู้ที่เห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่น (Self Esteem) มีพลังแห่งความเชื่อมั่น และความสามารถของคนจะมีความสัมพันธ์แบบองค์รวมและตรงกับภาพพจน์ของตนเอง การเห็นคุณค่าและความสำคัญในความเป็นมนุษย์ ให้ความสำคัญแก่บุคคลอื่น (Significant) รับรู้ความสามารถของตนเองและของผู้อื่น (Competence) ว่าแต่ละคนมีความสามารถที่ไม่เหมือนกัน นอกจากนั้นยังเชื่อพลังแห่งความเชื่อมั่นในตน (Power) การเชื่ออำนาจในตน เชื่อในผลของการกระทำ ซึ่งพัฒนาไปสู่ลักษณะของการมุ่งอนาคต รวมทั้งมีคุณธรรม (Virtue) ความดีงามกำกับความคิดเห็นและพฤติกรรมเป็นชีวิตแห่งการเรียนรู้ที่จะพัฒนาเป็นบุคลิกภาพส่วนตนและเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

ผู้เรียนที่ได้รับโอกาสเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง ได้รับการพัฒนาสติปัญญา (Intelligence Quotient) เดิมศักยภาพของแต่ละบุคคล รวมทั้งมีความสามารถในการ

เข้าใจความรู้สึกของตนเอง และการควบคุมอารมณ์ตัวเอง รู้จักคอย รู้จักเห็นใจผู้อื่น มีความไวต่อความรู้สึกของผู้อื่น รวมทั้งรู้จักรักษาสัมพันธภาพ กับบุคคลอื่น ซึ่งจะเป็นบุคคลที่มีทั้ง IQ และEQ จะเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ

2.1.4 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ในปัจจุบันเป็นกลยุทธ์ที่มีความสำคัญ ในการสร้างให้เกิดการพัฒนา โดยจากการปฏิรูปการศึกษาที่เกิดขึ้น บทบาทของกระบวนการเรียนรู้มีความโดดเด่น และหลากหลายไม่จำกัดอยู่แต่ในเฉพาะโรงเรียนดังแต่ก่อน แต่กระบวนการเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ในแหล่งความรู้อื่นๆ เช่น ครอบครัว ชุมชน และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เป็นต้น ชุมชน นับว่าเป็นแหล่งในการก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญแก่คนในชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ก็เป็นเครื่องมือที่สามารถพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งได้

2.1.5 ความหมายของชุมชน

อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ (2543) ได้รวบรวมการให้ความหมายหรือนิยามของคำว่า "ชุมชน" ไว้ในแหล่งต่างๆ มากพอสมควรเมื่อพิจารณาความหมายเหล่านั้นแล้ว ปรากฏว่ามีความแตกต่างกันไปตามพื้นฐานแนวคิดและประสบการณ์ของผู้ให้คำนิยาม รวมทั้งบริบทของการให้คำนิยามด้วย ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้สามารถแบ่งความหมายของชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะคือ 1) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคน 2) ชุมชนในความหมายของพื้นที่ และ 3) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคน ความหมายของชุมชนในลักษณะนี้จะเน้นที่กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือเมืองเดียวกัน อยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน (Victoria Neufeldt, 1994: 282) ตัวอย่างของชุมชนในความหมายนี้ ได้แก่ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านจัดสรรเดียวกัน เป็นต้น

2) ชุมชนในความหมายของพื้นที่ ความหมายของชุมชนในลักษณะนี้จะเน้นที่พื้นที่หรืออาณาบริเวณที่มีคนอยู่ร่วมกัน (Victoria Neufeldt, 1994: 282) ชุมชนในความหมายนี้จะแสดงออกให้เห็นในลักษณะของชื่อของชุมชน เช่น ชุมชนบ้านจันทรม เป็นต้น

3) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ ความหมายของชุมชนในลักษณะนี้จะแสดงให้เห็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้หลายสำนวน สามารถแบ่งออกได้ 3 กลุ่ม คือ 1. ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน 2. ชุมชนในความหมายตามแนวมานุษยวิทยา และ 3. ชุมชนในความหมายตามแนวสังคมวิทยา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน ชุมชนในความหมายนี้หมายถึง กลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน อยู่ในวงการเดียวกัน ซึ่งอาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรืออยู่คนละพื้นที่ก็ได้ เช่น ชมรมนักวิทยาศาสตร์ ชมรมคณิตศาสตร์ เป็นต้น (Good, 1959: 113 อ้างถึงใน ชีรวัดน์ นิเจนตร, 2528: 1; ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2541 ก: 3-4)

3.2) ชุมชนในความหมายตามแนวมานุษยวิทยา ชุมชนในความหมายนี้จะเน้นที่กลุ่มคนที่มีประวัติความเป็นมา ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมเดียวกัน อยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการให้ความหมายของชุมชนต่อไปนี้
ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่อันเป็นท้องถิ่นเดียวกัน มีประวัติความเป็นมาและวัฒนธรรมเดียวกัน มีสภาพภูมิศาสตร์ที่ช่วยให้สมาชิกประกอบกิจกรรมที่มีความสนใจหรือมีผลประโยชน์ร่วมกันได้ง่าย (Good, 1959: 113 อ้างถึงใน ชีรวัดน์ นิเจนตร, 2528: 1)

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มีชีวิตอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน มีฐานะหรืออาชีพเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกันมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการดำรงรักษาและสืบทอดคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลาน (สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนาและองค์กรเซเบโม (CEBEMO) ประเทศเนเธอร์แลนด์, 2533: 1)

ชุมชน หมายถึง หมู่ชน หรือกลุ่มชนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่บริเวณเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538: 272)

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ด้วยกัน มีพันธะผูกพันด้านต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น งาน ความรัก อุดมการณ์ ศิลปะ ศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น (Albert C. Tuijman (ed.), 1996: 55)

ชุมชน คือ กลุ่มของประชาชนที่มีความเชื่อและพิธีกรรมเหมือนหรือใกล้เคียงกัน อาจจะมาจากความเป็นชาติพันธุ์ หรือศาสนาเดียวกัน หรืออยู่ร่วมถิ่นฐานทางภูมิศาสตร์เดียวกัน (Apel and Carmozzi อ้างถึงใน วิจิต นันทสุวรรณ และจ้านงค์ แรกพิณี, ม.ป.ป.: 2)

ชุมชน มีความหมายครอบคลุมตั้งแต่การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนในพื้นที่หรือขอบเขตที่แน่นอน มีความผูกพันซึ่งกันและกัน อันเป็นผลมาจากการมีกิจกรรมทางการผลิต หรือวิธีการผลิตที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน มีกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในกลุ่ม และเกิดจากกลุ่มชาติพันธุ์ ประเพณี พิธีกรรมเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน (วิจิต นันทสุวรรณ และจ้านงค์ แรกพิณี, ม.ป.ป.: 3)

ชุมชน คือ หน่วยทางสังคมขนาดหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นกลุ่มก้อนมีประวัติความเป็นมาและสภาพความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน มีความรู้สึกนึกคิดและผลประโยชน์ร่วมกัน ตลอดจนสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของสมาชิกส่วนใหญ่ได้ (ชิรวัดน์ นิเจนตร, 2528: 2)

3.3) ในความหมายตามแนวสังคมวิทยา ชุมชนในความหมายนี้ จะเน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชน การรวมตัวของสมาชิกอาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ก็ได้ สิ่งสำคัญคือ สมาชิกจะต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีการจัดการ ซึ่งจะเห็นได้จากความหมายของชุมชนต่อไปนี้

ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคม (Social Organization) ประเภทหนึ่งซึ่งประกอบด้วยอาณาเขตหรือพื้นที่ขนาดหนึ่ง และสมาชิกสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ (Marvin E.Olson, 1968 อ้างถึงใน สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2523: 108)

ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจจะเป็นการรวมตัวกันตามพื้นที่หรือไม่ใช้พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเชื่ออาหารต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ (ประเวศ วะสี, 2538 ง:37, 2539 ก:21, 2541 ข:13, 2541 ค: 35-36)

โดยสรุปของดุลย์ วงศ์ศรีคุณ ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มที่อาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ก็ได้ อาจมีชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมเดียวกันหรือไม่ก็ได้ โดยที่กลุ่มคนที่มารวมตัวกันนั้นจะต้องมีวัตถุประสงค์ของการมารวมตัวร่วมกัน

นอกจากนี้ คมพล สุวรรณภูฏ (2544) ได้สรุปถึงความหมายของชุมชนไว้ดังนี้ ความเป็นชุมชนไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นสื่อที่ใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม หรือการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน

ดังนั้นในการทำการศึกษาค้นคว้าวิจัยเลือกที่จะให้ความหมายของชุมชน หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีความสัมพันธ์ร่วมกันทางด้านประเพณี และวัฒนธรรม รวมไปถึงมีวัตถุประสงค์และประโยชน์ร่วมกัน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตั้งแต่อดีต จนกระทั่งปัจจุบันส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อให้สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น และกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน

ชนนั้นก็เกี่ยวข้องข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา โดยผ่านสถาบันสังคม เช่น ครอบครัว ปราชญ์ชุมชน วัด ต่อมาบทบาทของการศึกษาในระบบโรงเรียนจึงเกิดขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการพัฒนานอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (อ้างถึงในสมศรี จินะวงษ์, 2544: 74) ได้เสนอแนะแนวคิดของการศึกษาต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ดังนี้

1. การศึกษาจะต้องเน้นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ การคิด การวิเคราะห์ และแก้ไขปัญหาของผู้เรียน (critical ability) ตลอดจนทักษะอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการช่วยให้ผู้เรียนสามารถจัดการกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และหลากหลาย รวมทั้งสามารถพึ่งตนเองได้ (coping skills)
2. การศึกษาจะต้องเกิดขึ้น และสัมพันธ์กับบริบทของชุมชนท้องถิ่น (localized education) ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ของผู้เรียนจากฐานของสภาพความเป็นจริงที่ใกล้ตัว แล้วเชื่อมโยงไปสู่ชุมชนภายนอก เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาทางเลือกของการพัฒนาที่เป็นไปได้จากพื้นฐานบริบทของชุมชนท้องถิ่นของตน

2.1.6 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของการศึกษา ซึ่งแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 เรียกการศึกษาลักษณะนี้ว่า กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตแต่สี่ลาภรณ์ นาคทรพร เรียกว่า ระบบการเรียนรู้ชุมชน ซึ่งเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยการศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สิ่งหรือแหล่งความรู้อื่นๆ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ไม่ได้เกิดขึ้นทุกชุมชน แต่มีเฉพาะในชุมชนที่มีการรวมตัวของคนในชุมชนเป็นองค์กร เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนร่วมกัน ซึ่งอาจเกิดจากการกระตุ้นเรื่องการรวมตัวกันโดยฝ่ายรัฐ หรือนักพัฒนาเอกชน หรือผู้นำ ผู้รู้ ชาวบ้านเองก็ได้ โดยเมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชนคนในชุมชนจะรวมตัวกันคิดวิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุทางเลือกในการแก้ไข ทางทงเรียนรู้เพิ่มเติมจากตัวอย่างของชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาที่คล้ายกัน และตัดสินใจในการแก้ปัญหาาร่วมกัน ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง (คมพล สุวรรณภูมิ, 2544 : 31-32)

อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ (2543) ได้สรุปความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนและ/หรือสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้แก่ชุมชนโดยร่วมกันคิดวิเคราะห์ แสวงหาทางเลือก ดำเนินการ และประเมิน ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและ/หรือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง สิ่งที่เรียนรู้จากและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่นการเรียนรู้ของชุมชนไม่แยกขาดจากจิตสำนึกสาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่นำไปให้ประชาชนรู้สึก “เป็นเจ้าของ” ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง จึงมิได้เป็นอะไรอื่น นอกจากชุมชนแห่งการเรียนรู้(เดวิท แมทิวส์/เซียน, สุริวุฒิ เสนาคำ /แปล, อ่างในปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543: 7)

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จึงเป็นขั้นตอนของการแก้ปัญหาาร่วมกันโดยชุมชน และเพื่อชุมชนให้เกิดการพัฒนาที่ดีขึ้น ส่งผลให้คนในชุมชนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นนั่นเอง

2.1.7 ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

โดยอดุลย์ วงศ์ศรีคุณ ได้ทำการศึกษาไว้ดังนี้

1) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจหรือเป็นแกนกลางของกระบวนการสำคัญ 3 กระบวนการ คือ กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา กระบวนการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม และกระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน

2) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนชีวิตที่พัฒนาศักยภาพของคนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็น

3) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากช่วยให้เกิดศักยภาพในการคิดวิเคราะห์ ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและสรุปทเรียน

4) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

5) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเด่นของการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วม และมีบทบาทในการกำหนดแผนงาน โครงการและวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายเกิดเป็นขบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออกในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

2.1.8 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) กล่าวถึงลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ของแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และแม้ว่าสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน

อาจจะไม่ตระหนักแต่แท้ที่จริงแล้วกระบวนการกลุ่มนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาช่วยเรียนรู้ด้วยกัน บางคนอาจรู้มากกว่าคนอื่นในบางเรื่อง แต่ก็ยังมีหลายเรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากคนอื่นเช่นกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ เนื่องจากคนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน เขาย่อมเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของตนเองและชุมชน ได้มีประสบการณ์ของการทดลองทางเลือกการแก้ปัญหาต่างๆ มาแล้วในชีวิตจริง การพูดคุยถกเถียงของคนในชุมชน จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุด

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้วสมาชิกก็นำกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจเป็นการกระทำของบุคคลหรือของกลุ่มก็ได้ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองทำตามแนวทางที่ได้ตกลงกันไว้แล้ว ได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไขต่อไปอีก กระบวนการคิดทำ ทบทวนวิเคราะห์ทำจึงหมุนวนไป และส่งผลต่อการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการนี้ว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action)

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง (Problem Oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงมิได้มีความหมายเพียงยกระดับความคิดสติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นหาทางเรียนรู้เพิ่มเติม เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองให้ดีขึ้น นอกจากนี้การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงยังมีความหมายในอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้อยู่แล้ว การทำความเข้าใจในสิ่ง/สถานการณ์ที่ผู้เรียนรู้จักอยู่แล้วย่อมง่ายและเอื้อต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการที่ผู้เรียนเรียนจากเรื่องที่ไกลตัวหรือไม่รู้จัก

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้ คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและ/หรือทรัพยากรระหว่างกันและกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดร่วมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย มักจะได้แก่การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน โดยนัยนี้เครือข่ายในแต่ละชุมชนก็คือ กลุ่มคนที่เข้ามาร่วมกันเรียนรู้และร่วมกันทำงาน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นเอง แต่ในระดับที่สูงกว่าชุมชนขึ้นมา คำว่าเครือข่ายมักจะถูกใช้โดยนัยว่า หมายถึง องค์การชุมชนในหลายๆ แห่งที่มีวัตถุประสงค์หรือกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน ร่วมกัน หรือเชื่อมโยงถึงกัน อาทิ เครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายออมทรัพย์ เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น องค์การชุมชนที่ร่วมอยู่ในเครือข่ายเหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ และติดต่อสื่อสารถึงกันเป็นระยะ ๆ

2.1.9 องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและ/หรือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน ดังนั้นถ้าจะกล่าวถึงองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงต้องกล่าวถึงองค์ประกอบของทั้งกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน (อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ, 2543)

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชุมชน

1. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป : 41-42) กล่าวว่ารากฐานสำคัญของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนมี 3 ประการ คือ

1.1. คน ประกอบด้วย ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรและ ผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

1.2. ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทาง วิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น

1.3. ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

2. นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. :69-72) ยังได้กล่าวถึง องค์ประกอบหรือกลไกที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน ดังนี้

2.1. เครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน การจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ของชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้การส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน เครือข่ายเป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อมส่วนต่างๆ เข้าหากัน ส่วนองค์กรชาวบ้านเป็นเครื่องมือในการจัดการทั้งในด้านผลผลิต ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และการเรียนรู้ของชุมชน เครือข่าย และองค์กรชาวบ้านจึงมีบทบาทเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกันในกระบวนการเรียนรู้

2.2. ระบบข้อมูลและสารสนเทศ การเรียนรู้ของชุมชนจำเป็นต้องอาศัย ข้อมูล ข่าวสารและความรู้ ในระยะแรกการเรียนรู้อาจใช้ข้อมูลข่าวสารและความรู้ในชุมชน เมื่อกระบวนการเรียนรู้เข้มแข็งและกว้างขวางขึ้น ข้อมูลข่าวสารและความรู้จากภายนอกก็เป็นสิ่งจำเป็น

2.3. สถานการณ์การเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีความมั่นคงต่อเนื่อง อันเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเรียนรู้ของชุมชน

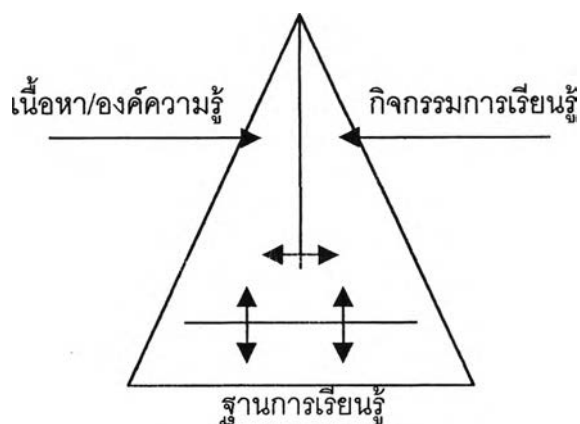
3. สীลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) ได้อธิบายองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดังนี้

3.1. ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ของชุมชนที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีมากมาย ทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้า น้าอา เพื่อน พระ หรือนักบวชหรือผู้นำศาสนา ครู ช่าง พ่อค้า หมอ พี่นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ตลอดจนสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน และทรัพยากรอื่นๆ

3.2. เนื้อหา/องค์ความรู้ เนื้อหาความรู้ของการเรียนรู้ของชุมชนจะกำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของชุมชน เป็นหลัก และเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือ เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่างๆ ซึ่งหากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการเรียนรู้ของชุมชนไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วนเพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้มิได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากแต่สอดแทรกอยู่ในการดำรงชีวิตจริงแต่ละด้าน เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์เรียนรู้จากการผลิต การบริโภคและแลกเปลี่ยนผลผลิต ฯลฯ วิชารัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายในชุมชน วิชาจิตวิทยาเรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์และอยู่อาศัย ทำงานร่วมกัน วิชานิเวศวิทยาเรียนรู้จากการทำนาทำสวน เรียนรู้จากธรรมชาติ เทคโนโลยี เรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคในการดำรงชีวิต เป็นต้น

3.3. กิจกรรมการเรียนรู้มีหลายวิธี ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน ฯลฯ กิจกรรมการเรียนรู้ทั้งหลายเหล่านี้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความถนัดที่ไม่เท่ากันของ ผู้เรียนผู้สอนแต่ละคน (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2539: 225)

อดุลย์ วังศรีคุณ ได้สรุปและอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 3 ประการไว้ดังนี้

องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน

นอกจากนี้ยังพบว่า กระบวนการเรียนรู้ในแบบอื่น ก็ยังมีองค์ประกอบอันเดียวกับ องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนด้วย

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน จากการศึกษา เอกสารเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของโรงเรียนพบว่า มีกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนอยู่ 2 ลักษณะ คือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐ และกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตและสังคม

นอกจากนี้สมศรี จินะวงษ์ (2544) ได้พูดถึงกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนของ กระทรวงศึกษาธิการ 6 แนวคิดดังนี้

1. มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้สูงและสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ การเรียนรู้นอกจากจะสร้างสรรคภูมิปัญญาให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง แล้ว ยังก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และความปิติแก่ผู้เรียนรู้อีกด้วย

2. การปฏิรูปการศึกษาควรมุ่งแก้ปัญหาความทุกข์ยากของคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยการกระจายการเรียนรู้ออกจาก "สถานศึกษา" ไปสู่ "ชุมชน" หรือการคืนการศึกษาให้ชุมชน เพื่อให้การเรียนรู้ตอบสนองความต้องการของชุมชน ทำให้เกิดการสะสม "องค์ความรู้"

ในท้องถิ่นเป็น “ฐาน” สำหรับการพัฒนา “หลักสูตรท้องถิ่น” และนำไปสู่การปฏิรูป “การเรียนการสอน” ในสถานศึกษา ทั้งยังช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชุมชนและสถานศึกษา ทำให้มีส่วนร่วมช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งซึ่งกันและกัน หรืออีกนัยหนึ่ง นักเรียน ครู และชุมชน อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน คือ เป็นทั้งผู้สอนและผู้เรียนรู้ไปพร้อมกัน

3. บุคคลและชุมชนมีความหลากหลาย ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ การนำ “รูปแบบการเรียนรู้” ที่ประสบความสำเร็จในชุมชนหนึ่งไปใช้ในอีกชุมชนหนึ่ง หรือการวางแผนจากส่วนกลาง แล้วนำไปให้คนในชุมชนท้องถิ่นปฏิบัติ จึงมักประสบความล้มเหลว นอกจากนี้ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน ยังเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงต้องพัฒนา “รูปแบบการเรียนรู้” ในแต่ละชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

4. เป้าหมายของการจัดการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน คือ เพื่อสร้าง “ปัญญา” ให้ “คน” ในชุมชน (ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ) สามารถพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้อย่างบูรณาการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เพื่อเสริมสร้าง “พลัง” ให้คนในชุมชนสามารถ “พึ่งตนเอง” และ “พึ่งพากันเอง” ได้มากขึ้น โดยเน้น “การมีส่วนร่วม” ในกระบวนการเรียนรู้ และ “การฝึกฝน” ตนเอง ในทุกด้านของชีวิต รวมทั้งส่งเสริมการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และการเชื่อมต่อประสบการณ์ระหว่างบุคคลและชุมชนโดยผ่านกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายการเรียนรู้

5. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่มีคุณภาพ เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างบูรณาการ มีสาระและขอบเขตกว้างขวาง โดยเฉพาะประเด็น “การเลี้ยงชีพ” ของคนในชุมชน ซึ่ง

6. จำเป็นต้องอาศัย “ความร่วมมือร่วมใจ” หรือ “การผนึกกำลัง” จากทุกส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ

7. ภาคเอกชน และภาคประชาชน อาทิ นักวิชาการ สื่อมวลชน นักธุรกิจ สถาบันการศึกษา องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ฯลฯ การเรียนรู้ในชุมชนจึงมิได้เกี่ยวข้องกับบุคลากรทางการศึกษาเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย

8. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ควรนำไปสู่วัตถุประสงค์หลายประการพร้อมกัน เช่น เพื่อสืบค้นผู้นำจิตวิญญาณ สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ ปลุกฝังคุณธรรมและค่านิยมที่ดีงาม เกิดความเอื้ออาทร สร้างวิสัยทัศน์ร่วม สร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ (วิธีคิดและวิธีทำงาน) ได้ปัญหาและความต้องการของชุมชน ได้แนวทาง วิธีการ และแผนงาน

การแก้ปัญหา ได้เริ่มทดลองทำ ได้โจทย์วิจัย เกิดการระดมองค์ความรู้ในท้องถิ่น ได้องค์ความรู้ใหม่ และขยายผลผ่านการสรุปทบทเรียนร่วมกัน ได้หลักสูตรท้องถิ่นและนำไปสู่การปฏิรูปการเรียนการสอน ชุมชนมีโอกาสเรียนรู้และจัดการร่วมกัน และสิ่งแวดล้อมได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู

สำหรับขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เริ่มจาก "รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปทบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ" ถ้า "วงจรแห่งการเรียนรู้" ของชุมชนใด "หมุน" เร็ว หรือมี "พลังวัด" สูง แสดงว่าชุมชนนั้นมี "พลังการเรียนรู้" สูง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2543: 9-13)

1) รวมคน

การรวมคนมีวัตถุประสงค์เพื่อรวม "พลังใจ" เป็นการเสริมใจซึ่งกันและกัน สมาชิกขององค์กรมีความสนใจและมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำให้เกิด "จิตสำนึกร่วม" ในการแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น เกิดความรัก ความสามัคคี และความเอื้ออาทร องค์กรชุมชนนั้นย่อมมีความเข้มแข็ง เพื่อกระตุ้นให้เกิดการระดมทุนทางสังคมจาก "ภายใน" ชุมชน ควรสร้างกิจกรรมที่บุคคลในชุมชนสามารถ "มีส่วนร่วม" เช่น การออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประเพณีพื้นบ้าน หรือประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เป็นต้น หรือทำให้เกิดการเชื่อมต่อองค์กรในชุมชนเข้าด้วยกัน เช่น กลุ่มป่าชุมชน – กลุ่มสมุนไพร กลุ่มออมทรัพย์ – กลุ่มแปรรูปอาหาร หรือกลุ่มวัฒนธรรม – วัด – โรงเรียน เป็นต้น

การเชื่อมต่อองค์กรในชุมชนกับองค์กรภายนอกเป็นการระดมทุนทางสังคมจาก "ภายนอก" ชุมชน ซึ่งมีความสำคัญว่าการระดม "เงิน" เนื่องจากแต่ละองค์กรมีศักยภาพ "จุดแข็ง" ที่แตกต่างกัน องค์กรในชุมชนที่สามารถเชื่อมต่อองค์กรภายนอก เช่น กลุ่มป่าชุมชน – กลุ่มสมุนไพร – คณะวนศาสตร์ กลุ่มออมทรัพย์ – กลุ่มแปรรูปอาหาร – กรมส่งเสริมการเกษตร – สหกรณ์เลมอนฟาร์ม หรือกลุ่มวัฒนธรรม – วัด – โรงเรียน – สวช. – สถาบันราชภัฏ ย่อมช่วยทำให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น เพราะต่างก็มีศักยภาพที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

การรวมคนเป็น "กลุ่ม" และการเชื่อมต่อองค์กรเป็น "เครือข่าย" สามารถกระทำได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละท้องถิ่น วิธีที่ได้รับความนิยม ได้แก่ "การจัดเวที" อาจเรียกว่า "เวทีชาวบ้าน" หรือ "เวทีประชาคม" เป็นการเปิด "พื้นที่ทางสังคม" แล้วนำประเด็นที่ชุมชนให้ความสนใจมากเป็น "เครื่องมือ" ใน "การรวมคน" และ "การสืบค้นผู้นำ" เช่น การเลี้ยงชีพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหายาเสพติด การรักษาสุขภาพ พิธีกรรมและประเพณี ดนตรีพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นต้น ชุมชนหลายแห่งใช้ "ผู้นำ" ในชุมชนเป็น "เครื่องมือ" ในการรวมคน อาจเป็นพระภิกษุ ครู หมอพื้นบ้าน ผู้นำทางจิตวิญญาณด้านพิธีกรรม หรือผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่น

ซึ่งผู้นำเหล่านี้มักเป็น “ผู้นำตามธรรมชาติ” ซึ่งมีคุณธรรม ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน อดกลั้น และมีจิตใจอาสาสมัคร

บางกรณีองค์กรจากภายนอกโดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นให้คนในชุมชนรวมตัวกัน เช่น กรมการพัฒนาชุมชน และกรมส่งเสริมการเกษตร เข้าไปจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพ องค์กรพัฒนาเอกชนกระตุ้นให้รวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่วนภาคธุรกิจเอกชนที่มีบทบาทเด่นชัด ได้แก่ บริษัทบางจากที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกันทำธุรกิจด้านค่าน้ำมัน เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนใช้ “คน” เป็นทั้ง “ปัจจัย” และ “เป้าหมาย” ของการเรียนรู้ ดังนั้น “รวมคน” จึงเป็นขั้นตอนที่ “สำคัญที่สุด” การรวมคนด้วย “ความคิด” จะสามารถรวม “พลังใจ” ของ “ผู้นำจิตวิญญาณ” ได้เป็นอย่างดี ทำให้ได้คนที่มี “คุณภาพ” มี “พลัง” และเป็นกรรวมตัวที่มี “ความยั่งยืน” ซึ่งจะส่งผลให้การดำเนินงานในขั้นต่อไปประสบความสำเร็จ

2) ร่วมคิด

มีวัตถุประสงค์เพื่อระดม “พลังความคิด” ให้รู้แจ้งแทงตลอด โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการระดมสมอง เพื่อระดมความคิด สร้างความเข้าใจร่วมกัน ปรับกระบวนการคิด สร้างวิสัยทัศน์ร่วม แลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาและโอกาสอย่างรอบด้าน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา (เรียนรู้อะไร) กำหนดแนวทาง วิธีการ และแผนงานในการแก้ปัญหา (เรียนรู้อย่างไร เรียนรู้กับใคร เรียนรู้ที่ไหน)

3) ร่วมทำ

มีวัตถุประสงค์เพื่อรวม “พลังการจัดการ” ตามแผนงานที่กำหนดโดยใช้หลักสหกรณ์ การฝึกฝนจากการทดลองทำ และการปฏิบัติในพื้นที่จริง กิจกรรมจริง สถานการณ์จริง ประกอบกับการใช้หลักการ ทฤษฎี เทคโนโลยี และระบบการบริหารจัดการที่ดีมาสร้างความเชื่อมโยงกัน ซึ่งการจัดแบ่งบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบของภาคีการพัฒนาต่างๆ อย่างเหมาะสม ย่อมทำให้การใช้ทรัพยากรมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด

4) ร่วมสรุปบทเรียน

มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังภูมิปัญญา” โดยเริ่มต้นจากการประเมินตนเอง และประเมินผลงานผ่านเวทีกลุ่ม และเครือข่ายทำให้เกิดการเชื่อมต่อทักษะ องค์ความรู้และประสบ

การณ์ นำไปสู่การพัฒนา “องค์ความรู้ใหม่” ขององค์กร จากนั้นเผยแพร่องค์ความรู้ผ่านสื่อ (เอกสาร วิทยุ โทรทัศน์) ไปสู่องค์กรชุมชนอื่นๆ

5) ร่วมรับผลจากการกระทำ

มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังมิติ” โดยการยกย่อง ชื่นชม และให้กำลังใจคนที่เสียสละและทำงานให้กับชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขจากการทำงานร่วมกัน ส่วนผลจากการกระทำอาจได้รับในมิติที่แตกต่างกัน เช่น สมาชิก องค์กร ชุมชนได้รับผลทางด้านเศรษฐกิจ นักเรียนได้เรียนรู้วิถีคิดและการทำงานเป็นทีม ส่วนครูได้เรียนรู้ศักยภาพของ ท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และการปฏิรูปการเรียนการสอนในโรงเรียน

2.1.10 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

หัวใจของกระบวนการสร้างเครือข่าย คือ ต้องมีประสบการณ์และการสรุปประสบการณ์จากการปฏิบัติของชาวบ้านและองค์กรชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการปฏิบัติกิจกรรมในกระบวนการเครือข่ายมีดังนี้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540: 18)

การคัดเลือกผู้นำ คัดเลือกผู้นำจากข้อมูลที่ได้รับในกระบวนการสำรวจค้นหา

1) เน้นที่ผู้รู้และองค์กรชุมชนที่มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ เพราะนี่เป็นขั้นตอนการตั้งด้านที่เป็นศักยภาพของท้องถิ่นออกมา เปิดโอกาสให้ศักยภาพของชาวบ้านได้แสดงออกและพัฒนาศักยภาพเพื่อการแก้ปัญหาและเอาชนะข้อจำกัดที่มีอยู่ในชุมชนและท้องถิ่น และแน่นอนว่าผู้รู้ ชาวบ้านและองค์กรชุมชนที่ผ่านการเลือกสรรนี้ จะมีบทบาทหลักในกระบวนการ

2) การจัดเวทีชาวบ้าน โดยชาวบ้าน (ผู้รู้) และองค์กรชุมชน (ผู้นำองค์กร) ที่ได้รับเลือกเข้าร่วม ประเด็นแรก ของเวทีชาวบ้านนี้ คือการวิเคราะห์ข้อมูลโดยผู้นำชาวบ้านโดยการนำเสนอข้อมูลจากกระบวนการสำรวจและค้นหา ทั้งข้อมูลภาพรวมและรายงานการวิเคราะห์ให้เวทีชาวบ้านได้เรียนรู้ความเป็นจริงของตนเอง ขยายความรู้ของชาวบ้านจากรู้ระดับหมู่บ้านของตนเองมาเป็นรู้ระดับท้องถิ่น รู้ว่ามีปัญหาอะไร มีข้อจำกัดตรงไหน มีความรู้ความสามารถอะไรบ้าง ให้ข้อมูลผ่านการวิเคราะห์ของผู้นำชาวบ้านซึ่งจะมีการตรวจสอบข้อสรุปจากการวิเคราะห์ขององค์กรด้วย ประเด็นที่สอง คือการเรียนรู้จากผู้รู้ชาวบ้าน ซึ่งมาจากท้องถิ่นนั้นหรือมาจากท้องถิ่นอื่น ในประเด็นที่เราต้องการนำเสนอเพื่อให้ชาวบ้านต่อความคิด ต่อประสบการณ์ให้รับรู้กว้างไปกว่าระดับท้องถิ่นของตนเอง ประเด็นที่สาม คือการเรียนรู้ความคิดและประสบการณ์ในการจัดการงานพัฒนาของตนเองโดยการรวมตัวเป็นเครือข่าย โดยผู้รู้หรือผู้นำเครือข่ายจากพื้นที่ที่มีความใกล้เคียงในปัญหาการดำรงชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นเป้าหมายจุดเน้นนั้นอยู่ที่ตัวแบบการทำงาน

เครือข่ายจากภายนอกท้องถิ่น เวทีชาวบ้านอาจจะจัดหลายๆครั้งต่อเนื่องกัน เพราะเนื้อหาทั้งสามประเด็นที่กล่าวถึง ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายจะเรียนรู้ควบคู่กับการเรียนรู้เชิงประจักษ์ที่ได้จากการเห็นด้วยตา สัมผัสด้วยมือ หรือการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่เป็นตัวแบบของงานโดยตรง

3) การวางแผนการพัฒนา การได้คิดได้แสดงออกถึงความคิดเห็นของตนเองในเวทีชาวบ้าน กิจกรรมที่จะมาจากความคิดที่สอดคล้องกับศักยภาพของชาวบ้าน การทำกิจกรรมในพื้นที่นั้น

4) การจัดตั้งองค์กรเครือข่าย แม้เมื่อมีการวางแผนการทำงานและลงสู่การปฏิบัติแล้ว เวทีชาวบ้านยังต้องทำอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการสรุปประสบการณ์จากการปฏิบัติ และพัฒนารูปแบบวิธีการบริหาร

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้วิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการศึกษาเพื่อปวงชน กรณีศึกษาชุมชนภาคกลาง : จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่ารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญา ซึ่งเป็นพื้นฐานการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ 4 ประการ ดังนี้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540: 38-39)

1) การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว เป็นวิธีการถ่ายทอด โดยการบอกกล่าวกับบุคคลที่เป็นญาติสนิทกัน เพื่อนสนิท หรือเป็นลูกหลานอยู่ในครอบครัวเดียวกัน จะไม่ยอมถ่ายทอดให้กับคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติ หรือเพื่อนที่สนิทกัน ความรู้ต่างๆ ชาวบ้านถือว่าเป็นความลับที่คนอื่นจะรู้ไม่ได้ เช่น ความรู้ในเรื่องการเกษตร การปลูกพืชพันธุ์ใหม่ เทคนิคการดูแลรักษาให้ได้ผลผลิตดี ราคาสูง เป็นต้น

2) การถ่ายทอดโดยการรวมกลุ่มกัน เป็นวิธีการที่ขยายผลได้ดีและแพร่หลายทั่วไป เป็นวิธีการถ่ายทอดที่ทำให้ทุกคนมีส่วนร่วม

3) การทดลองปฏิบัติโดยการซักถามคนอื่น เป็นการถ่ายทอดความรู้และมีความเสี่ยงสูง เนื่องจากผู้ทดลองต้องมีลองผิดลองถูก และทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จ

4) การทดลองโดยการพูดคุยแลกเปลี่ยน ค้นคว้าจากเอกสาร ซึ่งพบว่าวิธีนี้ประสบความสำเร็จดีกว่าการทดลองทำตามคนอื่นโดยขาดความรู้และประสบการณ์

เมื่อพิจารณาจากกรณีเครือข่ายผู้รู้จากผลการวิจัยเรื่องเดียวกัน พบว่า การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนชนบทนั้นมีอยู่ตลอดเวลา การเรียนรู้บางอย่างก็รับจากภายนอกเข้ามาเกือบ

ทั้งหมด แต่บางอย่างก็มีการปรับและประยุกต์ให้ใช้ได้เหมาะสมกับสถานะเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปเครือข่ายที่สำคัญได้ดังนี้

1) เครือข่ายในระดับปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนบุคคลเป็นหลัก เช่น การถ่ายทอดความรู้เฉพาะญาติสนิท และบุคคลในครอบครัวเดียวกัน เป็นต้น

2) เครือข่ายในระดับชุมชน เป็นการถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มคนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ถ่ายทอดโดยผู้นำชุมชนให้กับชาวบ้าน หรือให้กับสมาชิกของกลุ่มที่ประกอบอาชีพเดียวกัน

3) เครือข่ายในระดับองค์กร เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้จากหน่วยงานต่างๆ โดยอาจผ่านเข้ามาทางผู้นำกลุ่ม หรือสมาชิกในกลุ่ม เช่น ครู พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ

จะเห็นได้ว่า กิจกรรมหลักที่สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 1) การศึกษาคูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลใหม่ อันจะนำมาซึ่งการสร้างภูมิปัญญาและ 2) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันเป็นเครื่องมือในการ “ระดมสมอง” ของชาวบ้านในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ร่วมกันและในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมจากกันและกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน (สีลาภรณ์ นาคกรพรพ, 2539: 253-255)

ปฐม นิคมานนท์ พบว่ากระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ สามารถจำแนกออกได้เป็น 5 รูปแบบที่สำคัญ โดยเฉพาะในชุมชนชนบทไทย กล่าวคือ

- 1) การสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพของหมู่บ้าน
- 2) การสืบทอดอาชีพหรือความถนัดเฉพาะอย่างภายในครอบครัว สืบทอดในสายตระกูล
- 3) การเรียนจากผู้รู้ในลักษณะของการไปอยู่ฝึกงาน ไปอยู่หรือบวชเรียนในวัด การเรียนโดยจ่ายค่าเรียน การทำงานระบบกลุ่ม และเจ้าหน้าที่ภายนอกมาจัดสอนให้
- 4) การฝึกฝนด้วยตนเอง เกิดจากความรู้อิสระที่สั่งสอนมาตั้งแต่เด็ก การได้เห็นตัวอย่างแล้วทำตาม และการมีผู้ชี้แนะในขั้นต้น
- 5) เกิดขึ้นจากความบังเอิญ เช่น การฝันหรือมีอำนาจลึกลับมาเข้าสิงทำให้มีความสามารถรักษาโรคบางอย่าง และทำนายทายทักสิ่งต่างๆ ได้

2.1.11 ปัจจัยของการเรียนรู้

ตามพุทธธรรม จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ คือธาตุรู้ที่เกิดจากผัสสะทั้งหลาย คือ รูป กับนาม เมื่อได้รู้ความรู้นั้นก็จะพัฒนาไปโดยการฝึกปฏิบัติจนรู้แจ้งชัดเจนเป็นสัมมาทิฏฐิ ซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายปลายทาง คือความเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ปัจจัยที่เสริมสร้างสัมมาทิฏฐิ ถือว่าเป็นปัจจัยของการเรียนรู้มีอยู่ 2 ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิมี 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ

1. องค์ประกอบภายนอก ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม เรียกว่า วัฏการแห่งศรัทธา คือ ปรโตโฆสะ คือเสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอนแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบายการเรียนรู้จากผู้อื่น ซึ่งเลือกเอาเฉพาะส่วนที่ดีความถูกต้องเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร

2. องค์ประกอบภายใน ได้แก่ ปัจจัยภายในตัวบุคคล เรียกว่า วัฏการแห่งปัญญา คือ โยนิโสมนสิการ คือการทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี คิดเป็น คิดอย่างมีระเบียบ โดยรู้จักพัฒนาสิ่งทั้งหลาย และคิดหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นตามความเป็นจริง ตามความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกของตนเข้าไปจับ (สุมน อมรวิวัฒน์, 2542: 7-8)

การที่เราจะพัฒนาชาวบ้านหรือประชาชนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเอง และการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมดังนี้ (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2540: 43)

1) ระบบวัฒนธรรม

ในเรื่องระบบวัฒนธรรม อาจจะมีมองได้ทั้งในแง่รูปธรรมและนามธรรม รูปธรรมได้แก่ การแสดงประจำท้องถิ่น เพลงพื้นบ้าน กิจกรรมหรือพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา ประเพณีต่างๆที่สืบทอดมาช้านาน การงานอาชีพ ฯลฯ ส่วนในแง่นามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ คติชาวบ้าน เป็นต้น

2) ทรัพยากรบุคคล

ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่น ได้แก่ พระ ครู แพทย์ ผู้นำความคิดเห็น ประชาชน ชาวบ้าน บุคคลเหล่านี้ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีศักยภาพในการนำชุมชนหรือท้องถิ่นไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาตามความคาดหวัง

3) ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรในท้องถิ่น

ได้แก่ แหล่งธรรมชาติ พืชเศรษฐกิจ ป่าไม้ ภูเขา ทะเล ฯลฯ ตลอดจนหน่วยงานของรัฐ ธุรกิจเอกชน และสถาบันการศึกษาที่อยู่ในท้องถิ่น ทรัพยากรเหล่านี้ นับได้ว่าเป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาและชุมทรัพย์ทางเศรษฐกิจให้แก่ท้องถิ่นได้

4) เครือข่ายการเรียนรู้

หมายถึงระบบของการสื่อสารภายในชุมชนหรือในท้องถิ่น เช่น ชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้ข่าวสารภายนอกจากแหล่งสารใด จากสื่อมวลชน หรือจากการพูดคุยกัน ในแต่ละวันชาวบ้านจับกลุ่มคุยกันในเวลาใดและสถานที่ใด ใครคือผู้นำความคิดเห็น ใครคือบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือ สื่ออะไรบ้างที่มีอยู่แล้วในชุมชน เป็นต้น

ปฐม นิคมานนท์ ได้กล่าวถึงมูลเหตุจูงใจในการเรียนรู้ 10 ประการคือ 1) สภาพแวดล้อมในหมู่บ้าน 2) การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ 3) นิสัยและความสนใจส่วนตัว 4) เหตุผลด้านเศรษฐกิจ 5) การเห็นคุณค่าในสิ่งนั้น 6) ความต้องการใช้เวลารว่าง 7) การส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ 8) ความคาดหวังของแต่ละเพศ 9) ต้องการเรียกร้องความสนใจ 10) เกิดจากเหตุ-บังเอิญ

ปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้ได้แก่ 1) อิทธิพลจากสภาพแวดล้อม 2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ 3) ใจรักชอบ 4) ความรู้สึกภาคภูมิใจ 5) การเห็นความก้าวหน้าในการฝึก 6) ความเป็นคนหัวดี 7) การฝึกฝนทดลองให้กว้างขวางขึ้น 8) การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ ผู้รู้ และ 9) การทำงานระบบกลุ่ม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้ทำการศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญา พบว่า ปัจจัยที่หล่อหลอมให้เกิดการเรียนรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญาประกอบด้วย

1) เรียนรู้ ฝึกฝน และได้รับการอบรมสั่งสอนจากญาติผู้ใหญ่ พ่อแม่ ครอบครัวยุติธรรม และผู้มีบุญคุณ บางคนเข้าวัดฟังธรรม บางคนเข้าป่าเรียนรู้จากธรรมชาติ

2) เรียนรู้จากสภาพธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางครอบครัว ชุมชน ตลอดจนการดำเนินชีวิตในชุมชน ที่เป็นแรงกระตุ้น เป็นแรงผลักดัน หรือเป็นแรงจูงใจให้ผู้ทรงปัญญานำสิ่งเหล่านี้มาใคร่ครวญไตร่ตรอง แล้วนำมาเป็นฐานการเรียนรู้ของตนในเวลาต่อมา

3) การศึกษาจากสถาบันการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย หรือหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง ผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้านหลายท่านจบเพียงระดับประถมศึกษาจากวัดและโรงเรียนแล้ว อาจได้รับการศึกษา การฝึกอบรมจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่

ทำ หลายคนได้รับความรู้จากการเข้าร่วมฝึกอบรม นำมาปรับให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ของตนเอง

4) การเรียนรู้ทางกิจกรรมต่างๆที่สถาบันการศึกษาและสถาบันอื่นๆ จัดขึ้น พบว่าผู้ทรงภูมิปัญญาที่ผ่านการศึกษาระดับอุดมศึกษาหลายท่าน ขณะที่ยังอยู่ก็พยายามที่จะร่วมกิจกรรมทั้งที่สถาบันตัวเองและหน่วยงานภายนอกจัดขึ้น ทำให้ได้รับความรู้มากมาย

5) เรียนรู้จากผู้ทรงภูมิปัญญา จากตำราทั้งเก่าและใหม่ เป็นการเรียนรู้โดยตรง

6) เรียนรู้จากการอบรม ฝึกฝนจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา หน่วยงานราชการต่างๆได้นำความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่สู่ชุมชน ทำให้เกิดความรู้ใหม่อย่างกว้างขวางแล้วนำมาปรับประยุกต์ให้สอดคล้องเมื่อนำไปใช้ในชีวิตของตนเอง

7) เรียนรู้จากการปฏิบัติงานตามภาระหน้าที่ หลายท่านที่เป็นครูอาจารย์ได้ตระหนักว่า นอกจากสอนเด็กในโรงเรียนแล้ว จำเป็นต้องขยายการศึกษาไปสู่ชุมชน

8) เรียนรู้จากการสัมผัส สัมพันธ์กับคนในชุมชน และสภาพแวดล้อมในพื้นที่ปฏิบัติงาน ผู้ทรงภูมิปัญญาเมื่อเข้าไปสัมผัสชุมชน เกิดการเรียนรู้ และเห็นคุณค่าของความรู้ภูมิปัญญา

9) เรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ เป็นลักษณะร่วมของท่าน เพราะผู้ทรงภูมิปัญญาได้ลงมือปฏิบัติเอง

10) เรียนรู้จากเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญา ชาวบ้านนักพัฒนา ผู้สนใจทั้งในระดับชุมชน อำเภอ จังหวัด ในประเทศและต่างประเทศ เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันในเครือข่าย

11) สำนึกจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในแนวทางการพัฒนาต่างๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ สืบทอด และนำภูมิปัญญาที่ตนเองมีอยู่เข้ามานำการพัฒนาและการใช้ชีวิต

ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ กล่าวคือ 1) ผู้เรียนรู้สี่ก็อยากจะทำเรียน 2) สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ 3) เป็นเป้าหมายของตนเอง 4) ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในกระบวนการเรียนรู้ 5) กระบวนการเรียนรู้สอดคล้องกับ ประสิทธิภาพของผู้เรียน 6) มีความก้าวหน้าในการเรียนรู้ 7) ความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติ 8) การกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของการเรียนรู้ 9) ผู้เรียนได้รับการสนับสนุน 10) ภาวะเศรษฐกิจหรือการทำมาหากิน 11) การทำงานระบบกลุ่ม 12) การศึกษา การฝึกอบรมจากหน่วยงานต่างๆและ 13) ผู้ทรงภูมิปัญญา

การจัดกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

เลื่อนยศ สมบูรณ์เวช อ้างถึงในอดุลย์ วังศรีคุณ (2544) กล่าวว่า จัดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความไม่รู้ของชาวบ้าน ซึ่งการให้ความรู้แก่ชาวบ้านกระทำได้หลายวิธี แต่ที่จำเป็นและสามารถนำมาใช้กับชาวบ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การแบ่งกลุ่มกันทำงาน การติดต่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทัศนคติซึ่งกันและกัน การรับฟังความรู้จากรายการวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์ การจัดฝึกงานภาคสนาม การแบ่งกลุ่มย่อยอภิปรายปัญหา การจัดนิทรรศการ การบรรยายให้ฟัง การสาธิตให้ดู การจัดการแสดง การสอบถามเปรียบเทียบกับเพื่อนบ้าน การจัดทำแปลงสาธิตเปรียบเทียบ การปิดประกาศหรือโฆษณาชวนเชื่อ

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ ได้สรุปว่า การจัดกิจกรรมการเรียนรู้หลักที่สำคัญในการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนได้แก่

1. การศึกษาดูงาน เพื่อได้มาซึ่งข้อมูลใหม่ อันนำมาซึ่งการสร้างภูมิปัญญา
2. เวทีแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ อันเป็นเครื่องมือในการ "ระดมสมอง" ของชาวบ้าน ในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ร่วมกันและในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมจากกันและกัน ทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน อาจจัดได้หลายลักษณะ เช่น เวทีเพื่อสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เวทีเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและข้อมูลใหม่ เวทีเพื่อเชื่อมโยงเครือข่าย เป็นต้น

วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการลงมือปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการปฏิบัติ จัดว่าเป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดความรู้จริง ไม่แยกการเรียนรู้จากการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน สามารถสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นไปพร้อมกับการมีส่วนร่วมในการทำงานชุมชนในขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติ การควบคุมติดตามและประเมินผล

นอกจากนี้ยังจัดการเรียนรู้ได้โดยการสาธิต และทดลองซึ่งรูปแบบการสาธิตและทดลอง ควรจะจัดภายใต้เงื่อนไขเดียวกับที่สมาชิกในชุมชนมีอยู่ เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในชั้นต่อไป

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ นอกจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเอง ยังเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงาน ที่ไม่ใช่รูปแบบของการไปเที่ยวหรือเยี่ยมชมกันอย่างปกติ แต่เป็นการไปอย่างมีจุดมุ่งหมาย มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสรุปบทเรียน มีการเตรียมการทั้งผู้ไปดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือสถาบันในชุมชนและนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของท้องถิ่น

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลอง หรือตัวอย่าง ได้แก่ กรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ การแสดงละคร เกม กิจกรรม การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้โดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย การอภิปราย นิทรรศการ และสื่อต่างๆ

นอกจากนี้ เทคนิคการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ดีควรเป็นเทคนิคแบบผสมผสาน และคำนึงถึงหลักการสำคัญต่างๆคือ

- 1) การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต
- 2) การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน
- 3) การเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4) คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย อาทิ เพศ วัย อาชีพ พื้นฐานการศึกษาและ

ประสบการณ์ ฯลฯ (ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543: 10-11)

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ยังได้รวบรวมเทคนิค วิธีการและกระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้ 12 เทคนิค หรือวิธีการ ดังต่อไปนี้

1. เทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้จำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย และระดับของงาน

- ระดับบุคคล ได้แก่ การสังเกต การบันทึกข้อความ การถ่ายภาพ/วีดิโอ การนำเสนอต่อที่ประชุม การฝึกการฟัง การฝึกถาม-ตอบโดยใช้เหตุผลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ การค้นหาคำตอบจากวิธีต่างๆ เช่น จากหนังสือ จากการวิจัย ฝึกเชื่อมโยงบูรณาการ และการฝึกเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ ระดับกลุ่ม ได้แก่ การประชุม การอภิปรายกลุ่ม การสาธิต การแสดง นิทรรศการ การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อนำไปปฏิบัติ

- ระดับชุมชน ได้แก่ การรณรงค์ด้วยสื่อและการประชาสัมพันธ์ ให้โอกาสในการศึกษาด้วยวิธีการต่างๆ การฝึกงาน การจัดห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การสัมมนา การสาธิต การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การจัดเวทีเพื่อการรณรงค์

- ระดับเครือข่าย ได้แก่ ส่งเสริมการรวมกลุ่ม การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา การประสานงานกับหน่วยราชการ

- การจัดการศึกษาสำหรับเด็ก ได้แก่ การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ

- การจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ ได้แก่ การบอกเล่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การสาธิต การจัดทัศนศึกษา และการเรียนด้วยการกระทำ

2. เทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้จำแนกตามลักษณะการให้ความรู้

- การให้การศึกษาทางตรง ได้แก่ การเยี่ยมบ้าน/ไร่ นา การประชุม การสาธิต การจัดทัศนศึกษา

- การให้การศึกษาทางอ้อม ได้แก่ การจัดนิทรรศการ การให้การศึกษาผ่านผู้นำการใช้สื่อทัศนูปกรณ์ การจัดห้องสมุดชุมชน/ศูนย์ข้อมูลหมู่บ้าน

3. เทคนิคการประชุมอย่างมีส่วนร่วม เป็นการใช้เวทีการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์กับบุคคลอื่น โดยเรียนรู้ที่จะใช้เหตุผลของการตัดสินใจร่วมกัน มีขั้นตอนดังนี้

- การรวบรวมสถานการณ์ หรือสภาพปัญหาของชุมชน โดยวิธีการวาดแผนภูมิความคิด (Mind Map)

- การแสดงความคิดเห็นด้วยการเขียนหรือการพูดคุย

- การสรุปแนวทางในการแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการพัฒนาชุมชน

- เทคนิคการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกระบวนการกลุ่ม เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างสรรค์ความรู้โดยกลุ่ม ทุกคนจะต้องเรียนรู้จากกลุ่มให้มากที่สุด ซึ่งอาจจัดกิจกรรมของกระบวนการกลุ่ม เพื่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เช่น เกม บทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่ม

- การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ มีการจัดกลุ่มแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกำลังใจให้แก่กันและกัน และต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน เช่น การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา คู่ตรวจสอบ คู่คิด ปรินาคความคิด เป็นต้น

- การเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ ความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่ง ความเจริญของงานในความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น ๆ หรือได้พบสิ่งใหม่ๆ แล้วนำความรู้มาเชื่อมโยงกับบริบทที่เกิดขึ้น

4. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน มี 3 วิธีได้แก่

- การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การบอกเล่าโดยตรง การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม การบันเทิง

- การถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น สมุดข่อย บันทึกโบราณ เป็นต้น

- การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน

5. การสร้างเวทีการเรียนรู้ของชุมชน จะอยู่ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ โดยการ

- แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และระหว่างชาวบ้านกับนักวิชาการ

- การเก็บรวบรวมข้อมูล และการยกระดับข้อมูล

- การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชน

6. การเรียนรู้ชีวิตและจิตสำนึก เพื่อแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง คือ

- ต้องเรียนรู้สภาพชีวิตที่เป็นจริงของตัวเอง

- เน้นวิธีการแก้ปัญหาด้วยทัศนคติที่ว่าทุกปัญหามีทางแก้

- การมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์ที่เรียกว่า "คิดเป็น"

7. การใช้สื่อเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ โดยบทบาทของสื่อจะต้องเป็นฝ่ายกระตุ้นจิตสำนึกให้ประชาชน มีความคิด และมีความสามารถตัดสินใจในเรื่องต่างๆ และสื่อจะต้องปราศจากการครอบงำจากภายนอก จะต้องเป็นสื่อที่มีคุณค่าให้ชุมชนเข้าใจความหมายของความ เป็นชุมชน อยู่ในรูปของเทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่น โทรทัศน์ วิทยุ สไลด์ และสิ่งพิมพ์ แล้วยังมีสื่อพื้นบ้าน ซึ่งจะเป็นภาษาถิ่นและสามารถสื่อสารให้เข้าใจได้ง่ายในท้องถิ่น เช่น เพลงพื้นบ้าน การละเล่น กีฬา ประเพณี และพิธีกรรม

8. การฝึกทักษะอาชีพ ในโรงเรียนฝึกอาชีพนอกจากจะสอนในเรื่องของการพัฒนาอาชีพแล้ว ยังเน้นให้ผู้เรียนได้พัฒนาการคิด ในทางการแก้ปัญหา ซึ่งทุกคนสามารถช่วยกันคิดช่วยกันแก้ไขปัญหา โดยมีความรู้สึกสนิทชิดเชื้อกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

9. เทคนิค A-I-C (Appreciation Influence Control) เป็นการระดมความคิดในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน ให้ความสำคัญต่อการระดมความคิด และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เป็นกระบวนการที่นำเอาคนเป็นศูนย์กลาง เนื่องจากคนนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในชุมชน ร่วมกันวางแผนและทำเพื่อผลแห่งการพัฒนาชุมชนของตน

10. เทคนิคการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองด้วย "ระบบคู่สัญญา" ใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเอง โดยใช้วิธีการให้ผู้แก้ปัญหาคิดเป็น วางแผนในการแก้ปัญหอย่างเป็น

ระเบียบและชัดเจนขึ้น มีการควบคุมการแก้ปัญหาของตนเองภายใต้การรับรู้ของคู่สัญญา ซึ่งทำหน้าที่รับรู้และส่งเสริมพฤติกรรมกรรมการแก้ปัญหาของผู้ปฏิบัติ ขั้นตอนหลัก ๆ มีดังนี้

- การหาคู่สัญญา
- การตั้งปณิธานและขอคำแนะนำจากคู่สัญญา
- การวางแผนในการแก้ปัญหา
- ทำสัญญากับคู่สัญญา
- ลงมือปฏิบัติตามแผนและบันทึกผลส่งคู่สัญญา
- ประเมินผลการปฏิบัติ และปรับปรุงแผนการปฏิบัติ

11. กระบวนการทำความเข้าใจนิยาม (Value Clarification) ช่วยให้บุคคลเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะตัดสินใจตั้งเป้าหมายและวางแผนในชีวิต ตลอดจนพัฒนาความคิดเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความหมาย โดยให้บุคคลได้รู้จักตัวของเขาเอง ผู้อื่นและสังคม สิ่งแวดล้อมรอบตัว การกระจ่างค่านิยมจะทำให้เขาประสบความสำเร็จในวิธีการสร้างค่านิยมของเขาเองภายใต้สถานการณ์ที่กำหนดไว้ ตลอดจนส่งเสริมที่จะนำค่านิยมอื่นๆ ของบุคคลอื่นมาเป็นแหล่งข้อมูลดิบสำหรับตนเอง และสิ่งที่คาดหวังจากกระบวนการนี้คือ การเอื้ออำนวยที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำของเราเข้าด้วยกัน มีขั้นตอนสำคัญคือ

- ขั้นทำความเข้าใจ
- ขั้นแสดงความสัมพันธ์
- ขั้นกำหนดคุณค่า
- ขั้นแสดงออก

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมถือได้ว่าเป็นกลวิธีที่ดีที่สุดในการบวนการพัฒนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับท้องถิ่นหรือชุมชนระดับชาติ และในระดับนานาชาติที่ได้มีการปฏิบัติกันมาหลายทศวรรษแล้ว กระแสแนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ได้เกิดมาจากความล้มเหลวในการดำเนินการพัฒนาในอดีตที่เน้นและให้ความสำคัญต่อบทบาทของคนภายนอกชุมชน ในเวลาเดียวกันก็ละเลยศักยภาพ ความสามารถของคนในชุมชน ซึ่งไม่ได้ตอบสนองต่อการแก้ปัญหาในชุมชนเลย นอกจากนี้ยังทำให้เกิดปัญหาความไม่เท่าเทียมกันอีกด้วย จึงได้มีการทบทวนถึงการพัฒนาที่ผ่านมาว่าประชาชนหรือองค์กรท้องถิ่นน่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา และแสวงหาทางออกด้วยตัวของเขา

เอง มีการตัดสินใจ การแก้ปัญหา และการประเมินผลด้วยตนเองว่าเป็นอย่างไร อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่นิยมเรียกกันว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป (สมชาย วิริภิมย์กุล, 2543: 18)

2.2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

โคเฮน และอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff, 1977: 6 อ้างถึงในชูชาติ พวงสมจิตร, 2540: 11) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในทัศนะของการพัฒนาชุมชน ว่า "การมีส่วนร่วมจะต้องประกอบด้วยการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของประชาชน 4 ประการ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่า จะทำอะไร และทำด้วยวิธีการอย่างไร 2) มีส่วนในการดำเนินโครงการ ตัดสินใจในการให้ทรัพยากรสนับสนุนโครงการและการร่วมมือกับองค์กรหรือกลุ่มกิจกรรมเป็นการเฉพาะ 3) มีส่วนในการแบ่งปันผลประโยชน์อันเกิดจากโครงการพัฒนา และ 4) มีส่วนในการประเมินผล โครงการ

ไวท์ (White, 1982 อ้างถึงในกรมการพัฒนาชุมชน, 2529: 11) ได้ให้คำจำกัดความว่า การมีส่วนร่วมประกอบด้วย 3 มิติ มิติที่แรก คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะใครควรทำ และทำอย่างไร มิติที่สองมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ และมิติที่สาม มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงานและยังมีอีกมิติหนึ่งที่น่าพิจารณาเป็นมิติที่สี่ คือ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

สหประชาชาติ (United nations, 1981: 5 อ้างถึงในชูชาติ พวงสมจิตร, 2540: 12) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม (participation) ว่าหมายถึงการสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและสมาชิกในสังคมที่กว้างกว่าสามารถเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือ และเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนา รวมทั้งมีส่วนร่วมได้รับประโยชน์จากผลของการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 183-185) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (mental and emotional involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย นอกจากความหมายข้างต้นแล้ว ยังได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้อีกนัยหนึ่งในรูปของสมการว่า

การมีส่วนร่วม = ความร่วมมือร่วมใจ + การประสานงาน + ความรับผิดชอบ

Participation = cooperation + coordination + responsibility

โดยให้ความหมายของความร่วมมือนี้อย่างใจ หมายถึง ความตั้งใจของบุคคลที่จะมาทำงานร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

การประสานงาน หมายถึง ห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพในการกระทำกิจกรรมหรือการทำงาน

ความรับผิดชอบ หมายถึง ความรู้สึกผูกพันในการทำงานและในการทำให้เชื่อถือไว้วางใจ

โดยสรุป การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่คนเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการดำเนินการกิจกรรมเรื่องหนึ่งเรื่องใด มีส่วนในการดำเนินการ มีส่วนในการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นและมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินการจากกิจกรรมดังกล่าว

2.2.2 รูปแบบของการมีส่วนร่วม

อคิน รพีพัฒน์ (2538: 188) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วม ซึ่งอาจจำแนกได้ 3 ประการ ตามลักษณะของการมีส่วนร่วมคือ

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน เช่น กรรมการของกลุ่ม หรือชุมชน
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (Open Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน เช่น สถาบัน หรือหน่วยงานที่เชิญชวน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ตลอดเวลา

2.2.3 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540) ได้สรุปแนวคิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของ โคเฮน และอัปฮอฟ กับแนวคิดของ อคิน รพีพัฒน์ , เจมส์คัตต์ ปิ่นทอง และคณะ สามารถจำแนกขั้นตอนในการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มโครงการ เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้นๆ

ขั้นที่2 การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผน เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน และกำหนดทรัพยากรและแหล่งของทรัพยากรที่จะใช้ในโครงการ

ขั้นที่3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการ เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้แก่โครงการ โดยการร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงานหรือโดยการบริหารงานและประสานงานตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นต้น

ขั้นที่4 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการ เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนในการประเมินว่า โครงการที่พวกเขาดำเนินการนั้น บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การประเมินผลนี้อาจเป็นการประเมินผลย่อย (formative evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการที่กระทำเป็นระยะๆ หรือการประเมินผลรวม (summative evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอดของโครงการทั้งหมด

2.2.4 ลักษณะของการมีส่วนร่วม

กรมการพัฒนาชุมชน (2529: 16) ได้สรุปลักษณะต่างๆของการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 18 ลักษณะ ดังนี้

1. มีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
2. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจดำเนินงาน
3. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร
4. มีส่วนร่วมในการออกความเห็นและข้อเสนอแนะ
5. มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
6. มีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีการในการแก้ปัญหา
7. มีส่วนร่วมในการวางแผน
8. มีส่วนร่วมในการประชุม
9. มีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม
10. มีส่วนร่วมในการออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
11. มีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการหรือบริหารงาน
12. มีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิก
13. มีส่วนร่วมในการเป็นผู้ชักชวนหรือประชาสัมพันธ์
14. มีส่วนร่วมในการดำเนินตามกิจกรรมที่วางไว้

15. มีส่วนร่วมในการลงทุน หรือบริจาคทรัพย์สิน/ทรัพย์สิน
16. มีส่วนร่วมในการออกแรง หรือสละแรงงาน
17. มีส่วนร่วมในการออกวัสดุอุปกรณ์
18. มีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ติดตามหรือประเมินผล

2.2.5 การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

นำชัย ทนผล (2542) กล่าวว่า ความเกี่ยวข้องของชุมชนท้องถิ่นกับการท่องเที่ยวมีขอบเขต ลักษณะ และรูปแบบกว้างขวางและหลากหลาย ทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่ที่สำคัญๆ นั้นมี 3 ลักษณะ คือประโยชน์ของชุมชนที่ได้รับทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพสิ่งแวดล้อม หรือทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน ในประเด็นของประโยชน์ที่ชุมชนได้รับทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น หากมองในภาพกว้างจะพบว่าผลประโยชน์โดยตรงที่สมาชิกในชุมชนจะได้รับ ได้แก่ การเกิดการสร้างงาน การเกิดการพัฒนาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการบริการการท่องเที่ยว การเกิดระบบตลาด และเกิดระบบการผลิตวัตถุดิบท้องถิ่นเพื่อป้อนระบบตลาด ซึ่งจะมีผลให้สมาชิกในชุมชนเกิดรายได้จากแหล่งรายได้ใหม่ นอกเหนือจากแหล่งรายได้เดิม

ส่วนประเด็นประโยชน์ทางสังคมนั้น ชุมชนจะเกิดการพัฒนาในทางสร้างสรรค์ในสังคมขึ้น มีการติดต่อทางสังคมที่มีรูปแบบมากขึ้น (formal social contract) ซึ่งอาจเกิดสัญญาทางสังคมอันเนื่องมาจากการตกลงสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเข้าไปเกี่ยวข้องกันกับระบบการบริการท่องเที่ยวของสมาชิกชุมชน สาธารณูปโภคของชุมชน เช่น ความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินในชุมชน ซึ่งจะได้รับ การเอาใจใส่พัฒนามากขึ้น เมื่อมีกิจกรรมการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นจึงเป็นเป้าหมายสำคัญในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนในองค์รวมของระบบความรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่นของสมาชิกชุมชน ซึ่งมีความรัก ความหวงแหน มีความรู้สึกพึงพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว สามารถนำมาประยุกต์ให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนแก่ทรัพยากรท่องเที่ยวได้ โดยชุมชนต้องมีการพัฒนาตนเองให้เป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับหน่วยงาน ชุมชนอยู่ในฐานะรับทราบนโยบายในเบื้องต้น และมีส่วนผลักดันในระยะยาว ชุมชนเป็นผู้ใช้และดำเนินงานตามแผนงานและแผนปฏิบัติการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับหน่วยงานเอกชน ชุมชนจะอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของฐานรองรับการท่องเที่ยว ที่พักอาศัยใน

ลักษณะพักตามบ้าน (Home stay) ร้านอาหาร หรือการนำเสนอลูกค้านักท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม ศิลปะ และประเพณีต่างๆที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว หรือแม้แต่การเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

2.2.6 แนวทางการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

นำชัย ทนุผล (2542) ให้ข้อคิดว่าการออกแบบวางแผนโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จำเป็นต้องมีการออกแบบวางแผนด้วยความระมัดระวัง ซึ่งมีควรออกแบบวางแผนกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยอาศัยความต้องการหรือแรงผลักดันจากการตลาดของการท่องเที่ยว หรือนักท่องเที่ยวเพียงประเด็นเดียว หากแต่ควรคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นด้วย นำชัย ทนุผล (2542) ยังอ้างถึง Brandon ในส่วนข้อเสนอแนะสำหรับการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในกิจกรรมหรือโครงการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ให้ความสำคัญกับบทบาทของการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น (Local participation's role) การท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะมีแรงผลักดันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หากกิจกรรมนั้นๆอำนวยความสะดวกให้กับประชาชนในท้องถิ่น นอกจากนั้นคณะกรรมการของท้องถิ่นจะเป็นผู้ที่สามารถดำเนินการในการควบคุม การเจริญเติบโตและพัฒนาการของท้องถิ่นตนเอง การขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นอาจทำให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมในทางลบมากกว่าทางบวก
2. ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาเพื่อสร้างพลังอำนาจ (empowerment) ในการต่อรอง ซึ่งจะสามารถช่วยให้ประชาชนรวมสรรพกำลังความสามารถของตนในการบริหารจัดการและควบคุมทรัพยากร รวมทั้งตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชนท้องถิ่น
3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในวัฏจักรของโครงการ (local participation in the project cycle) กล่าวคือ ให้โอกาสประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของโครงการหรือทุกกิจกรรมของโครงการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ตั้งแต่การสำรวจข้อมูลเพื่อวางแผนโครงการ การดำเนินงานโครงการ และการติดตามประเมินผลโครงการ หากแต่ประชาชนท้องถิ่นขาดความรู้ความสามารถในประเด็นใด ก็ควรดำเนินการฝึกอบรมเสริมความรู้ให้กับคนในท้องถิ่น
4. การสร้างส่วนแบ่งให้กับประชาชน (creating stakeholders) เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นเจ้าของ (sense of ownership) ในโครงการของประชาชนท้องถิ่น การสร้าง

ส่วนแบ่งให้กับประชาชนสามารถดำเนินการได้ 2 ลักษณะ คือ เปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของกิจการเกี่ยวกับการท่องเที่ยว หรือเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร

5. เชื่อมโยงผลกำไรไปสู่การอนุรักษ์ (linking benefit to conservation) โดยเพียรพยายามให้กิจการการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นมีการจ้างงานในชนบท และมีการกระจายรายได้ให้ทั่วถึง ส่งผลให้ประชาชนท้องถิ่นเหล่านี้ทุกคนปกป้องรักษาธรรมชาติและวัฒนธรรมของตน ซึ่งทุกคนจะถือว่าเป็นสินค้าสามารถขายได้แลผลประโยชน์มาสู่ตน

6. การกระจายผลกำไร (distributing benefits) การออกแบบวางแผนและดำเนินการโครงการการท่องเที่ยว ควรมีการระบุให้ชัดเจนว่า ประชาชนท้องถิ่นจะได้ผลประโยชน์อะไร ผลประโยชน์จะกระจายไปทั่วทุกคนอย่างไร และเป็นระยะเวลาานเท่าไร

7. การระบุผู้นำท้องถิ่น (identifying community leader) การทำงานในชุมชนนั้น สิ่งแรกหรือประเด็นแรกที่พึงกระทำคือการค้นหาผู้นำท้องถิ่น เนื่องจากผู้นำท้องถิ่นจะเป็นผู้ให้คำแนะนำช่วยเหลือในการจัดการประชุมชี้แจง และทำความเข้าใจกับชุมชนในเบื้องต้นผู้นำท้องถิ่นในที่นี้อาจเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ เช่น ครู เกษตรตำบล ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้นำทางความคิด (opinion leader) เป็นต้น

8. การนำการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ชุมชนโดยอาศัยผู้นำการเปลี่ยนแปลงองค์กร (bring about change: agents and institutions) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงนับได้ว่าเป็นบุคคลภายนอกชุมชนที่มีส่วนสนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรม ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในที่นี้หมายถึงนักพัฒนา หรือกลุ่มผู้ประกอบการการท่องเที่ยวซึ่งมีความสนใจในการสนับสนุนส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติ และวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น การนำเปลี่ยนแปลงแนวความคิด (ideas) เทคโนโลยี (technologies) หรือกิจกรรมใหม่ๆ (new activities) เข้าสู่ชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงสามารถเป็นผู้นำสิ่งเหล่านี้เข้าไปในชุมชนได้รวดเร็วกว่าวิธีอื่นๆ

9. การดำเนินการส่งเสริมกิจกรรมใดๆ ต้องทำความเข้าใจพื้นที่นั้นๆเป็นอย่างดี (understanding site specific conditions) ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีรูปแบบของการมีส่วนร่วมและรูปแบบของการพัฒนาใด ควรมีการศึกษาสภาพการณ์ของพื้นที่ ศักยภาพของพื้นที่ ลักษณะทางเศรษฐกิจของพื้นที่ ลักษณะทางสังคมของประชาชนและทรัพยากร ข้อมูลเหล่านี้สามารถนำมาใช้ในการตัดสินใจในการออกแบบวางแผน โครงการนั้น นำชัย ทนุผล (2542) กล่าวว่า ควรเป็นการวางแผนโครงการแบบมีส่วนร่วม (participatory planing) โดยให้เกิดลักษณะการระบุและอธิบาย

ปัญหา วิเคราะห์เหตุของปัญหา การจัดลำดับความสำคัญ และกำหนดแนวทางแก้ไขและเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักพัฒนา ผู้นำท้องถิ่น ผู้ประกอบการ และตัวแทนประชาชนท้องถิ่น ซึ่งควรเป็นลักษณะการระดมพลังความคิด สำหรับเทคนิคและกระบวนการดำเนินการประชุมนั้น ควรใช้กระบวนการ AIC

10. การติดตามและประเมินผลความก้าวหน้า (monitoring and evaluation progress) การดำเนินโครงการจำเป็นต้องมีการติดตามความก้าวหน้าของผลการดำเนินงานเพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นมาใช้ในการตัดสินใจปรับเปลี่ยนยุทธวิธี หรือวิธีการดำเนินงานให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ที่อาจเปลี่ยนไป

รูปแบบของการมีส่วนร่วม (forms of participation)

ชนิดของรูปแบบการมีส่วนร่วม

นำชัย ทนุผล (2529) ได้เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนา ทั้งหมด 6 แบบด้วยกัน ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนา 6 รูปแบบ

ลักษณะของผู้วางแผน	สถานะของอำนาจหน้าที่	หน้าที่	ชนิดของการมีส่วนร่วม
1. กลุ่มบุคคลที่มีการศึกษาซึ่งถูกแต่งตั้งโดยผู้มีอำนาจนอกชุมชน	ผู้วางแผนและบุคคลชั้นสูงในท้องถิ่น	มีหน้าที่ถูกต้องตามกฎหมายในการวางแผนและดำเนินการโดยผ่านบุคคลชั้นสูงในท้องถิ่น	ประชาชนส่วนน้อยหรือไม่มีเลย ในกระบวนการตัดสินใจ
2. ผู้นำท้องถิ่นถูกแต่งตั้งโดยรัฐบาล	ผู้วางแผนและบุคคลชั้นสูงในท้องถิ่น	มีหน้าที่ถูกต้องตามกฎหมายในการวางแผนและดำเนินการโดยผ่านบุคคลชั้นสูงในท้องถิ่นและมีปัจจัยในการดำเนินการจากภายนอก	ประชาชนในท้องถิ่นจะเข้ามามีส่วนร่วมน้อย แม้ว่าจะมีการกระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบผลตอบแทน
3. ผู้วางแผนภายนอก แต่มีการปรึกษากับกลุ่มชาวบ้าน	ผู้วางแผนและประชาชนส่วนน้อย	มีหน้าที่ถูกต้องตามกฎหมายในการวางแผนโดยทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าพวกเขาได้ให้คำแนะนำปรึกษาแก่ผู้วางแผนแล้ว	ประชาชนในท้องถิ่นจะเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่พวกเขาจะเข้ามามีส่วนร่วมแบบฉาบฉวยเท่านั้น
4. ผู้วางแผนได้มีการปรึกษากับกลุ่มประชาชนในขั้นริเริ่มแรกของการวางแผน	เป็นผู้วางแผนร่วมกับประชาชนแต่ผู้วางแผนมีอำนาจในการตัดสินใจมากกว่า	จัดการประชุมระหว่างผู้วางแผนกับประชาชนเพื่อให้ประชาชนมีความเข้าใจและเห็นความสำคัญมากขึ้นของขบวนการวางแผนและจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ	ประชาชนในท้องถิ่นจะเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินกิจกรรมเพราะพวกเขามีส่วนร่วมในการตัดสินใจแต่อย่างไรก็ตาม ผู้วางแผนมีอำนาจในการควบคุมและการตัดสินใจมากกว่า

ตารางที่ 1 (ต่อ) แสดงรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนา 6 รูปแบบ

ลักษณะของผู้วางแผน	สถานะของอำนาจหน้าที่	หน้าที่	ชนิดของการมีส่วนร่วม
5. ในการวางแผนกิจกรรมและวางโครงการ คณะกรรมการโครงการมีตัวแทนของประชาชน	ผู้บริหารและผู้วางแผนมีอำนาจการตัดสินใจมากกว่า	ตัวแทนประชาชนมีสิทธิ์มีเสียงในการวางแผนโครงการแต่การตัดสินใจในกิจกรรมมักจะขึ้นอยู่กับคณะกรรมการบริหารชั้นสูงเพราะมีเสียงมากกว่า	ประชาชนในท้องถิ่นมีเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น เพราะพวกเขามีตัวแทนเข้ามามีบทบาทในการตัดสินใจ
6. ในการวางแผนกิจกรรมและโครงการ คณะกรรมการวางแผนมีตัวแทนของประชาชนเข้ามา มีบทบาทในการตัดสินใจเป็นส่วนมาก	ประชาชน ผู้วางแผนและผู้บริหารมีอำนาจในการตัดสินใจ แต่เสียงของประชาชนมีมากกว่า	ตัวแทนประชาชนมีสิทธิ์มีเสียงในการวางแผนมากขึ้น และหน้าที่ในการวางแผนตัดสินใจในกิจกรรมโดยมีผู้วางแผนและนักวิชาการเป็นผู้ให้คำแนะนำช่วยเหลือ	ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจมากที่สุด

จากตารางรูปแบบการมีส่วนร่วมจากรูปแบบที่ 1 ถึง 6 จะเห็นว่าการพัฒนาการของการมีส่วนร่วมของประชาชน จากน้อยที่สุดหรือไม่มีเลยในแบบที่ 1 จนถึงการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในแบบที่ 6 ซึ่งก็เป็นรูปแบบที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวิจัยหรือโครงการพัฒนาชุมชนที่พึงปรารถนาที่สุด โดยมีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเครื่องมือ (มนัส ศุภลักษณ์, 2544: 72-76)

2.2.7 กระบวนการของการมีส่วนร่วม

Sumayao (2542) เห็นว่ากระบวนการของการมีส่วนร่วมของชุมชนยังนำไปสู่การให้อำนาจประชาชน (empowerment) อีกด้วย แต่เพื่อที่จะให้การมีส่วนร่วมเป็นการให้อำนาจประชาชน ต้องมีเงื่อนไขดังนี้

- 1) ประชาชนต้องอยู่ในฐานะที่ควบคุมโครงการหรือกระบวนการวิจัยด้วยตัวเองได้ทั้งหมด รวมทั้งการตัดสินใจและการบริหารโครงการ
- 2) การมีส่วนร่วมต้องเป็นจริงทั้งในระดับการเมือง สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

3) การมีส่วนร่วมต้องนำไปสู่จิตสำนึกประชาธิปไตย (democracy) ความสมานฉันท์ (solidarity) และความเป็นผู้นำ (leadership)

4) การมีส่วนร่วมควรอยู่ในรูปแบบของการกำหนดร่วม (co-determination) กับบุคคลภายนอก ผู้ที่มีส่วนร่วมสร้างความหมายใหม่ตามแนวความคิดและความเห็นของตนโดยการเสวนา (dialogue) ที่สร้างสรรค์ร่วม (กับนักวิจัย) ซึ่งต้องยึดมั่นมั่นกับหลักการของการออกแบบและมรรควิธีของการวิจัยที่วางไว้

2.2.8 รูปแบบของการมีส่วนร่วม

Sumayao (2542) ได้นำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยอ้าง Deshler, D. และ D. Sock ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบจอมปลอม (pseudo-participation) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ระดับได้แก่

1.1 การมีส่วนร่วมแบบได้รับการเลี้ยงดู (domestication) เป็นการใช้อำนาจและการควบคุม ซึ่งผู้วางแผน ผู้บริหาร อภิสถิตชนท้องถิ่น นักวิชาการ หรือพวกมืออาชีพ ทั้งหมดมีอยู่ในมือในกิจกรรมใดๆ เป็นการทำให้เกิดการยอมรับโดยเทคนิคการมีส่วนร่วมแบบจอมปลอมในการดึงดูดให้ประชาชนยอมตาม ในสิ่งซึ่งบุคคลภายนอกเหล่านี้เห็นดีเห็นควร เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขา มากกว่าที่จะให้สิทธิ์อำนาจแก่ประชาชนผู้เข้าร่วม ซึ่งเป็นการทำให้ผู้ที่เข้ามีส่วนร่วมยอมทำตามทุกอย่างเพราะการเลี้ยงดูนั้นทำให้ผู้มีส่วนร่วมเชื่อไม่แข็งข้อได้ การมีส่วนร่วมแบบเลี้ยงดูนี้ ยังมีรูปแบบที่แตกต่างกันอีก 3 รูปแบบได้แก่

- การมีส่วนร่วมแบบถูกหลอกใช้ (manipulation) ซึ่งผู้เข้ามีส่วนร่วมจะถูกใช้เล่ห์เพทุบายให้เกิดการยอมทำตามโดยดูขง

- การมีส่วนร่วมแบบได้รับการบำบัดรักษา (Therapy) ซึ่งผู้เข้ามีส่วนร่วมจะได้รับบริการการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของตน จนเกิดความพอใจและทำตามในกระบวนการที่ดูเหมือนว่ามีการมีส่วนร่วม

- การมีส่วนร่วมแบบได้รับการแจ้งให้ทราบ (informing) ซึ่งผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมจะได้รับการแจ้งให้ทราบข้อมูลเป็นระยะๆ ทำให้ไม่อาจโต้แย้ง จึงต้องปฏิบัติตาม จึงเป็นเสมือนมีส่วนร่วมจริง

1.2 การมีส่วนร่วมแบบได้รับความช่วยเหลือ (assistentialism) หรือ (paternalism) ซึ่งอำนาจและการควบคุมยังอยู่ในมือของบุคคลภายนอก ประชาชนผู้เข้าร่วมได้รับข่าวสารข้อมูล และได้รับการปรึกษาหารือ ได้รับการช่วยเหลือ หรือ ปลอดภัย พวกเขาได้รับการปฏิบัติเหมือนวัตถุ ไม่สามารถเข้ามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันได้ ประชาชนผู้เข้าร่วมไม่มีอิทธิพลในการ

ตัดสินใจหรือการควบคุมใดๆ ในเรื่องผลประโยชน์ นักวิจัย หรือ ผู้รับผิดชอบโครงการอาจเพ่งพิศตรงการช่วยเหลือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพื่อ “รักษาอาการ” มากกว่าเยียวยารักษาสาเหตุของโรคสังคม ซึ่งทำให้ผู้เข้ามามีส่วนร่วมตกเป็นหนี้บุญคุณ ไม่สามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาได้ ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างออกไปอีก 2 รูปแบบ ได้แก่

- การมีส่วนร่วมแบบได้รับการปรึกษาหารือ (consultation) ซึ่งผู้เข้ามามีส่วนร่วมจะได้รับการปรึกษาหารือ หรือได้รับข่าวสารในกระบวนการ แต่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ หรือมีอำนาจในการบริหารจัดการใดๆ

- การมีส่วนร่วมแบบได้รับการปลอบใจ (placation) ในกรณีที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมมีความไม่พอใจที่สิทธิในการมีส่วนร่วมได้ถูกริดรอนไป ก็จะได้รับคำปลอบใจว่าจะได้มีส่วนร่วม หรือ จะได้รับการทดแทนสิทธิที่เสียไปด้วยมาตรการใดๆ จนทำให้ต้องยอมทำตาม จนดูเหมือนว่ามีส่วนร่วมจริง

2. การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (genuine participation) แบ่งออกได้เป็น 2 ระดับได้แก่

2.1 การมีส่วนร่วมแบบความร่วมมือ (cooperation) ซึ่งเป็นกระบวนการที่ประชาชนร่วมมือกับบุคคลภายนอก ในการทำกิจกรรมใดๆ ที่ผลลัพธ์จะกลายเป็นผลประโยชน์ของพวกเขา การตัดสินใจเกิดขึ้นโดยการเสวนา (dialogue) ระหว่างบุคคลภายในและบุคคลภายนอก ประชาชนเข้าเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงในกิจกรรม อำนาจและการควบคุมได้รับการแบ่งปันตลอดกระบวนการ เป็นกระบวนการแบบอุปนัย ซึ่งมีการสั่งการจากล่างขึ้นบน ไม่ใช่เป็นกระบวนการสั่งการจากบนลงล่าง ในรูปแบบการมีส่วนร่วมแบบนี้ ยังสามารถแยกแยะลักษณะของการมีส่วนร่วมได้อีก 2 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่

- การมีส่วนร่วมแบบเป็นหุ้นส่วน (partnership) ซึ่งผู้เข้ามามีส่วนร่วมมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันกับบุคคลภายนอก หรือผู้ที่อยู่ในระดับตัดสินใจ หรือบริหารขององค์กรหรือกระบวนการ อย่างในฐานะที่เป็นหุ้นส่วนของกันและกัน

- การมีส่วนร่วมแบบได้รับมอบอำนาจ (delegated power) คือการที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมได้รับสิทธิ และอำนาจในการดำเนินการ ตัดสินใจ และบริหารในองค์กรหรือกระบวนการอย่างเต็มที่ แต่เป็นสิทธิและอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมาเท่านั้น ยังไม่มีอิสระในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างใดๆในกระบวนการ

2.2 การมีส่วนร่วมแบบประชาชนมีอำนาจ (empowerment) ซึ่งเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างสมบูรณ์ที่สุด เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ประชาชนมี

ศักดิ์ศรี และอำนาจในทุกมิติ ทุกขั้นตอน ตลอดกระบวนการขององค์กร และกระบวนการซึ่งเพื่อที่จะได้มาซึ่งอำนาจดังกล่าว ประชาชนจะต้องสามารถควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ (citizen control) ในโครงการหรือสถาบัน รวมทั้งกระบวนการตัดสินใจและการบริหารจัดการมีส่วนร่วมในทุกๆ มิติ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมต้องนำไปสู่การสร้างจิตสำนึก ประชาธิปไตย ความสมานฉันท์และการเป็นผู้นำ การมีส่วนร่วมควรอยู่ในรูปแบบของ "การกำหนดหนทางร่วม" (co-determination) กับบุคคลภายนอก ซึ่งประชาชนผู้เข้าร่วมสร้างความหมายใหม่ให้เกิดขึ้นด้วยข้อต่อของของพวกเขาเอง (their own terms) โดยการเสวนาร่วม ซึ่งเป็นผลมาจากหลักการพื้นฐานของการออกแบบ และวิถีวิจัยในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั่นเอง

จากการศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกิดขึ้นในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควรมีการให้โอกาสชุมชนในการมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอน ได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการท่องเที่ยวของชุมชน ตั้งแต่การสำรวจข้อมูลเพื่อวางแผนโครงการ ในการตัดสินใจ การดำเนินงานโครงการ และการติดตามประเมินผลโครงการ และการกระจายรายได้การแบ่งผลประโยชน์ให้กับชุมชน ถ้าประชาชนท้องถิ่นขาดความรู้ความสามารถในเรื่องใด ก็ควรดำเนินการฝึกอบรมเสริมความรู้ให้กับคนในท้องถิ่นเสริมไปด้วย

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนเป็นแนวทางที่เริ่มมาจากข้อเสนอขององค์กรพัฒนา เอกชนเมื่อ 20 ปีก่อน ต่อมา มีนักคิดระดับชาติหลายคนได้พูดและเขียนเสนอแนวทางนี้ จนสามารถผลักดันให้ปรากฏ แนวคิดเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ที่ว่าจะส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวและชุมชน เป็นสถาบันหลักของการพัฒนา จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540

"การจะเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกิน หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง"

จากพระราชดำรัสดังกล่าว ซึ่งได้พระราชทาน "ทฤษฎีใหม่" ซึ่งทรงเรียกว่า "เศรษฐกิจพอเพียง" (Self-Sufficient Economy) (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2545: 135)

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทฤษฎีใหม่เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางการพัฒนาที่แท้จริงที่ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนา คือ การทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนของสังคมทั้งมวล (Transformation of Society) เพราะทฤษฎีใหม่เน้นการเปลี่ยนแปลงวิถีคิด และพฤติกรรมในทุกด้านของเกษตรกร เพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกินที่จะนำมาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ โดยกำหนดขั้นตอนการดำเนินการออกเป็น 3 ขั้นตอน

ขั้นตอนแรก

พอมีพอกิน มีหลักสำคัญ เพื่อพออยู่พอกิน เลี้ยงตัวได้ (Self sufficiency) เป็นวิธีปฏิบัติสำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนน้อย เกษตรกรต้องได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากภายนอก เช่น ภาครัฐบาล มูลนิธิ ภาคเอกชน เป็นต้น ทฤษฎีขั้นที่หนึ่งนี้หากนำมาปฏิบัติมาปฏิบัติอย่างถูกต้องจะประสบผลสำเร็จชีวิต ความเป็นอยู่ของเกษตรกรรายย่อยจะดีขึ้น หรือได้รับการพัฒนามากขึ้นกว่าเดิม

ขั้นตอนที่สอง

อยู่ดีกินดี หลักสำคัญเพื่อวางรากฐานการกินดีอยู่ดี เป็นการเก็บด้วยการประหยัดและออมทรัพย์ โดยเมื่อเกษตรกรได้ดำเนินการในขั้นตอนแรก และสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยตนเอง และมีผลผลิตบางส่วนเหลือพอจำหน่ายได้ เกษตรกรสามารถรวมพลังกันในกลุ่ม หรือสหกรณ์ เพื่อร่วมแรงกันในการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา สังคม และศาสนา ในการรวมกลุ่มนี้เกษตรกรต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานราชการ มูลนิธิ และเอกชน เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อยขาดความรู้ และหลักในการบริหารและจัดการองค์กร การรวมกลุ่มจะช่วยให้เกิดองค์กรชุมชนที่สามารถต่อสู้แข่งขันและร่วมมือกับโลกภายนอกได้

ขั้นที่สาม

มั่งมีศรีสุข มีหลักสำคัญเพื่อยกฐานะเกษตรกรมุ่งสู่ความมั่งมีศรีสุข เป็นการเข้ามาค้าขาย ขยายการลงทุนของเกษตรกรให้กว้างขวางขึ้น เพื่อให้เกษตรกรขายผลผลิตได้ราคาสูง และซื้อเครื่องอุปโภค บริโภคในราคายุติธรรม โดยการร่วมมือของกลุ่มเกษตรกร หรือสหกรณ์กับแหล่งเงินและแหล่งพลังงาน เพื่อจัดการการลงทุน ช่วยลงทุน และช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยทั้งสองฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ร่วมกัน นั่นคือ การที่เกษตรกรขายผลผลิตได้ในราคาสูง ธนาคารและ

บริษัทซื้อผลผลิตบริโภคในราคาต่ำ เกษตรกรซื้อเครื่องอุปโภค บริโภคในราคาต่ำ และธนาคารกับบริษัทสามารถกระจายบุคลากรได้ทั่วประเทศ ซึ่งเป็นแนวทางในการทำกิจกรรมเชิงธุรกิจร่วมกับภาคเอกชน

ทฤษฎีใหม่ไม่ใช่สำหรับภาคเกษตรอย่างเดียว แต่เป็นทฤษฎีในการปฏิบัติของทุกๆ ส่วนในสังคมโดยในขั้นแรกนั้น หมายถึง ความพอเพียงในระดับครอบครัวมีการพึ่งพาตนเอง เลี้ยงตนเองได้ มีความสามัคคีในท้องถิ่น ขั้นที่สอง เป็นความพอเพียงในชุมชน มีการรวมพลัง รวมกลุ่ม ทำงานกัน ช่วยเหลือกันทั้งด้านการผลิต การตลาด คุณภาพชีวิต สังคม การศึกษา และสิ่งแวดล้อม สร้างความเข้มแข็ง ส่วนขั้นที่สามเป็นความพอเพียงในระดับประเทศเป็นการพึ่งพากันของชุมชนกับองค์กรภายนอก เศรษฐกิจชุมชนนั้นเป็นเป้าหมายหนึ่งของทฤษฎีใหม่ ความพอเพียงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้นได้มาจากการรวมกลุ่มภายในชุมชนเพื่อประโยชน์ของชุมชนโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องภายใต้ความสมดุลในการดำรงชีวิตของคนในสังคม และสิ่งแวดล้อม เมื่อเศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็งย่อมเป็นฐานสำคัญสำหรับเศรษฐกิจในระดับประเทศต่อไป (หนึ่งฤทัย จันทรเกษ, 2544: 10-12)

นอกจากนี้ ที่มีนักวิชาการอีกหลายท่านที่ได้พูดถึงแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้ประเวศ วะสี (2542, หน้า 4-7) เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง พอเพียงในอย่างน้อย 7 ประการด้วยกัน คือ

1. พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
2. จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้
3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์ และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ทำให้ยังชีพ และทำมาหากินได้ เช่น เกษตรผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหาร ได้ทั้งสิ่งแวดล้อม และได้ทั้งเงิน
4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง จะทำให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม
5. ปัญหาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง
6. อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง เศรษฐกิจจึงควรสัมพันธ์ และเติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรม จึงจะมั่นคง
7. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่รูบวาบ เดี่ยวจนเดี่ยวรวยแบบกระทันหัน

2.3.1 ทฤษฎีใหม่ 3 ชั้น ในเศรษฐกิจพอเพียง

ชั้นที่ 1 ผลิตอาหารบริโภคเอง เหลือขาย ทำให้มีกินอิ่ม ไม่ติดหนี้ มีเงินออม

ชั้นที่ 2 รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน ทำเศรษฐกิจชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น เกษตรกรรม หัตถกรรม อุตสาหกรรม แปรรูปอาหาร ทำธุรกิจ ปั้นน้ำมัน ขายอาหาร ขายสมุนไพร ตั้งศูนย์การแพทย์ แผนไทย จัดการท่องเที่ยวชุมชน มีกองทุนชุมชน หรือธนาคารหมู่บ้าน

ชั้นที่ 3 เชื่อมโยงกับบริษัททำธุรกิจขนาดใหญ่ รวมทั้งการส่งออก

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541 หน้า 1-14) สรุปทฤษฎีใหม่เป็น 3 ขั้นตอน ในรูปของพัฒนาการของการปฏิบัติตามแนวทฤษฎีใหม่ โดย

ขั้นแรกคือ จัดสรรพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยให้เหมาะสม

ขั้นที่สอง เป็นการร่วมมือกันภายในชุมชน

ขั้นสุดท้าย คือ การร่วมมือกันภายนอกชุมชน และการสะสมทรัพยากร รวมทั้งการพัฒนาทฤษฎีใหม่ จากชั้นที่ 1 ถึง ชั้นที่ 3 เกี่ยวข้องโดยตรงกับการปกครองภายในชุมชน เพื่อสร้างกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนอย่างแท้จริง และนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน เศรษฐกิจพอเพียงจึงมีความหมาย เป็นกระบวนการสังคมอันเป็นพลวัต เป้าหมายต้นทางก็ได้แก่ การเกษตรขั้นพออยู่พอกิน เป็นการพัฒนาการเรียนรู้ไปสู่เกษตรกรรมยั่งยืนจนถึงเป้าหมายปลายทาง คือ เศรษฐกิจชุมชน (เสน่ห์ จามริก, 2541: 69)

เศรษฐกิจชุมชนเป็นบทบาทของการพัฒนาชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ โดยการทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในชุมชนและปัจจัยภายนอกชุมชน ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิต และแบบแผนการใช้ชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ซึ่งในกรอบของการพัฒนาชนบท รัฐบาลได้เริ่มให้ความสนใจ และถูกบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2522-2529)

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในประเทศไทย เริ่มเกิดมาจากข้อเสนอขององค์กรพัฒนาเอกชน เมื่อ 20 ปีก่อน ต่อมาเมื่อนักคิดระดับชาติหลายคน เช่น ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี เป็นต้น ได้พูดและเขียนเสนอแนวทางนี้ จนสามารถผลักดันให้ปรากฏแนวคิดในส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ที่ว่าจะส่งเสริมให้สถาบันครอบครัว และชุมชนเป็นสถาบันหลักของการพัฒนา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544: 2)

โสภณ สุภาพงษ์ ซึ่งเขียนบทความเรื่องเศรษฐกิจชุมชน : กุญแจสู่การพัฒนาชุมชนในช่วงแผน 8 โดยใช้คำว่า เศรษฐกิจชุมชนและธุรกิจชุมชน รวมๆ กันไป โดยไม่แยกแยะว่า เศรษฐกิจชุมชนนั้นมีส่วนธุรกรรมที่แสวงหากำไร และไม่แสวงหากำไร แต่ธุรกิจชุมชนเป็นธุรกรรมที่แสวงหากำไรเท่านั้น (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542: 73)

2.3.2 ความหมายของเศรษฐกิจชุมชน

กรมการพัฒนาชุมชน (2541) ให้ความหมายของเศรษฐกิจชุมชนไว้ ดังนี้

เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง กิจกรรมที่บุคคล หรือองค์กรชุมชน หรือเอกชนร่วมกิจการ และ/หรือ ช่วยกันดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมด หรือบางส่วน หรือรับช่วงงานไปทำจากเอกชน หรือกลุ่มองค์กรอื่น โดยการประสานงานกับพหุภาคี กับหน่วยงานเอกชน และผู้คนในท้องถิ่น มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเทคโนโลยีที่เหมาะสม ช่วยเหลือการผลิต การตลาด การจัดการร่วมกันในเรื่องเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การค้าขาย การบริการ การท่องเที่ยว การพัฒนาส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้เกิดรายได้ ส่งผลต่อคน ครอบครัว ชุมชน

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนอันประกอบด้วย กิจกรรมทางการค้า การผลิต กิจกรรมทางการขายผลผลิต กิจกรรมการซื้อ และการบริโภคของชุมชน และกิจกรรมที่ก่อให้เกิดค่าจ้าง ค่าเช่า และกำไรของชุมชน

Liouel Robbins อ้างถึงใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง พฤติกรรมของชุมชนในการใช้ทรัพยากรต่างๆ เพื่อสนองตอบความต้องการของชุมชน

ประเวศ วะสี (2542) เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมได้ประโยชน์เพื่อการอยู่ร่วมกัน

หนึ่งฤทัย จันทร์เกษ (2541) กระทรวงมหาดไทยให้ความหมายของเศรษฐกิจชุมชนที่ตนเอง หมายถึง การผลิต การแปรรูปและการบริการที่ผู้อยู่ในกระบวนการมุ่งหวังผลกำไร ในรูปตัวเงิน แต่ในขณะเดียวกันก็ตระหนักถึงความพึงพอใจที่แม้ว่าจะได้เงินเล็กน้อยแต่ตนเอง ครอบครัว และชุมชนดำรงอยู่อย่างรู้จักสามัคคี ส่วนความหมายในเชิงปฏิบัติ หมายถึง การผลิต การแปรรูป การบริโภค การค้า และการบริหารที่เป็นการตัดสินใจดำเนินการของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน

โดยสรุป เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจ บนรากฐานวัฒนธรรมชุมชน ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน โดยอาศัยความร่วมมือกันภายในชุมชน หรือจากภายนอกชุมชน เพื่อมุ่งสร้างรายได้ให้กับชุมชน และให้สามารถพึ่งตนเองได้ และนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชน

2.3.3 ลักษณะของเศรษฐกิจชุมชน

หนึ่งฤทัย จันทรเกษ (2541) ได้กล่าวถึงลักษณะของเศรษฐกิจชุมชน ดังนี้

- 1) เป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทุกคนในชุมชน
- 2) มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน
- 3) มีความเป็นบูรณาการเชื่อมโยงกับสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
- 4) อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง
- 5) การจัดการ และนวัตกรรมต่างๆ เพื่อความก้าวหน้าในเรื่องพื้นฐานก่อให้เกิดพลวัตอย่างไม่หยุดนิ่ง (ประเวศ วะสี, 2541 : 20-22)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544) ได้กล่าวถึงลักษณะของแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด โดยทั่วไปครอบคลุมคิดถึงการอยู่ให้รอดก่อน แล้วจึงสะสมและค้าขายที่แรงงานในครอบครัว พึ่งทรัพยากรท้องถิ่น พึ่งตัวเอง และพึ่งกันเองในชุมชนก่อน และหากจะขายซึ่งเป็นขั้นตอนที่สูงขึ้น ก็ขายในตลาดใกล้ตัว ตลาดภูมิภาค ตลาดภายในประเทศ หลักการอีกข้อหนึ่งของเศรษฐกิจชุมชน คือ เศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และวัฒนธรรม

2.3.4 แนวทางปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

จากกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองได้มีหลายหน่วยงานน้อมรับพระราชดำริจัดทำแนวทางยุทธศาสตร์เพื่อให้เกิดการปฏิบัติใช้เป็นแผนแก้ไขปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

ตามแนวทางทฤษฎีใหม่ และความหมายของเศรษฐกิจชุมชน กระทรวงมหาดไทยได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเป็นกลยุทธ์ 5 ประการและแนวทางปฏิบัติ 9 มาตรการดังนี้ (กระทรวงมหาดไทย, 2541: 2-13)

กลยุทธ์เศรษฐกิจชุมชน

1. ยึดชุมชน และครอบครัวเป็นหลักตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ โดยเริ่มจากการส่งเสริมการผลิตขั้นพื้นฐานตามแนวทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 เป็นการทำการเกษตรผสมผสาน และเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนเป็นหลัก

2. ยึดการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ โดยใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือ โดยเริ่มที่กองทุนชุมชน และนำไปใช้ในกิจกรรมการแปรรูปผลผลิตหรือกลุ่มอาชีพ และมีร้านค้าชุมชน หรือสหกรณ์ดำเนินการด้านการซื้อและขาย
3. ยึดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย โดยส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายของกลุ่มชาวบ้านขึ้น และจัดทำผังองค์กรเครือข่าย และเสริมการเรียนรู้กระบวนการที่ประสบผลสำเร็จ
4. ยึดการส่งเสริมการตลาดชุมชนโดย จัดให้มีตลาดชุมชนหรือ ลานค้าชุมชน ในทุกอำเภอเพื่อให้เกษตรกร หรือเกษตรกรหรือกลุ่มอาชีพนำผลผลิตออกจำหน่าย
5. ยึดการจัดเวทีชาวบ้านเป็นหลักแบบ "คิดเอง ทำเอง" โดยให้มีการประชุมประชาคมเศรษฐกิจหรือเวทีประชาคมอำเภอเป็นฐานชุมชนระดับอำเภอในทุกอำเภอเพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปรึกษาหารือ

แนวปฏิบัติ

1. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการเกษตรผสมผสาน และเกษตรยั่งยืน
2. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน
3. สนับสนุนการดำเนินการระดมทุน หรือจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในรูปแบบต่างๆ เพื่อใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียน และพัฒนาไปสู่องค์กรการเงินในที่สุด
4. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการพัฒนากลุ่มอาชีพ การปลูกพืชสมุนไพร แพทย์แผนไทย การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร และการพัฒนาชุมชนโบราณ เพื่อประโยชน์ต่อเศรษฐกิจชุมชน และอนุรักษ์ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี
5. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการทำผังเครือข่ายขององค์กรชุมชน
6. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการจัดลานค้าชุมชน และตลาดนัดชุมชน
7. สนับสนุนการดำเนินการพัฒนาเครือข่ายร้านค้าชุมชน
8. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องประชาคมอำเภอ
9. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องจัดตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการเกษตร

กรมการพัฒนาชุมชนได้นำทฤษฎีใหม่มาผสมผสานกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ในการพัฒนาชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น โดยในส่วนของกรมการพัฒนาชุมชนนั้นจะมุ่งให้หมู่บ้าน หรือชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน (กรมการพัฒนาชุมชน, 2541: 65) โดยมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1. การใช้พื้นที่ อันได้แก่ หมู่บ้าน หรือชุมชน เป็นหน่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจ เนื่องจากชุมชนมีทรัพยากรในการผลิต และผลผลิตต่างๆ มากมายที่สามารถนำมาใช้ได้
2. การพัฒนากลุ่ม องค์กรชุมชน และเครือข่ายให้เป็นกลไกในการพัฒนา เศรษฐกิจชุมชน ตั้งแต่การผลิต การบริโภค การแปรรูป การตลาด การบริหารจัดการ การบริหาร ทุนชุมชนซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลักดันกิจกรรมต่างๆ ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้
3. การพัฒนากองทุนชุมชนทุกรูปแบบ เพื่อสนับสนุนปัจจัยการผลิต การตลาด การแปรรูป การจัดการ และด้านอื่นที่มีความจำเป็น และต้องการความช่วยเหลือ ได้แก่ กลุ่มออม ทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนสินเชื่อเพื่อการพัฒนาชนบท เป็นต้น
4. การพัฒนาด้านการตลาดชุมชน ให้เป็นศูนย์รวมของผลิตภัณฑ์ ความต้องการ และเวทีการแลกเปลี่ยนความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการประสานการตลาดจากภายนอก ได้แก่ ศูนย์สาธิตการตลาด ลานค้าชุมชน ตลาดนัดชุมชน เป็นต้น
5. การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วม และการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจชุมชนในด้าน การจัดการ การพัฒนาทุน การพัฒนาระบบตลาด การพัฒนากระบวนการผลิต และแปรรูป และ การจัดทรัพยากรต่างๆ ในชุมชน
6. การพัฒนาระบบการทำงานพหุภาคี ประสานหน่วยงานภายใน และภายนอก ชุมชน ภาครัฐราชการ ไปสนับสนุนกิจกรรม หรือโครงการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในด้านต่างๆ ที่ สามารถช่วยเหลือกลุ่มองค์กรชุมชน
7. การพัฒนาระบบฐานข้อมูล การรายงาน การติดตามผลโครงการเศรษฐกิจชุมชน เพื่อจะได้ทราบเป้าหมาย แผนงาน ผลงาน และปรับปรุงแก้ไขการบริหารงานโดยมีกิจกรรมใน การพัฒนาเงินทุน การพัฒนาการผลิต การพัฒนาการตลาด และการพัฒนาการบริหารและการจัด การ อีกทั้งยังได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพืงตนเองในช่วงปี 2542-2544 ว่า ยุทธศาสตร์โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเฉลิมพระเกียรติของกรมพัฒนา ชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้
 - ยุทธศาสตร์ที่ 1 ส่งเสริมการพัฒนาการเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ให้มีความ สามารถ และศักยภาพในการประกอบอาชีพ และการจัดการกองทุนชุมชนรูปแบบต่างๆ
 - ยุทธศาสตร์ที่ 2 ส่งเสริมการพัฒนากองทุนชุมชนรูปแบบต่างๆ เพื่อสนับสนุนการ พัฒนาเศรษฐกิจ และธุรกิจชุมชนได้อย่างยั่งยืน
 - ยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมและพัฒนากลุ่มอาชีพ และเครือข่าย ให้มีศักยภาพในการ ผลิต การแปรรูปการตลาด เพื่อสร้างรายได้สู่ชุมชน

ยุทธศาสตร์ที่ 4 ส่งเสริมองค์กรประชาชนให้เกิด การเรียนรู้ กระบวนการจัดการ เศรษฐกิจ และ ธุรกิจชุมชน

ยุทธศาสตร์ที่ 5 ส่งเสริมการจัดตั้ง และพัฒนาศูนย์ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนทุกใน ระดับ

ยุทธศาสตร์ที่ 6 ส่งเสริมการพัฒนาทีมงานพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนทุกระดับ

ยุทธศาสตร์ที่ 7 ส่งเสริมการวิจัย และพัฒนาด้านอาชีพ และการตลาดทุน และ เทคโนโลยี เพื่อสร้างรายได้ และการประกอบอาชีพของชุมชน

ยุทธศาสตร์ที่ 8 ส่งเสริมประชาคมเศรษฐกิจชุมชนในทุกระดับ

ยุทธศาสตร์ที่ 9 ส่งเสริมหมู่บ้านพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

อีกทั้งได้กำหนดแนวทางปฏิบัติตามยุทธศาสตร์ออกเป็น 6 มาตรการหลัก และ 4 มาตรการเสริมดังนี้

มาตรการหลัก

1. สนับสนุนการดำเนินการระดมทุน หรือการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิต เพื่อให้ชุมชนมีกองทุนสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และธุรกิจชุมชน และพัฒนาไปสู่องค์กร การเงินในอนาคต

2. สนับสนุนการพัฒนาอาชีพในระดับครัวเรือน และกลุ่มอาชีพ เพื่อให้มีความ สามารถในการผลิต การแปรรูปการผลิต การตลาด การบริหารจัดการ การปลูกพืชสมุนไพร และ แพทย์แผนไทย การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

3. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องจัดทำผังเครือข่ายองค์กรชุมชน

4. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการจัดลานค้าชุมชน และตลาดนัดชุมชน

5. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการพัฒนาเครือข่ายร้านค้าชุมชน

6. สนับสนุนเงินทุนในการประกอบอาชีพแก่ครัวเรือนที่ยากจนในชนบท เพื่อให้ ครัวเรือนเป้าหมายมีรายได้ และคุณภาพชีวิตตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน

มาตรการเสริม

1. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องเกษตรผสมผสานและเกษตรยั่งยืน

2. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยการมีส่วนร่วม ของประชาชน

3. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องประชาคมตำบล

4. สนับสนุนการดำเนินการเรื่องจัดตั้งศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จด้านการเกษตร โดยความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีใหม่แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยวิธีการพัฒนาชุมชน และยุทธศาสตร์เศรษฐกิจพึ่งตนเองสามารถแสดงให้เห็นในแผนภาพ

2.3.5 ประเภทของเศรษฐกิจชุมชน

สามารถจำแนกตามลักษณะการเป็นเจ้าของได้ 4 ประเภท

- 1) กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่องค์กรชุมชน (กลุ่มอาชีพ) เป็นเจ้าของกิจการ
- 2) กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ปัจเจกในชุมชนเป็นเจ้าของกิจการ
- 3) กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่องค์กรชุมชน (กลุ่มอาชีพ) ร่วมทุนกับธุรกิจเอกชน
- 4) กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ธุรกิจเอกชนเป็นเจ้าของกิจการ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่พึ่งปรารถนาต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทำให้คนในชุมชนมีความเข้มแข็งทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา พร้อมทั้งสร้างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ดีกว่า ต้องก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างบูรณาการและยั่งยืน (ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ, 2541: 1-2)

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ปัจจุบันอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก เนื่องจากการท่องเที่ยวได้สร้างรายได้ทั้งจากชาวต่างประเทศและคนในประเทศเองได้จำนวนมาก และเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการลงทุนเพิ่มขึ้นด้วย การท่องเที่ยวนอกจากจะมีความหมายในเชิงการพักผ่อนหย่อนใจแล้ว ยังหมายถึงการเดินทางเพื่อวัตถุประสงค์อื่นๆ เช่น เพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อหาความรู้ เพื่อการกีฬา ตลอดจนการเยี่ยมเยือน เป็นต้น (ธิดา สุบรรณาจ, 44: 38)

วรรณา วงษ์วานิช (2539) ได้สรุปว่า การเดินทางที่จัดเป็นการท่องเที่ยว ต้องขึ้นอยู่กับการเงื่อนไข 3 ประการคือ

1. การเดินทางจากถิ่นที่อยู่อาศัยไปยังสถานที่อื่นชั่วคราว
2. การเดินทางด้วยความสมัครใจ
3. การเดินทางด้วยจุดมุ่งหมายใดๆที่มีไว้เพื่อการประกอบอาชีพ หรือ หารายได้

2.4.1 ความสำคัญของการท่องเที่ยว

- 1) ก่อให้เกิดรายได้เงินตราต่างประเทศเช่นเดียวกันกับการส่งสินค้าออก
- 2) ช่วยชดเชยการขาดดุลการชำระเงินของประเทศ
- 3) กระจ่ายการพัฒนาความเจริญไปสู่ภูมิภาคต่างๆ
- 4) เพิ่มการจ้างงานและกระจายรายได้ไปสู่ประชกรอย่างกว้างขวาง

- 5) กระตุ้นให้เกิดการผลิตและนำเอาทรัพยากรของประเทศมาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยมีผลทวีคูณ (Multiplier Effect) ในอัตราที่สูง
- 6) ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 7) ส่งเสริมความปลอดภัยและความมั่นคงให้แก่พื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว
- 8) ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างกัน เป็นหนทางนำไปสู่สันติภาพและความสามัคคี

2.4.2 แนวคิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การพัฒนาการท่องเที่ยวของไทยได้บรรจุอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) เป็นต้นมา ซึ่งทำให้การท่องเที่ยวเติบโตอย่างรวดเร็ว ถึงแม้ว่าการส่งเสริมการท่องเที่ยว ได้วางแผนพัฒนาไว้ป้องกันที่จะเกิดผลกระทบต่อทรัพยากรการท่องเที่ยวด้วยกัน โดยมีนโยบายหลักในข้อ 3 ว่า “อนุรักษ์และฟื้นฟูสมบัติ วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ความเป็นเอกลักษณ์ของไทยไว้ด้วยดีที่สุด” แต่ผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยวมิได้ปฏิบัติตามแผนฯ มุ่งใช้ทรัพยากรกันอย่างฟุ่มเฟือย ขาดจิตสำนึกต่อการรักษาสิ่งแวดล้อม ขาดความรับผิดชอบ จนประมาณปี พ.ศ. 2528-2529 เมืองหลักทางการท่องเที่ยวหลายแห่งได้รับผลกระทบจากมลพิษทางสิ่งแวดล้อม อาทิ ปัญหาขยะ ปัญหาน้ำเสีย ปัญหาลิงสาธารถูปโภค (น้ำ ไฟ โทรศัพท์) ไม่เพียงพอ เช่น เมืองพัทยา เกาะเสม็ด (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย: 3)

จากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ททท. ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมเพื่อลดผลกระทบมลพิษทางสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับแผนแม่บทของโลก คือ แผนปฏิบัติการ 21 หรือ Agenda 21 ที่ว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการบริโภค ประชากร และความสามารถในการรองรับของโลกต่อการค้าจนถึงมีขีด (Earth's life Supporting Capacity) รวมถึงการพัฒนาเทคโนโลยีและเทคนิคต่างๆ ที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ขณะเดียวกันนั้นมีการจัดทรัพยากรอย่างระมัดระวัง

สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้กำหนดให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ มั่นคงและสมดุลเสริมสร้างโอกาสการพัฒนาศักยภาพของคนในการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและได้รับผลจากการพัฒนาที่เป็นธรรม

ซึ่งนับว่าเป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างรายได้สู่ท้องถิ่น และยังให้ความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมวัฒนธรรม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของประชาชนด้วย ดังนั้น ทท. จึงได้กำหนดนโยบายการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวปี 2540-2546 ดังนี้

1. ส่งเสริมการอนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมและทรัพยากรการท่องเที่ยว ควบคู่กับ สิ่งแวดล้อม คำนึงคุณภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน คงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ และมรดกของชาติสืบไป
2. ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน รวมทั้งประชาชนในท้องถิ่น เข้ามามีบทบาทร่วมกัน ป้องกันแก้ไขปัญหาทางการท่องเที่ยวให้มีคุณค่า ดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น
3. สนับสนุนการพัฒนา บริการอำนวยความสะดวกในระบบอินเทอร์เน็ตให้ขยาย ทั้งในประเทศและทั่วโลก
4. ส่งเสริมความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งพัฒนาและส่งเสริมตลาดท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาให้ไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวภูมิภาคนี้
5. ส่งเสริมการผลิตบุคลากรในชาติให้เป็นนักท่องเที่ยวและเจ้าของบ้านที่ดี
6. ส่งเสริมการผลิตบุคลากรในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้มีคุณภาพได้ระดับมาตรฐานนานาชาติรองรับนโยบายการเปิดเสรีด้าน การค้าบริการ
7. ดูแล กำกับ ให้นักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการธุรกิจ ได้รับความคุ้มครองตาม พระราชบัญญัติธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ พ.ศ. 2535
8. ส่งเสริมให้การท่องเที่ยวมีบทบาทต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน
9. ส่งเสริมให้มีนักท่องเที่ยวต่างประเทศเที่ยวมากขึ้น เพื่อเป็นผลดีต่อการพัฒนา เศรษฐกิจโดยรวม
10. สร้างค่านิยมให้คนไทยเที่ยวไทยมากขึ้น กระจายความเจริญสู่ท้องถิ่น
11. ส่งเสริมสนับสนุนการลงทุนในธุรกิจท่องเที่ยว (จำพวกพรรณ แก้วสุริยะ, ไม่ระบุปี)

2.4.3 การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและหลักการ

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) นั้น พิจารณาจาก องค์ประกอบ 4 ประการ คือ

1. การดำเนินกิจการการท่องเที่ยวในขอบเขตความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ชนบทธรรมนิยม ประเพณีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนต่อกิจกรรมการท่องเที่ยว

2. การตระหนักในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อ ชุมชน ชนบทธรรมนิยม ประเพณีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการท่องเที่ยว ที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศ ชุมชน ชนบทธรรมนิยม ประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิตที่มีต่อการท่องเที่ยว

4. การประสานความต้องการทางเศรษฐกิจ การคงอยู่ของสังคม และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

ดังนั้น ททท. จะให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism) หมายถึงการพัฒนาทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสุนทรียภาพ โดยใช้ทรัพยากรอันทรงคุณค่าอย่างชาญฉลาดสามารถรักษาเอกลักษณ์ของธรรมชาติและวัฒนธรรมไว้นานที่สุด เกิดผลกระทบต่อให้น้อยที่สุดและใช้ประโยชน์ได้ตลอดกาลยาวนานที่สุด (จำไพพรรณ แก้วสุริยะ, 2545: 5)

หลักการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนมี 10 หลักการ คือ

1. การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดีให้คุ้มค่า (Using Resource Sustainable) ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นแนวทางการทำธุรกิจในระยะยาว

2. การลดการบริโภคที่มากเกินไป (Reducing Over-consumption and Waste) การลดการบริโภคที่มากเกินไป และการลดของเสีย จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาว และเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยว

3. การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม (Maintaining Diversity) มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาว และช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

4. การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยว (Integrating Tourism into Planing) การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาท้องถิ่น และการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จะช่วยขยายศักยภาพทางการท่องเที่ยวในระยะยาว

5. การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น (Supporting Local Economy) โดยพิจารณาด้านราคา และคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายอีกด้วย

6. การมีส่วนร่วมเต็มที่ของท้องถิ่นในสาขาการท่องเที่ยว (Involving Local Communities) การมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของท้องถิ่นในสาขาการท่องเที่ยว ไม่เพียงแต่สร้างผลตอบแทนแก่ประชากรและสิ่งแวดล้อมโดยรวม แต่ยังช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการการท่องเที่ยวอีกด้วย

7. การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ (Consulting Stakeholders and Public) การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ ระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง และมีส่วนได้ส่วนเสียหรือผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นในการที่จะร่วมงานไปในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งร่วมแก้ปัญหาและลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน

8. การฝึกอบรมบุคลากร (Training Staff) การฝึกอบรมบุคลากรโดยสอดแทรกแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืนต่อบุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ จะช่วยยกระดับการบริการการท่องเที่ยว

9. การตลาดที่จัดเตรียมข้อมูลข่าวสารอย่างพร้อมมูล (Marketing Tourism Responsibly) ผู้รับผิดชอบการพัฒนาการท่องเที่ยวจะต้องร่วมกับผู้เกี่ยวข้องจัดเตรียมข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว ข่าวสารการบริการการชาย ให้พร้อมเพียงต่อการเผยแพร่

10. การวิจัยและการติดตามตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ (Undertaking Research) จำเป็นต่อการช่วยแก้ปัญหา และเพิ่มผลประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว และนักลงทุน (ราไพพรรณ แก้วสุริยะ: 9-11)

กิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน มี 4 ประเภท ดังนี้

1. การท่องเที่ยวทางธรรมชาติ (Natural Tourism)
2. การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณสถาน สถานที่ต่างๆที่มนุษย์สร้างขึ้น (Cultural Tourism)

3. การท่องเที่ยวแบบบันเทิงและกีฬา (Sport and Entertainment Tourism)
4. การท่องเที่ยวเพื่อประชุมและสัมมนา (Business and Convention Tourism)

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยจัดแบ่งตามทรัพยากรทางการท่องเที่ยวออกเป็น 2 ประเภท คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและ การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ กับมรดกทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม โดยคำนึงถึงองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการคือ

1. เป็นการจัดการท่องเที่ยวที่มีจิตสำนึก มีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศนั้นๆ
2. เป็นการจัดการท่องเที่ยวที่สร้างความรู้ ให้ความรู้
3. เป็นการจัดการการท่องเที่ยวที่ประชาชนในท้องถิ่นมีบทบาท มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมจัดทำและได้รับผลประโยชน์อย่างเสมอภาค

2.4.4 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)

จากผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยว ซึ่งเกิดขึ้นมากทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และพัฒนาการท่องเที่ยว โดยในปี พ.ศ. 2530 ททท. ได้รับงบประมาณด้านการอนุรักษ์การท่องเที่ยว จึงได้ศึกษาถึงความเหมาะสมต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนตามกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของโลกที่เริ่มก่อตัวขึ้น โดยที่นักคิดนักพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้คิดรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ เพื่อรักษาระบบนิเวศของธรรมชาติ เรียกว่า Green Tourism หรือ Ecotourism โดยคิดว่าเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่มีกรอบ และโครงสร้างเล็กๆ รวมกันแล้วสามารถนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้ (All Tourism Should Be Sustainable Tourism Dowling: 1995) นักวิชาการในต่างประเทศที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวต่างให้คำจำกัดความของ Ecotourism บน พื้นฐานองค์ประกอบเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อ (Responsible) ในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ (Nature-based Tourism) มีการจัดการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม (Environmental Management) และการให้ความรู้การศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Environmental Education-based Tourism) และประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ (ร่วมคิด-ดำเนินการ-ได้รับผลประโยชน์ เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพและประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี

ในระยะแรกนั้น ททท. ได้มีมติให้ใช้คำจำกัดความ Ecotourism ในความหมายภาษาไทยว่าเป็น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อให้ชาวไทยทุกระดับเข้าใจว่า รูปแบบการท่องเที่ยว

นี้เป็นรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ต่อมาในปี พ.ศ. 2538-2540 ททท. ได้มอบหมายให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.) ทำการศึกษาเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศและขอให้ราชบัณฑิตยสถานกำหนดความหมาย ในที่สุดได้ความหมายของคำว่า Ecotourism คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (ไร่ไพพรรณ แก้วสุริยะ, 2545: 8-9)

บทบาทของชุมชนในการเข้ามาจัดการการท่องเที่ยวหรือที่เรียกว่า "การท่องเที่ยวโดยชุมชน" ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเติบโตขึ้นเป็นเครือข่ายมากขึ้น ทั้งนี้ รูปแบบของการจัดการโดยชุมชนถูกคาดหวังว่าเป็นวิธีการจัดการท่องเที่ยวแบบหนึ่งที่มีศักยภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ และสนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันก็เกิดประโยชน์แก่เศรษฐกิจชุมชนของคนในท้องถิ่นอีกด้านหนึ่งด้วย นอกจากนี้หากมองในด้านของการตลาดด้วยแล้วปรากฏว่าตลาดของการท่องเที่ยวโดยชุมชนยังเป็นกลุ่มเฉพาะ และบ่อยครั้งคำว่า "การท่องเที่ยวโดยชุมชน" (Community-Base Tourism) หรือ "การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ" (Ecotourism) หรือ "การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์" (Conservation Tourism) และการเรียกชื่ออื่นๆ ในลักษณะคล้ายกัน ได้ถูกนำมาใช้เป็นเพียงสื่อการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมภาพพจน์ของการท่องเที่ยว แต่กลับตรงกันข้ามได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น

ตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมาได้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอย่างมากและถือได้ว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญส่วนหนึ่งของประเทศ อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากร สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของประเทศ ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของระบบการท่องเที่ยว เป็นอย่างมากและหากพิจารณาถึงองค์ความรู้ทางด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนแล้ว พบว่าหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนการท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าว รวมทั้งผู้ประกอบการเองกลับยังมีความไม่ชัดเจนในด้านแนวความคิดและหลักการ วิธีการและกระบวนการการกระจายผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และการบริหารจัดการฐานทรัพยากร ด้วยเหตุดังกล่าว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.สำนักงานภาค) จึงได้สนับสนุนให้เกิดการวิจัยและพัฒนา เพื่อสร้างทางเลือกให้กับระบบการท่องเที่ยวแนวใหม่ ที่เรียกว่า "การท่องเที่ยวโดยชุมชน" โดยระยะแรกได้เน้นหนัก "การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ" และ "การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม" ซึ่งมุ่งพัฒนาให้ "คน" เป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยว และไม่

เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่เน้นถึงการสร้างศักยภาพของคนในท้องถิ่น ผู้ประกอบการ ผู้ให้บริการ

นอกจากนี้ เพื่อเป็นการยกระดับ “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” ในมิติของ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ให้เป็นแนวทางหนึ่งในการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน องค์การสหประชาชาติ จึงประกาศให้ปี 2545 เป็นปีสากลแห่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งคณะกรรมการของสหประชาชาติ ได้เรียกร้องให้องค์กรระหว่างประเทศ รัฐบาล และภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม ส่งเสริมและสนับสนุนปีสากลแห่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ กำหนดนโยบายและแผนยุทธศาสตร์การพัฒนากการท่องเที่ยวในทิศทางดังกล่าว ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร เพื่อนำไปสู่การท่องเที่ยวที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมอย่างสมดุลมากขึ้น นอกเหนือจากนี้ยังส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยว การจัดการรายได้ และการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยว ผู้คนทุกกลุ่มในชุมชน อย่างเป็นธรรม (สินธุ์ สโรบล, 2546: 9-10)

แนวคิดพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศประกอบด้วย

1. การใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวแบบยั่งยืน
2. การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
3. การสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว
4. การให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์และคณะ, 2545: 7)

2.4.5 ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน (จำไพพรรณ แก้วสุริยะ, 2545: 9)

สินธุ์ สโรบล (2545) ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาค้นคว้าเพื่อรวบรวมค่านิยมและความหมาย ได้ทำกันในสถาบันหลายแห่ง ทั้งนี้เพื่อกำหนดทิศทางการทำงานและดูเหมือนว่าจะมีผู้ให้ค่านิยมไม่น้อยกว่า 25 ความหมาย อย่างไรก็ตาม รายงานสรุปผลการดำเนินการ เพื่อกำหนดนโยบายการการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ จัดทำโดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และ

เทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ได้รวบรวมและกำหนดนิยามของ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ไว้ว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม และการท่องเที่ยวโดยมีกระบวนการ เรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน” (อุดร วงษ์ทับทิมและ สุภาวินี ทรงพรวานิชย์, 2546: 21) ซึ่งมีความหมายเหมือนกับที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยรพีพรพรณ แก้วสุริยะได้ให้นิยามไว้ ข้างต้น

แต่จากคำจำกัดความดังกล่าว สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมในแต่ละข้อความ เพื่อความสมบูรณ์ขององค์ประกอบจากลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนี้

การท่องเที่ยว กระบวนการท่องเที่ยวที่มีองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยว และการบริการ การท่องเที่ยวที่มีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง การท่องเที่ยวจึงเป็นกระบวนการที่ตอบสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว โดยมีเป้าหมายทางสังคมและเศรษฐกิจ

มีความรับผิดชอบต่อ เป็นการขยายกระบวนการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมถึงรูปแบบการท่องเที่ยว และพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบต่อการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม ทั้งที่เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการการท่องเที่ยว การตลาด นักท่องเที่ยว รวมทั้งผู้เกี่ยวข้อง

แหล่งธรรมชาติ หมายถึงแหล่งที่ดึงดูดทางธรรมชาติซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยว แหล่งธรรมชาตินี้อาจมีองค์ประกอบเฉพาะที่เป็นธรรมชาติหรือองค์ประกอบอื่นๆ จุดเน้นของการท่องเที่ยว คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติ ที่สำคัญคือความหลากหลายทางชีวภาพ แหล่งธรรมชาตินี้อาจไม่จำกัด หรือจำเป็นต้องเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามที่กำหนดไว้ก็ได้ หากมีการท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่ใดก็สามารถทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้

มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เอกลักษณ์คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของแหล่งจุดหมายการท่องเที่ยว เป็นอัตลักษณ์ หรือเป็นลักษณะจริงแท้ของสถานที่นั้น หรือเกิดขึ้นเฉพาะถิ่นไม่เหมือนใคร ทั้งนี้เพื่อมุ่งเน้นที่ระบบนิเวศของพื้นที่เป็นสำคัญ เอกลักษณ์เฉพาะถิ่นนอกจาก

จะเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้ไม่ให้ถูกทำลาย หรือเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องจากการท่องเที่ยว หากมีการเปลี่ยนแปลงต้องเป็นไปตามธรรมชาติ

แหล่งวัฒนธรรม เป็นสถานที่จุดหมายของการท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งวัฒนธรรมหรือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน วัฒนธรรมในที่นี้หมายรวมถึงประติสัทธิกรรมของมนุษย์อื่นๆ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดี

แหล่งวัฒนธรรมโดยทั่วไป เป็นผลผลิตของความเจริญของมนุษย์เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนาจากลักษณะส่วนบุคคลจนเป็นสังคมดัดแปลง เปลี่ยนแปลงธรรมชาติ เป็นกระบวนการพัฒนาของมนุษย์ที่ยากจะหยุดยั้งได้ ความแตกต่างของแต่ละวัฒนธรรมเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้จำกัดแหล่งท่องเที่ยวเฉพาะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือมีวิถีตามธรรมชาติ และเป็นวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ภายใต้หรือเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น อาจกล่าวได้ว่าแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีรากฐานอยู่กับธรรมชาติ

วิธีการมีกระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้ของการท่องเที่ยวประเภทนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นในทุกขณะขั้นตอนของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งจะทำให้มีการสั่งสมประสบการณ์ที่ดีและมากขึ้นตามลำดับ เพื่อให้บรรลุซึ่งวัตถุประสงค์ของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การเรียนรู้ร่วมกันในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง การเรียนรู้ไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่รวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ นักท่องเที่ยวและประชาชนท้องถิ่น

อยู่ภายใต้การจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องมีการจัดการที่ดีถูกต้องตามหลักวิชาการ ต้องมีการเตรียมการวางแผนพัฒนาและปฏิบัติอย่างถูกต้อง

สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวจะต้องได้รับการจัดการเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อทั้งสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และสิ่งแวดล้อมโดยรวม สิ่งแวดล้อมในที่นี้หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรของแหล่งธรรมชาติและ/หรือวัฒนธรรมที่มีอยู่

การท่องเที่ยว หมายถึงการจัดการการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมทั้งด้านการจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว การบริการ และการตลาดที่ถูกต้องเหมาะสม

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมหมายถึง การมีสิทธิในการควบคุม ดูแลกระบวนการท่องเที่ยว โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นการสำรวจ วางแผนจัดการ ดำเนินการ ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดรายได้หรือผลประโยชน์ต่อท้องถิ่นแล้ว ยังชี้ถึงความสำคัญของท้องถิ่นและเป็นกระบวนการเรียนรู้ ลู่ทางการพัฒนาความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชนด้วย

การจัดการที่มีลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ ท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วม ท้องถิ่นในที่นี้อาจหมายถึงชุมชนหรือประชาชนหรือองค์กรปกครองท้องถิ่นก็ได้ ทั้งนี้ควรเป็นองค์กรท้องถิ่นที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำกับองค์กรอย่างเป็นทางการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้มีความสำคัญ และเน้นประชาชนในพื้นที่ระบบนิเวศเป็นหลัก ส่วนประชาชนที่อยู่ในบริเวณชานเมืองก็มีความสำคัญ ควรมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน

จุดประสงค์มุ่งให้เกิดจิตสำนึก เป็นการระบุดึงวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวหรือกระบวนการเรียนรู้วิธีการจัดการที่ถูกต้อง มุ่งให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดจิตสำนึก มีภาวะจิตที่ตื่นและรู้ตัวสามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้า ประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสด้วยกายอย่างแท้จริง ไม่เพียงแต่มีความเข้าใจเท่านั้น หากแต่สามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติโดยอัตโนมัติ

การรักษาระบบนิเวศ มุ่งให้เกิดการรักษาระบบนิเวศไม่ให้ถูกทำลาย หรือเปลี่ยนแปลงไป คงสภาพการมีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างมีสมดุลให้นานที่สุด

มีความยั่งยืน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะส่งผลต่อเนื่องถึงการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ซึ่งเกิดขึ้นในความยั่งยืนของทุกองค์ประกอบ อยู่ในกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ซึ่งเป็นผลจากการประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2535

จากการรวบรวม กำหนดนิยามใหม่ และให้ความหมายใหม่ของคำว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ได้ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวให้กับหลายองค์กร แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า หลายองค์กรหลายหน่วยงาน รวมทั้งภาคเอกชน ยังมีความเห็นไม่ สอดคล้องกับ คำนิยามและความหมายดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากการปฏิบัติจริงในแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวของบริษัทต่างๆ ในภาคเหนือ (อุตร วรษ์ทับทิมและสุภาวินี ทรงพร วาณิชย์, 2546: 22-25)

2.4.6 องค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประกอบด้วย

1. องค์ประกอบด้านพื้นที่ เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ทั้งนี้รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่นั้นๆ ดังนั้นองค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ
2. องค์ประกอบด้านการจัดการ เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบโดยไม่ก่อให้เกิด ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม มีการจัดการที่ยั่งยืน ครอบคลุมไปถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน เพื่อให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม
3. องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนัก และปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง
4. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น ในการคิด วางแผน ปฏิบัติตาม ได้รับประโยชน์ ติดตาม ตรวจสอบ ตลอดจนร่วมบำรุงรักษาทรัพยากรท่องเที่ยว อันจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในท้องถิ่นทั้งการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทนเพื่อกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย และในที่สุดแล้วท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ

รายงานสรุปของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของ "การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ" ก็คือ การมุ่งเน้นในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ เพื่อประสานการท่องเที่ยวกับความพึงพอใจในการเรียนรู้และสัมผัสกับระบบนิเวศ ซึ่งมีความแตกต่างอย่างชัดเจนกับความสนใจในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและการพัฒนาอารยธรรม ที่รวมเอาลักษณะวัฒนธรรมที่มีวิถีชีวิตแบบธรรมชาติหรือ เป็นส่วนหนึ่งในระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว

จากลักษณะเฉพาะนี้เองที่ทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ใช่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอีกต่อไป ถึงแม้ว่าจะมีความคาบเกี่ยวกันในพื้นที่ก็ตามและในทำนองเดียวกันกับการท่องเที่ยวธรรมชาติก็ไม่ใช่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งหมด ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยว และการจัดการท่องเที่ยวด้วย ด้วยเหตุนี้แหล่งท่องเที่ยวต่างๆจึงมีเพียงบางส่วนที่จัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และทำนองเดียวกัน แหล่งท่องเที่ยวหนึ่งๆ ก็อาจมีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควบคู่ไปกับการท่องเที่ยวแบบอื่นๆ (อุดร วงษ์ทับทิมและสุภาวินี ทรงพรวาณิชย์, 2546: 28)

เมื่อปี 2544 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้กำหนดวิสัยทัศน์การท่องเที่ยวในระยะกลาง คือ มุ่งเน้นพัฒนาและส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณภาพและระยะยาว คือมุ่งพัฒนาไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีมาตรฐานระดับสากล อันจะนำไปสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และได้วางแผนการท่องเที่ยวของประเทศไทยปี 2545 กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มรายได้ที่เป็นเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ประเทศ โดยให้ความสำคัญกับการเพิ่มค่าใช้จ่ายนักท่องเที่ยวและพยายามรักษาวินัยพักร้อนมากกว่าการมุ่งเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยว พร้อมทั้งนี้ได้กำหนดนโยบายการท่องเที่ยวของประเทศไทยไว้ 5 ประการด้วยกันดังนี้

1. มุ่งเน้นให้การท่องเที่ยวเติบโตอย่างต่อเนื่อง ในแนวทางที่ไม่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และเป็นการเร่งพัฒนาเพื่อทำลายตัวเอง
2. มุ่งเน้นการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น ส่งเสริมให้เกิดการกระจายตัวของนักท่องเที่ยว จากแหล่งท่องเที่ยวหลักสู่แหล่งท่องเที่ยวเสริมข้างเคียง และส่งเสริมให้ ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในธุรกิจท่องเที่ยว และการบริการจัดการท่องเที่ยว โดยเชื่อมโยงกับนโยบาย 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ของรัฐบาล
3. เน้นบทบาทการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในการเป็นผู้ประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อสร้างเครือข่ายการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวในทิศทางที่เหมาะสม

4. เน้นความร่วมมือกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ในการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวระหว่างกัน สร้างโอกาสให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางและประตูภูมิภาค

5. มุ่งเน้นการแก้ปัญหาภัยกับดักราคาถูก

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2545) ได้กำหนดนโยบายหลักในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรมและกระบวนการและด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

เพื่อให้นโยบายแห่งชาติสัมฤทธิ์ผลในทางปฏิบัติได้มีการกำหนดแผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ เพื่อดำเนินงานตามกลยุทธ์ต่างๆอย่างเป็นรูปธรรม ประกอบด้วย 14 แผนงาน 37 โครงการ โดยมีงบประมาณในเบื้องต้นประมาณ 480 ล้านบาท ระยะเวลาดำเนินการ 5 ปี (พ.ศ.2545-2549) โดยมีแผนงานหลัก 14 แผนงาน ประกอบด้วย

- 1) แผนการจัดตั้งเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
 - 2) แผนการทบทวนศักยภาพและกำหนดทิศทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
 - 3) แผนการกำหนดและพัฒนาโครงข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
 - 4) แผนการกำหนดเขตการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในแหล่งท่องเที่ยว
 - 5) แผนการบูรณะฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศเสื่อมโทรม
 - 6) แผนการจัดทำคู่มือปฏิบัติการ
 - 7) แผนการใช้การศึกษาและสร้างจิตสำนึกด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
 - 8) แผนการผลิตสื่อและรณรงค์
 - 9) แผนการส่งเสริมการรวมกลุ่มและสร้างศักยภาพแก่ประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
 - 10) แผนการกำหนดมาตรฐานโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งอำนวยความสะดวก
 - 11) แผนการส่งเสริมและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกตามมาตรฐานที่กำหนด
 - 12) แผนการส่งเสริมการตลาดและการนำเที่ยว
 - 13) แผนการส่งเสริมการลงทุนด้านการท่องเที่ยวและ
 - 14) แผนการติดตามและประเมินผลการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- (อุดร วงษ์ทับทิมและสุภาวดี ทรวงพรวาณิชย์, 2546: 34-36)

นโยบายและกลยุทธ์ด้านต่างๆในการจัดการเชิงนิเวศ

1. ด้านการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม
2. ด้านการให้การศึกษาและสร้างจิตสำนึก
3. ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น
4. ด้านการส่งเสริมตลาดและการนำเที่ยว
5. ด้านการจัดการโครงสร้างพื้นฐานและบริการท่องเที่ยว
6. ด้านการส่งเสริมการลงทุน

(การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544: 5-15)

หลักเกณฑ์การกำหนดแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1. เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีระบบนิเวศสมบูรณ์
2. มีความพร้อมในการบริหารจัดการ มีศูนย์ศึกษาธรรมชาติ ภายในศูนย์มีบริการอำนวยความสะดวกเบื้องต้น มีเคาน์เตอร์บริการข่าวสาร มุมนิทรรศการ ห้องสุขา มุมจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม การบริหารจัดการในลักษณะการเป็นเจ้าของที่ดี มีความปลอดภัยต่อการเดินทาง
3. มีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทั้งเส้นทางไปและกลับทางเดิม เส้นทางเป็นแบบวงรอบหรือวงกลม ระยะทางตั้งแต่ 1 กิโลเมตรเป็นต้นไป
4. มีป้ายสื่อความหมายบนเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นระยะๆเพื่อความรู้แก่นักท่องเที่ยว
5. มีแผนที่และคู่มือแนะนำเที่ยวประกอบป้ายสื่อความหมายเพื่อให้ความรู้ต่อนักท่องเที่ยว
6. มีการกำหนดขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ จำนวนนักท่องเที่ยวต่อครั้งต่อวัน
7. มีมัคคุเทศก์ท้องถิ่น
8. มีการบริหารจัดการพื้นที่และบริการร่วมกับประชาชนในท้องถิ่น องค์กรภาครัฐบาล องค์กรเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) องค์กรบริหารท้องถิ่น (เทศบาลและอบต.)
9. มีนโยบายต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและภูมิปัญญาท้องถิ่นชัดเจน เช่น การจัดการขยะ การจัดการน้ำเสีย การจัดการมลพิษต่างๆ
10. มีแผนพัฒนาบุคลากรและการบริการสู่ระดับมาตรฐานสากล

11. หากแหล่งท่องเที่ยวที่มีที่พักแรมจะต้องเป็นที่พักแรมระดับการรักษาสิ่งแวดล้อม (Ecolodge)

ข้อกำหนดลักษณะที่พักแรมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecolodge)

เป็นข้อสรุปจากการประชุมนานาชาติ เรื่อง การจัดการที่พักเพื่อรักษาระบบนิเวศ ครั้งที่ 2 ที่ประเทศออสเตรเลีย เดือนตุลาคม 2538

1. เป็นที่พักที่มีขนาดเล็กและองค์ประกอบขนาดเล็ก สะอาด ปลอดภัย ร่มรื่น
2. การออกแบบก่อสร้างควรใช้วัสดุดิบในท้องถิ่นประกอบก่อนและมีรูปแบบสถาปัตยกรรมกลมกลืนสถาปัตยกรรมท้องถิ่น

3. ควรนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาปรับใช้ เน้นการประหยัดพลังงาน

4. มีการบริหารจัดการโดยครอบครัวหรือชุมชนท้องถิ่น

(Community Business)

5. มีการบริหารจัดการเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ต้องเน้นการจัดการขยะ การจัดการของเสีย เน้นการนำวัสดุกลับมาใช้ใหม่ (Reuse Renew Recycle)

รายการท่องเที่ยวแบบผสมผสาน

1. เดินป่าชมธรรมชาติ (Hiking) เดินชมระบบนิเวศเขตป่านั้นทั้งด้วยกำลังขาตนเอง บางครั้งก็พึ่งพาสัตว์ต่างๆ อาทิ นั่งช้าง ซี่ม้า ซี่ล่อ นั่งเกวียน เป็นต้น

2. ดูนกดูแมลง (Bird Watching) ผู้สนใจชีวิตของสัตว์ปีทั้งหลาย เดินชมพงไพร เพื่อส่องหานก นานาชนิด แมลงทั้งผีเสื้อ ตั๊กแตน ตัวด้วง และหิ่งห้อย เป็นต้น

3. ล่องแพ ล่องเรือยาง พายแคนู (Rafting /Canoeing) การล่องแพมีทั้งแพไม้ไผ่ เรือยาง ในลำธาร แก่งหิน สำหรับแคนูสามารถพายเที่ยวในลำธาร แก่ง และลัดเลาะคลองน้ำจืด กับคลองน้ำกร่อยในพื้นที่ป่าชายเลนได้ เป็นการเที่ยวชมนิเวศในสายน้ำต่างๆ

4. ดำน้ำ (Diving) มีทั้งการดำน้ำตื้น (Skin Diving) และประดาน้ำ (Scuba Diving)

5. ล่องเรือใบ (Sailing) มีทั้งเล่นเรือใบในน้ำจืด และน้ำทะเล บางลำสามารถพักค้างแรมในเรือเที่ยวท่องไปตามเกาะแก่งต่างๆ

6. ขี่จักรยาน (Biking) ขี่จักรยานไปเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวประเภทต่างๆ ลัดเลาะไปตามทางเดินป่าได้

7. เกษตรสัญจร (Agrotour) เที่ยวชมพื้นที่เกษตรกรรมต่างๆ ดูความสำเร็จของผู้ประกอบการ และเที่ยวชมความหลากหลายทางชีวภาพที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งสวนเกษตร

วนเกษตรและฟาร์มปศุสัตว์

8. เที่ยวชมหมู่บ้านชนบท ดูวิถีชีวิตชาวบ้าน (Rural Tour) หมู่บ้านที่น่าสนใจ ในการประกอบอาชีพต่างๆ อาทิ หมู่บ้านเลี้ยงช้าง หมู่บ้านทอผ้า หมู่บ้านจักสาน และหมู่บ้านที่มี วัฒนธรรมท้องถิ่นที่น่าสนใจ

9. เที่ยวถ้ำดูหิน ฟอสซิล (Litho Tour) เข้าไปดูความแปลกต่างๆของการ เปลี่ยนแปลงของอุโมงค์ โฟรง ถ้ำหินงอกหินย้อย ศิลาหินและฟอสซิลหรือซากบรรพชีวิน

2.4.7 ผลกระทบจากการท่องเที่ยว กิจกรรมการท่องเที่ยวยังก่อให้เกิดเกิดผล กระทบต่อทรัพยากรทางการท่องเที่ยวดังนี้

ผลดีหรือผลกระทบทางบวก

1. เกิดการสร้างงานสร้างอาชีพใหม่ในท้องถิ่น บางแห่งเป็นอาชีพเสริมจาก การอาชีพเกษตรกร มีการประกอบอาชีพในธุรกิจท่องเที่ยว และการประดิษฐ์สินค้าของที่ระลึกเพิ่ม ขึ้น

2. มีการขยายตัวของธุรกิจหลายประเภทเพิ่มมากขึ้น

3. มีการกระจายรายได้ในท้องถิ่น ได้เงินจากการรับบริการแล้วนำไปซื้อของ ใช้ในบ้านต่อไป

4. มีเงินหมุนเวียนในชุมชน มีอำนาจซื้อเพิ่มมากขึ้น

5. มีการพัฒนาสาธารณูปโภคในชุมชน ประโยชน์ทางตรงเพื่อบริการ นักท่องเที่ยว แต่ประโยชน์ทางอ้อมบริการชุมชนด้วย

6. มีส่วนยกมาตรฐานการครองชีพและคุณภาพชีวิตในชุมชน

7. เสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน เกิดความร่วมมือร่วมใจต่อการพัฒนา แหล่งท่องเที่ยวและฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวมีความสนใจ

8. เสริมสร้างการศึกษาแก่คนในท้องถิ่น มีโลกทัศน์กว้างขึ้น โดยเฉพาะ อย่างยิ่งการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในชุมชนให้เจริญก้าวหน้า เกิดการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และใช้วัฒนธรรมเป็นจุดขาย ส่งเสริมการท่องเที่ยว

9. เสริมสร้างความปลอดภัยในชุมชน มีมาตรการรักษาความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินในชุมชนและให้กับนักท่องเที่ยว

ผลเสียหรือผลกระทบทางลบ

1. เกิดปัญหาค่าครองชีพสูงในแหล่งท่องเที่ยว เกิดภาวะเงินเฟ้อ

2. เกิดปัญหาการแก่งแย่งผลประโยชน์ในสินค้าและบริการ เกิดการแข่งขัน

ราคาและตัดราคาซึ่งเป็นผลเสียต่อเศรษฐกิจโดยรวม

3. เกิดปัญหาการผูกขาดธุรกิจจากบุคคลภายนอกหรือธุรกิจต่างชาติ ทำให้ชุมชนได้รับส่วนแบ่งน้อยลง
4. ปัญหาราคาที่ดินสูงขึ้น
5. เกิดค่าใช้จ่ายในชุมชนเพิ่มขึ้น เช่น ค่าใช้จ่ายบำรุงและจัดหาสาธารณูปโภค ค่าใช้จ่ายการจัดการเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม (การจัดการขยะ บำบัดน้ำเสีย)
6. มีการทำลายเอกลักษณ์ของชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและค่านิยมของสังคมในท้องถิ่น การเลียนแบบการแต่งกาย อาหารการกิน การบริโภคสินค้า รูปแบบการก่อสร้างอาคารบ้านเรือน
7. เกิดปัญหาการอพยพแรงงานในท้องถิ่น เกิดการถ่ายเทแรงงานจากชุมชนอื่นเข้ามาในแหล่งท่องเที่ยว ปัญหาสังคมอื่นๆ ตามมา เช่น ปัญหาด้านที่อยู่อาศัย ปัญหาการสาธารณสุข
8. เกิดปัญหาเพศพาณิชย์ในชุมชนท้องถิ่น
9. เกิดปัญหาอาชญากรรม ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
10. มีการหลอกลวงเอาเปรียบนักท่องเที่ยว เกิดความโลภของผู้ประกอบการในท้องถิ่น กอบโกยผลประโยชน์ให้ตนเองมากกว่าเพื่อสังคม
11. เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในวัฒนธรรม ละทิ้งค่านิยมและประเพณีในท้องถิ่น มุ่งเน้นความสวยงามเพื่อการต้อนรับนักท่องเที่ยว ละเลยพิธีกรรมและความเชื่อเดิม
12. ลดคุณค่าวัฒนธรรมท้องถิ่น นำประเพณีเกี่ยวกับศาสนาจัดขึ้นเพื่อหวังผลประโยชน์ทางการค้า
13. มีการทำลายคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวจากนักท่องเที่ยวที่ไม่มีคุณภาพ ทำให้แหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรม
14. มีการรุกล้ำที่ป่า และที่สาธารณะ เพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวเป็นการทำลายระบบนิเวศทางธรรมชาติ ทั้งระบบนิเวศบนบกและในท้องทะเล
15. เกิดมลพิษทางสิ่งแวดล้อม ทั้งมลพิษจากขยะ มลพิษจากน้ำเสีย มลพิษทางอากาศ มลพิษทางเสียง
16. เกิดปัญหาโรคระบาด โรคติดต่อเพิ่มขึ้นในชุมชนท้องถิ่น (จำไพพรรณ แก้วสุริยะ, 2545: 5-6)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2530) กล่าวถึงผลกระทบของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่ว่า สภาวการณ์ทางเศรษฐกิจในระดับโลก ระดับประเทศ และระดับท้องถิ่นที่มี

ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ทำให้การท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ไม่สามารถปฏิเสธได้ โดยเฉพาะประเทศโลกที่สามและประเทศกำลังพัฒนา ที่สินค้าเกษตรซึ่งเป็นสินค้าหลักขายไม่ได้ราคา ขณะเดียวกันต้องซื้อสินค้าอุตสาหกรรม สินค้าบริโภคอื่น จากต่างประเทศ อีกทั้งประเทศอุตสาหกรรมอย่างเช่น สหรัฐอเมริกา ได้หันมาผลิตสินค้าเกษตร ผลิตข้าวขายแข่งกับไทย คนในประเทศอุตสาหกรรมมีรายได้สูงขึ้น มีกำลังซื้อมาใช้จ่ายในประเทศด้อยพัฒนา ต้องการมีบรรยากาศ มาหาความตื่นเต้น มาหาความแปลกใหม่ในชีวิตนอกประเทศ

ปัญหา คือ ประเทศกำลังพัฒนาอย่างเราจะจัดการท่องเที่ยวให้นำรายได้เข้าประเทศมากที่สุด และนานที่สุดได้อย่างไร เราต้องหารูปแบบว่าวิธีการท่องเที่ยวว่าแบบไหนเหมาะสมที่สุด พร้อมกันนี้ต้องเข้าใจว่า จุดประสงค์ของการท่องเที่ยวไม่ได้ขึ้นอยู่กับที่การสร้างรายได้เพียงอย่างเดียว ต้องตอบสนองการกระจายรายได้ของประชากรในพื้นที่ รวมทั้งก่อให้เกิดการสร้างงานในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว หากไม่ได้ให้ความสนใจกับการกระจายรายได้ให้คนทุกระดับมีสัมพันธภาพกับการท่องเที่ยวได้รับประโยชน์ การท่องเที่ยวที่เติบโตขึ้นมาก็ไม่มีความหมาย มีหน้าซ้ำยังไปช่วยเสริมช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนให้ห่างยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าการท่องเที่ยวที่ดี มีความเหมาะสมและเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ มีปัจจัยองค์ประกอบสำคัญดังนี้ 1) ต้องไม่ทำลายศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่มองศิลปวัฒนธรรมว่าเป็นสินค้าและเอื้ออำนวยต่อการดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น 2) ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่น และ 3) ผู้มาเที่ยวและเจ้าของท้องถิ่นเกิดความเข้าใจอันดี เกิดมิตรภาพ มีความสามัคคี และอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

รณกร ตีรกานนท์ (2541) (อ้างถึงในสินธุ์ สโรบล, 2546) กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเสมือนกิจกรรมหนึ่งของการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นกิจกรรมที่กำลังได้รับความนิยมอย่างสูง มีการผนวกการท่องเที่ยวไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การศึกษาให้ความรู้ และการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม มีความเป็นไปได้อย่างสูงในการให้ประชาชนท้องถิ่นร่วมบริหารจัดการทรัพยากรของตน เพื่อประโยชน์ทั้งการพัฒนาและการอนุรักษ์

พร้อมกันนี้ยังเสนอประเด็นปัญหาที่น่าสนใจไว้ด้วยว่า การที่ชุมชนนำเอาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมาเป็นเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชนนั้น เป็นทางเลือกหนึ่งในการสร้างประโยชน์แก่ชุมชน นอกเหนือจากการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะปกติ แต่เนื่องจากชุมชนในหลายพื้นที่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจที่ดีและยังไม่พร้อมที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ของตน หากหน่วยงาน

ต่างๆพยายามส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้สู่ชนบท โดยมีได้เตรียมความพร้อมให้แก่ชุมชนในพื้นที่เหล่านั้น ก็นับเป็นเรื่องเสียงและเป็นอันตรายต่อโครงสร้างโดยรวมของชุมชนต่อทรัพยากรธรรมชาติที่กำลังจะถูกบริโภคโดยไม่มี การจัดการอย่างเหมาะสม

ผลที่จะตามมาคือ อาจทำให้การท่องเที่ยวที่มักเข้าใจว่าทำรายได้ให้แก่พื้นที่มหาดลานั้น กลับเป็นตัวการทำลายทรัพยากรป่าไม้ที่เหลืออยู่โดยมิได้ตั้งใจ อาจก่อผลกระทบต่อชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ จึงจำเป็นที่ผู้รับผิดชอบและผู้เกี่ยวข้องจากส่วนต่างๆ ควรทำความเข้าใจ เพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ชัดเจน เป็นไปในทิศทางเดียวกันและสอดคล้องกับวัฒนธรรมการจัดการป่าของชุมชนที่มีอยู่ รวมทั้งให้โอกาสชุมชนดูแลทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพื่อการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืนที่สุด

จากผลกระทบที่กล่าวถึงข้างต้นแล้ว จากงานวิจัยในเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน แนวคิดและประสบการณ์พื้นที่ภาคเหนือโดยสินธุ์ สโรบล ซึ่งเป็นบรรณารักษ์ (2546) ได้ทำการสรุปผลกระทบจากการท่องเที่ยว ซึ่งสรุปได้ 3 ประเด็นหลักคือ

1. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ (Economic Impact)

1.1 การลงทุนทางด้านการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว ถึงแม้ว่าจะมีทรัพยากรทางด้านการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นสิ่งดึงดูดใจทางด้าน การท่องเที่ยว แต่ความประทับใจอย่างเดียว ไม่สามารถทำให้นักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวได้ ดังนั้นต้องมีปัจจัยพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกสบายให้กับนักท่องเที่ยวเพื่อให้ครบองค์ประกอบของ 3A ได้แก่ ความน่าประทับใจ (Attraction) การเข้าไปถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) และการอำนวยความสะดวกสบาย (Amenity)รายได้จากการท่องเที่ยวต้องนำไปลงทุน ภาคเอกชน มีการลงทุนเพื่อสร้างที่พัก ร้านค้า ร้านอาหาร เป็นต้น ภาครัฐ ภาษีที่ได้จากการท่องเที่ยวต้องนำไปลงทุนในการสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ การลงทุนทางด้านการท่องเที่ยวถ้าดำเนินไปตามแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนก็จะกระทบต่อท้องถิ่นน้อยที่สุด

1.2 ผลตอบแทนทางด้าน การท่องเที่ยว ให้ผลตอบแทนในการลงทุนสูง สินค้าหรือบริการด้านการท่องเที่ยวเป็นสินค้าที่บริโภคแล้วไม่สูญสลายเหมือนสินค้าที่มีตัวตน ทรัพยากรการท่องเที่ยวก็ยังคงอยู่เหมือนเดิมเสื่อมสลายน้อยแต่ก็บูรณะให้เหมือนเดิมได้

1.3 การมีรายได้จากการท่องเที่ยว รายรับจากการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการไหลเวียนของเงินตรา การบริโภคและการลงทุนอย่างต่อเนื่อง

1.4 การจ้างงาน การท่องเที่ยวเป็นงานบริการ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้แรงงานคน ทำให้เกิดการจ้างงาน แรงงานดังกล่าวสามารถสร้างรายได้ให้กับตนเองและประเทศชาติโดยส่วนรวมและยังเป็นการกระจายรายได้อีกด้วย

2. ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรม (Social-cultural Impact)

2.1 การเผยแพร่และการยอมรับวัฒนธรรม (Diffusion and Acculturation of culture)

2.2 การต่อต้านวัฒนธรรม (Reaction of Culture)

2.3 การซื้อขายวัฒนธรรม (Commoditization of Culture)

2.4 การอนุรักษ์วัฒนธรรม (Preservation of Culture)

2.5 การเปลี่ยนแปลงของครอบครัว ในเรื่องสถานภาพและหน้าที่บทบาทของผู้หญิงเปลี่ยนแปลงไป สามารถกำหนดบทบาทในครอบครัวได้มากขึ้นกว่าเดิม ชายหนุ่มมีบทบาทในครอบครัวและชุมชนแทนผู้อาวุโสมากยิ่งขึ้น

3. ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact)

3.1 ความกลมกลืน (Harmony) เกิดขึ้นเมื่อมีการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมเกื้อกูลอำนวยความสะดวกซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดผลประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

3.2 ความขัดแย้ง (Conflict) เกิดขึ้นเมื่อการท่องเที่ยวทำให้สิ่งแวดล้อมเกิดความเสียหาย อาจมีสาเหตุมาจากปริมาณนักท่องเที่ยวมากเกินไป ขาดความระมัดระวัง ใจกระทำหรือขาดการศึกษา (วัฒนพงษ์, 2545: 13-15)

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ว่าที่ร้อยตรี คมพล สุวรรณภูมิ (2544) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในด้านการดูแลรักษาสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองด้านสาธารณสุขของชุมชน วัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ 1) ศึกษาศักยภาพและทางเลือกของชาวบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพที่ดำรงอยู่ในชุมชน 2) ศึกษาการเรียนรู้ การปรับตัว และการตัดสินใจของชาวบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพ 3) ทดลองแนวทางการพัฒนาการดูแลรักษาสุขภาพแบบมีส่วนร่วมของชุมชน 4) วิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลกระทบต่องานพัฒนาการดูแลรักษาสุขภาพแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านมีศักยภาพและทางเลือกที่หลากหลายในการดูแลรักษาสุขภาพตนเองทั้งในระดับปัจเจกบุคคล/ครอบครัว/ชุมชน ชาวบ้านสามารถประยุกต์ใช้ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิม

และภูมิปัญญาสมัยใหม่ได้อย่างกลมกลืนโดยไม่ปฏิเสธด้านใดด้านหนึ่งโดยสิ้นเชิง ปัจจัยที่ช่วยให้ชุมชนสามารถแสวงหาแนวทางในการดูแลรักษาสุขภาพได้อย่างหลากหลายและเหมาะสมประกอบด้วย ความสามารถในการเรียนเชิงรุก ความสามารถในการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง และวิถีคิดแบบพึ่งตนเอง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม ทั้งนี้การพัฒนาสุขภาพอย่างมีส่วนร่วมของประชาชน โดยอาศัยการประมวลองค์ความรู้พื้นฐานในการดูแลรักษาสุขภาพ เพื่อส่งเสริมการดูแลรักษาสุขภาพตนเอง จำเป็นต้องให้สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สมศรี จินะวงษ์ (2544) ได้ทำการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ในการวิจัยดังกล่าวมีจุดประสงค์ของการวิจัยเพื่อ 1) ศึกษาแนวความคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน 2) วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง และ 3) วิเคราะห์การกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร การวิจัยเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ในส่วนของการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยได้ใช้วิธี Decomposability โดยใช้ Gini Coefficient กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 123 ครัวเรือนในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ และจำนวน 49 ครัวเรือนในชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

1) แนวความคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบันมีส่วนที่เป็นจุดร่วมคือการเน้นในเรื่องการพออยู่พอกิน การพึ่งตนเอง การพึ่งพาซึ่งกันและกัน การมีความสุขตามอัตภาพโดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม จุดต่างคือในปัจจุบันเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนและเพื่อการค้า การบริโภคเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการดำรงชีวิตและเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต การแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นทั้งระดับชุมชน ประเทศและระดับโลก ส่วนการจัดสรรหรือการแบ่งปันเกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและระดับรัฐ

2) กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอาศัยปัจจัยการเรียนรู้ทั้งปัจจัยภายนอกและภายในและปัจจัยสภาพแวดล้อม โดยลักษณะการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นมีทั้งระดับปัจเจกบุคคลและการรวมกลุ่ม จากแหล่งการเรียนรู้ทั้งจากภายนอกและภายในชุมชน ในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ ใช้ศรัทธาที่มีต่อบุคคล และชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม ใช้ความศรัทธาในตนและกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นเครื่องหนุนนำการเรียนรู้

3) เมื่อพิจารณาจากแหล่งที่มาของรายได้ทั้งรายได้หลักและรายได้เสริม พบว่าหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง การกระจายรายได้ของคนในชุมชนดีขึ้น

การมีส่วนร่วม

สถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย โดย มิศรา สามารถ (2543) ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อแสวงหารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ เพื่อเป็นต้นแบบหรือแนวทางให้แก่ชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ ได้ทำการคัดเลือกพื้นที่เฉพาะที่ชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระดับหนึ่ง และมีผลการดำเนินงานอยู่ในระดับปานกลางและมีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือก ซึ่งได้แก่ 1) บ้านถ้ำลอด อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน 2) อุทยานแห่งชาติเขาหลวงเฉพาะพื้นที่ อ.พรหมคีรี จ.สกลนคร 3) คลองบางช้าง อ.สามพราน 4) บ้านโคกเกตุ อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม และบ้านโขงกุดหวาย อ.เมือง จ.มหาสารคาม ในการศึกษาวิจัยใช้ระยะเวลาเพียง 5 เดือน ด้วยวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) การศึกษาภาคสนาม (Field Research) การสัมภาษณ์ (Interview) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Observe) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) และการประชุมอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion) ผลการวิจัยที่ได้

- การริเริ่มหรือแรงบันดาลใจในการท่องเที่ยว จะมีอยู่ 4 ประการได้แก่ 1) ปัญหาการประกอบอาชีพ 2) สนองต่อนโยบายรัฐ ในเชิงการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3) ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และ 4) การผลักดันจากภาครัฐ
- ในส่วนโครงสร้างและการจัดการ การดำเนินการเป็นไปตามประเภทของกลุ่ม โดยมีคณะกรรมการรับผิดชอบ และมีภาครัฐเป็นที่ปรึกษา ยังมีระบบผู้นำในหลายพื้นที่ การเริ่มกิจกรรม มีการเก็บค่าสมาชิก หรือร่วมทุน ยกเว้นบางพื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.) ดำเนินการเอง ในทุกพื้นที่จะมีเจ้าหน้าที่ อบต.ร่วมเป็นกรรมการ และเมื่อมีการดำเนินงานมาระยะหนึ่งแล้วจะมีขั้นตอนที่ชัดเจน

- แหล่งเงินทุนหรือแหล่งงบประมาณ จะมาจากเงินอุดหนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น งบประมาณจากภาครัฐ เงินสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) บางพื้นที่มีการระดมจากสมาชิกเป็นการเฉพาะ เงินจากการแบ่งผลประโยชน์เข้ากองกลางเพื่อพัฒนาชุมชน และเงินบริจาค

- ในการจัดแบ่งภาระหน้าที่มี 3 รูปแบบได้แก่ มีการแบ่งภาระหน้าที่อย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติยังคงให้ความสำคัญกับผู้นำกลุ่ม และมีการประชุมอยู่เนืองๆในกลุ่มแกนนำ

- การดำเนินงานรับนักท่องเที่ยว มี 2 ลักษณะคือไป-กลับ และแบบค้างคืน ซึ่งมีกรรมการรับงาน การเตรียมการโดยกรรมการจ้างงาน และสมาชิกเตรียมความพร้อม กรรมการรับเงินเมื่อถึงวัน กรรมการจ่ายงาน ดำเนินตามกิจกรรม เมื่อจบรับเงินส่วนแบ่ง รวบรวมและหักเข้ากองกลาง รายงานผลตามระยะเวลา บางพื้นที่ไม่รับเงินส่วนแบ่งแต่จะรับเงินปันปันผลเมื่อสิ้นปี

- การประสานงานกับภายนอก มี 2 ลักษณะ คือผู้นำกลุ่มเป็นผู้ประสานงาน และอีกลักษณะที่ชุมชนไม่เปิดรับภายนอกกับกิจกรรมภายในรายได้หรือผลประโยชน์ตอบแทน มีทั้งรายได้เสริมและรายได้หลักของครอบครัว ผลพลอยได้ เช่นการขายพืชผล ผลผลิตของชุมชน นอกจากนี้เกิด ความสามัคคี การยอมรับกันในกลุ่ม มีพัฒนาการในการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของลดการทำลายทรัพยากรในชุมชน ความ ภาคภูมิใจในท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน

สมชาย วิริภิมย์กุล (2543) ได้ทำการศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษา: ป่าชุมชนบ้านโคกสันติสุข ตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการจัดการป่าชุมชนเป็นการวิจัยเชิงสำรวจ เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์ภาคครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในบ้านพยุหมิตรและบ้านโคกสันติสุขตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 200 ราย วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติ อัตราส่วนร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิต ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์การผันแปรทางเดียว และการวิเคราะห์การผันแปรประกอบกับการวิเคราะห์การจำแนกหมู่

ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอยู่ในระดับต่ำ ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน พบว่า อายุ ความคิดเห็นเกี่ยวกับป่าชุมชน มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ 0.05 อาชีพ ระยะทางจากบ้านถึงป่าชุมชน มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 เพศ สถานภาพในชุมชน การได้รับข้อมูลข่าวสาร และความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 ส่วนปัจจัยทางด้านระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครอบครัว สถานภาพสมรส รายได้ครอบครัวต่อปี และระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ด้านปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชน พบว่ายังมีปัญหาเรื่องความไม่สมบูรณ์ของป่า การถูกบุกรุกถาง

ป่า ไฟฟ้า แนวเขตไม่ชัดเจน ขาดการสนับสนุนจากภาครัฐในเรื่องอุปกรณ์ พันธุ์ไม้และความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน

และข้อเสนอแนะที่ได้คือป่าชุมชนนี้มีแผนการจัดการที่ค่อนข้างง่ายซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นได้ รัฐควรให้ความรู้และประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทราบเกี่ยวกับป่าชุมชนมากกว่าที่เป็นอยู่ ควรส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนมากกว่านี้ รวมทั้งการส่งเสริมการปลูก อนุรักษ์ ฟื้นฟูและการป้องกันป่าชุมชน กรรมการป่าชุมชนควรสร้างความเข้าใจในวัตถุประสงค์เป้าหมายของการจัดการป่าชุมชนให้แก่คนในชุมชนและแสวงหาความร่วมมือระหว่างชุมชนในการระดมความคิดเพื่อผลักดันให้การจัดการป่าชุมชนเป็นเป้าหมายร่วมกัน

มนัส ศุภลักษณ์ (2544) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในกิจกรรมธุรกิจท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ ชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอ สันทราย จังหวัดเชียงใหม่ วัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ 1) ศึกษาศักยภาพในการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศและแนวทางที่จะดำเนินธุรกิจดังกล่าวของชุมชนบ้านโป่ง 2) เพื่อศึกษาและพัฒนา รูปแบบการดำเนินกิจกรรมธุรกิจท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศที่มีชุมชนเป็นฐาน 3) เพื่อศึกษารูปแบบ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการบริหารจัดการและดำเนินธุรกิจท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ และ 4) เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยประชากรเป็นประชาชนที่อยู่ในชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 789 คน ซึ่งใช้เทคนิค AIC (appreciation, influence and control) และPRA(participatory rural appraisal) ผลการวิจัยในส่วนของผลการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชนนั้น พบว่าชาวบ้านโป่งมีความพึงพอใจมากต่อผลที่เกิดขึ้นของตนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ในด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านมีโอกาสสร้างรายได้มากขึ้น ด้านสังคม เกิดความพึงพอใจที่ได้มีโอกาสพบเพื่อนใหม่ๆ และสร้างมิตรภาพกับนักท่องเที่ยว ความสัมพันธ์ชุมชนดีขึ้น มีความภูมิใจในคุณค่าและวัฒนธรรมของตนมากขึ้น ในด้านสิ่งแวดล้อมชาวบ้านมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าและธรรมชาติมากขึ้น เกิดความสะอาดในชุมชน และชาวบ้านยอมรับและเห็นว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวที่จัดขึ้นเกิดประโยชน์กับชุมชนอย่างแท้จริง และสามารถนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน

เศรษฐกิจชุมชน

ใจมานัส พลอยดี (2540) ได้ทำการศึกษาวิจัยที่มีต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชนเปรียบเทียบภาพรวมและภาพย่อย โดยเลือกศึกษาจาก 2 พื้นที่ คือ อำเภอคำชะอี จังหวัดยโสธร และอำเภอ ลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช วัตถุประสงค์หลักของการ

วิจัยเพื่อศึกษาว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีผลต่อการประสบความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชน โดยทำการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างปัจจัยที่มีผลในภาพรวม (Macro) และปัจจัยที่มีผลในภาพย่อย (Micro) เพื่อสามารถปรับใช้เป็นแนวทางในการนำไปปรับใช้กับชุมชนอื่น ส่วนวัตถุประสงค์ของนั้นเพื่อศึกษาหลักการของธุรกิจชุมชน รวมถึงโครงสร้าง แหล่งที่มา-ใช้ไปของเงินทุน บทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยหลักที่สำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวจากการนำแนวทางดังกล่าวไปปรับใช้ได้แก่ ปัจจัยที่เกี่ยวกับความเป็นผู้นำ ปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวสมาชิก ปัจจัยที่เกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก และปัจจัยด้านการเงิน สิ่งที่สำคัญที่สุดของแนวคิดธุรกิจชุมชนคือ หลักการพึ่งตนเองของชาวบ้าน และความร่วมมือในการดำเนินการกิจกรรมของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังพบว่ากรณีที่ประสบความสำเร็จ ปัจจัยที่มีผลคือปัจจัยด้านการเงินที่ทำให้การดำเนินงานธุรกิจชุมชนมีปัญหา ต้องพึ่งพาแหล่งเงินทุนจากภายนอก ส่วนในกรณีที่ไม่ประสบความสำเร็จนั้นการระดมเงินทุนได้จากชาวบ้านเป็นส่วนใหญ่

หนึ่งฤทัย จันทรเกษ (2544) ได้ทำการศึกษาวิจัยถึง ชีวิตการทำงานของแรงงานสตรีในระบบเศรษฐกิจชุมชน มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษากิจกรรมทอผ้า และชีวิตการทำงานของแรงงานสตรีในระบบเศรษฐกิจชุมชนตำบลคูบัวและตำบลรางบัว จังหวัดราชบุรี โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) กับประชากรซึ่งเป็นกลุ่มสตรีทอผ้าในตำบลคูบัวและตำบลรางบัว 5 กลุ่ม จำนวน 103 คน กลุ่มตัวอย่างได้จากการสุ่มแบบมีระบบจำนวน 42 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือแบบสัมภาษณ์และการสังเกตตามประเด็นที่กำหนด โดยผลการวิจัยพบว่า การทอผ้าของสตรีเนื่องมาจากต้องการสืบทอดอาชีพจากบรรพบุรุษ หารายได้เสริมให้ครอบครัว ว่างานและเพื่อนชักชวน โดยที่รายได้จะขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของการทอผ้า วิธีการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนมาเป็นการค้า กระบวนการถ่ายทอดจากอดีตที่สืบทอดกันปากต่อปากพัฒนาเป็นการอ่านลายจากกระดาษกราฟ นอกจากนี้ขั้นตอนการผลิตก็นำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้เพิ่มขึ้น เช่น ซื่อไหมสีหรือด้ายสีแทนการย้อม ใช้สีเคมี หรือการสั่งซื้อเส้นด้ายแทนการปลูกฝ้าย ผลผลิตนั้นก็มีการแปรรูปหลากหลายและประกอบกับการประชาสัมพันธ์ เพื่อการจำหน่าย แต่ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจทำให้เกิดปัญหา ซึ่งการจัดการในการแก้ปัญหาของกลุ่มสตรีทอผ้าเป็น 2 ลักษณะ คือ กลุ่มที่จัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการมีการจัดการในกลุ่มเป็นแบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ ส่วนกลุ่มที่จัดตั้งอย่างเป็นทางการมีโครงสร้างองค์การอย่างเป็นระบบ งบประมาณ กำไรที่ได้มีการจัดสรรภายในศูนย์ ความสำเร็จของกลุ่มส่วนใหญ่ขึ้นกับความสามารรถและความเสียสละของผู้นำ ปัญหาที่พบของทุกกลุ่มคือ ด้านงบประมาณ การตลาดและสุขภาพเนื่องจากการทำงาน

ผู้วิจัยยังได้เสนอให้บุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งรัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมและสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มในรูปแบบสหกรณ์ เพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้และประโยชน์ร่วมกัน

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ยาใจ ศรีวิโรจน์ (2543) อ้างถึงใน ประมินทร์ แสนประสิทธิ์, 2543 ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องเจ้าหน้าที่ชุมชนกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน : กรณีศึกษาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ตำบลปลายโพงพาง อำเภอ อัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับบทบาทของนักพัฒนาในกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเปลี่ยนแปลงสังคมภายใต้บริบทของการดำเนินโครงการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ตำบลปลายโพงพางโดยใช้แนวคิดการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยตั้งใจหรือมีการวางแผนล่วงหน้า (Direct Contact Change) กระบวนการยอมรับนวัตกรรม การศึกษาวิจัย ดำเนินการโดยไตรภาคี คือ ชุมชน นักพัฒนาและนักวิชาการ วัตถุประสงค์ของการวิจัย คือเพื่อ 1) ศึกษาศักยภาพ และความเข้มแข็งขององค์กรบริหารส่วนตำบลปลายโพงพางในการบริหารจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ 2) เพื่อหารูปแบบการส่งเสริมเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนในการสนับสนุนชุมชนให้ดำเนินการจัดหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ผลการศึกษาพบว่า การที่ชุมชนตำบลปลายโพงพาง สามารถบริหารจัดการให้ชุมชนที่ประชาชนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและสงบท่ามกลางสวนมะพร้าว ส้มโอ และต้นจาก 2 ฝั่งคลอง และลำปะโดง สภาพบ้านเรือนที่พักอาศัยยังคงเป็นสภาพบ้านในสมัยโบราณ คือ "บ้านทรงไทย" เป็นเอกลักษณ์สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านปลายโพงพางมีจิตสำนึกที่พยายามรักษาไว้ให้ลูกหลานสืบเนื่องยาวนานกว่า 100 ปี มาเป็นชุมชนที่ได้รับการขานรับจากนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นิเวศ ที่รักความเป็นธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมและต้องการการสัมผัสเรียนรู้วิถีชีวิตของชาวชนบท ที่มีชีวิตอยู่ในสวนในลำคลองเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จระดับหนึ่งของแนวทางการพัฒนาที่นักพัฒนาเป็นผู้นำเสนอนวัตกรรม คือ การดำเนินการจัดหมู่บ้านท่องเที่ยวตามนโยบายของกรมพัฒนาชุมชนและความสำเร็จของชาวปลายโพงพางที่ยอมรับนวัตกรรมโดยร่วมกันดำเนินการหมู่บ้านนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ความสำเร็จดังกล่าว มีที่มาสาเหตุจากปัจจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ได้ 3 ประการ คือ

- 1) สภาพแวดล้อมของชุมชนที่เอื้อประโยชน์และเอื้อต่อการส่งเสริมเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
- 2) นักพัฒนามีความสามารถในการแปลงนโยบายให้เกิดผลเป็นรูปธรรมในทางปฏิบัติได้อย่างชัดเจน มีความมุ่งมั่นพยายามในการประสานและแก้ไขปัญหา ระดมความคิด

ต่างๆและก่อให้เกิดความมีส่วนร่วมของประชาชน โดยวิธีการทำงานที่ใกล้ชิดกับประชาชน ตามหลักและกระบวนการพัฒนาชุมชน

3) ชาวปลายโพงพางเป็นชุมชนที่มีความพร้อมมีศักยภาพในการปรับตัวสูงเปิดรับนวัตกรรมและมีความเข้มแข็งในการร่วมมือกันกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นของตนเองมีความรักชุมชน ความภาคภูมิใจในถิ่นของตนเอง

บทบาทของนักพัฒนาในการทำงานตามหลักและกระบวนการพัฒนาชุมชน

ปัจจัยที่ส่งผลให้ตำบลปลายโพงพางประสบความสำเร็จในการรับนวัตกรรมหรือการดำเนินโครงการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านทรงไทย เป็นความพยายามและความมุ่งมั่น ความสามารถของนักพัฒนาการจังหวัดสมุทรสงครามและเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนระดับต่างๆที่ทุ่มเทการปฏิบัติงานในภารกิจนี้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาการจังหวัดที่ได้ปฏิบัติการเองในฐานะผู้เอื้ออำนวยการชุมชน (Facilitator) ยึดหลักการทำงานตามกระบวนการพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. นักพัฒนาต้องใช้ความสามารถในการแปลงนโยบายส่งเสริมหมู่บ้านท่องเที่ยวสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม
2. การนำเสนอนวัตกรรม (โครงการส่งเสริมหมู่บ้านท่องเที่ยวของนักพัฒนาอยู่บนพื้นฐานการดำเนินการตามหลักการ และกระบวนการพัฒนาชุมชน คือ เริ่มงานมาตรฐานความพร้อมของชุมชน หรือสิ่งที่ชุมชนมีอยู่แล้วกระตุ้นให้ชุมชนมีการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งเป็นทุนทางสังคม ที่มีอยู่ในชุมชน
3. การยึดหลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน ชาวปลายโพงพางมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเข้าสู่กระบวนการดำเนินโครงการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านทรงไทยตั้งแต่เริ่มเตรียมการ การดำเนินกิจกรรมและการปรับปรุงการดำเนินการกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้โครงการประสบผลสำเร็จสูงสุดและยั่งยืน
4. ยึดประชาคมและหลักการประชาธิปไตยในการทำงาน นักพัฒนาต้องคำนึงถึงปัญหา ความต้องการความพร้อมของชุมชนประชาชนเป็นศูนย์กลางพัฒนาและเป็นผู้ตัดสินใจในการดำเนินโครงการ
5. ยึดบทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนตามที่กรมพัฒนาชุมชนกำหนดไว้เดิม 3 ประการ คือ บทบาทของผู้ส่งเสริม ผู้สนับสนุน และผู้ประสานงานในการทำงาน
6. คุณสมบัติส่วนตัวของนักพัฒนา (พัฒนาการจังหวัดสมุทรสงคราม) เป็นที่ยอมรับของผู้นำชุมชน เช่น

- การมีสถานภาพตำแหน่งทางสังคมสูง ในตำแหน่งหัวหน้าส่วนราชการของจังหวัดความเป็นผู้มีภูมิปัญญา การศึกษาสูงและมีความใฝ่ด้านวิชาการมีผลต่อ
- ความสำเร็จของงาน เช่น การศึกษาเทคนิคการกระตุ้นการมีส่วนร่วมของประชาชนแบบ (AIC) การใช้บัตรคำ (Meta Plan) และการใช้แผนที่ความคิด (Mind Mapping) เป็นต้น เป็นสื่อกระตุ้นให้ประชาชนคิดเอง/ทำเอง
- เป็นผู้มีประสบการณ์มากหลายหลาก เช่น เป็นพัฒนาการจังหวัดมานานกว่า 20 ปี และมีประสบการณ์การทำงานมาหลายจังหวัด หลายระดับทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค นอกจากนี้ยังเป็นกรรมการเลือกตั้งประจำจังหวัดสมุทรสงครามอีกด้วย จึงสามารถสนองความต้องการและแก้ไขปัญหาและประสานงานให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี เป็นต้น
- มีความสม่ำเสมอในการเข้าถึงหมู่บ้าน/ตำบล การเสียสละและความเอื้ออาทรในการทำงานของนักพัฒนาในการอุทิศเวลาในราชการในแต่ละวันเพื่ออยู่ในส่วนร่วมในกระบวนการขับเคลื่อนประชาคมหมู่บ้านปลดตำบลเป็นบทพิสูจน์ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและการยอมรับนวัตกรรมและการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตามกระบวนการพัฒนาของชุมชนของประชาชนในตำบลปลายโพงพาง

ความเข้มแข็งของตำบลปลายโพงพาง ในการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง

การที่ อบต. และชาวตำบลปลายโพงพางสามารถเปิดบ้านทองไทยรับนักท่องเที่ยวเข้าไปพักแรมด้วยได้กล่าวว่าเป็นความสำเร็จระดับหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชน ตามลักษณะความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

1. การมีผู้นำที่เข้มแข็งมีความสามารถโดดเด่นในความคิด การปฏิบัติมีทักษะในการสื่อสาร เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านและเพื่อนผู้นำในตำบลใกล้เคียง มีความสามารถเป็นแกนนำในการใช้เวทีประชาคมหมู่บ้าน/ตำบล ในการระดมความร่วมมือของประชาชนในการทำกิจกรรมพัฒนาต่างๆของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เป็นผู้นำที่มีการเรียนรู้และการปรับตัวในทิศทางการทำงานสูงมีการเปิดโอกาสและส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แทนที่ตัดสินใจและสั่งการเอง มีการกระจายอำนาจมอบหมายงานให้กรรมการ อบต.และผู้อื่นรับผิดชอบดำเนินการ
2. การใช้องค์กรปกครองท้องถิ่นเป็นกลไกในการขับเคลื่อนในการบริหารจัดการโครงการ คือ การให้ อบต.ปลายโพงพางเป็นหน่วยงานในการรับผิดชอบการบริหารจัดการและกำกับดูแลการดำเนินงานในโครงการหมู่บ้านท่องเที่ยวฯ และพัฒนาอื่นๆซึ่งก่อให้เกิดผลดีในการดำเนินการต่อเนื่องดังนี้

2.1 มีการกำหนดแผนงานโครงการ และพื้นที่ดำเนินการที่แน่นอน อบอุ่น สามารถจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการดำเนินการหรือแสวงหางบประมาณภายนอกอื่นๆ มาสนับสนุนได้

2.2 มีการออกกฎข้อบังคับตำบลขึ้นมารองรับการบริหารจัดการของคณะกรรมการบริหารการท่องเที่ยวตำบลปลายโพงพาง

3. การมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการดำเนินงานโครงการ คือ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมเตรียมการ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ โดยการให้บริการนักท่องเที่ยวและร่วมรับประโยชน์ที่ได้จากการให้บริการดังกล่าว

4. มีการเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือกับตำบลใกล้เคียง

5. มีการเชื่อมโยงและแสวงหางบประมาณภายนอกมาสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดความสามารถของชุมชน

6. มีการประเมินผลของประชาชนชาวตำบลปลายโพงพาง และผู้นำต่างๆเป็นระยะๆ มีการประชาคมกันสม่ำเสมอในการร่วมคิด ร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆตามแผนงาน เป้าหมายอย่างเป็นระบบและร่วมกันประเมินผลการปรับปรุงการดำเนินงานอยู่ตลอด

นำชัย ทนุผลและคณะ (2542) ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่องการพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนบ้านโป่งในการพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและแนวทางที่จะดำเนินธุรกิจชุมชนเพื่อศึกษา/สำรวจ และกำหนดทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมที่สำคัญที่มีศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อศึกษาความต้องการของชาวบ้านในการพัฒนาพื้นที่ชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อศึกษาและพัฒนาารูปแบบการดำเนินการกิจกรรมธุรกิจการท่องเที่ยวที่มีชุมชนเป็นฐาน เพื่อศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการบริหารจัดการและดำเนินการธุรกิจการท่องเที่ยว และเพื่อวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยใช้วิธีการสำรวจสภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal, PRA) จากนั้นได้ใช้วิธีการวิจัยโดยรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research, PAR) เป็นกระบวนการในการพัฒนาผนวกด้วยเทคนิค AIC ผลการวิจัยชาวบ้านของชุมชนได้จัดตั้งชมรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านโป่ง มีระเบียบข้อบังคับของชมรม มีการกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยวและอัตราค่าบริการ กำหนดจุดสนใจบนเส้นทางนำเที่ยว และพัฒนาเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติจำนวน 3 เส้นทาง ในป่าอนุรักษ์บ้านโป่ง พร้อมหลักหมุดบนจุดสนใจและแผ่นพับสื่อความหมาย นอกจากนี้จัดฝึกอบรมเสริมประสบการณ์แก่สมาชิกชมรมในการเป็น

มัคคุเทศก์ท้องถิ่น และการให้บริการอาหาร และที่พักแรม Home stay ปัจจุบันโครงการธุรกิจท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ได้รับการบรรจุในแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าไผ่ และใช้เป็นโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าไผ่ด้วย

ด้านกระบวนการเรียนรู้

1. ชาวบ้านได้เรียนรู้และมีประสบการณ์เกี่ยวกับกระบวนการและขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาและการระบุปัญหาและการระบุเหตุ (cause) ของปัญหาอย่างเป็นระบบและครอบคลุมในทุกด้านด้วยตนเอง รวมทั้งเรียนรู้การค้นหาวิธีการหรือการเลือกในการแก้ปัญหา และจัดทำแผนการดำเนินการหรือแผนปฏิบัติการด้วยกลุ่มของตนเองต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน
2. ชาวบ้านได้เรียนรู้การดำเนินการแก้ปัญหาของชุมชน สมาชิกของชุมชนควรร่วมมือกันเป็นกลุ่มหรือชมรม และแบ่งหน้าที่ตามความถนัด รวมทั้งมีการระดมทุนในการดำเนินงานแก้ปัญหาต่างๆด้วยตนเอง บนพื้นฐานศักยภาพของตนและชุมชน
3. ชาวบ้านได้มีโอกาสเรียนรู้วิทยาการใหม่ๆเพิ่มเติมจากสิ่งที่ตนได้รับรู้และเรียนมาก่อน
4. ชาวบ้านได้เรียนรู้และเห็นความสำคัญของกระบวนการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน ซึ่งการติดตามผลและประเมินในแต่ละขั้นตอนจะช่วยให้เกิดการวิเคราะห์และวิจารณ์ร่วมกัน เพื่อมีการหาทางปรับปรุงแก้ไขให้เป็นที่พอใจมากยิ่งขึ้น
5. ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ในการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวและเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง
6. ชาวบ้านมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันและร่วมแรงร่วมใจในการพัฒนาชุมชนและบริเวณบ้านเรือนให้สะอาดปลอดภัย และความร่วมมือและจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากทุกคนถือว่าทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชนเป็นแหล่งสินค้านำรายได้และผลประโยชน์มาสู่พวกตน
7. พฤติกรรมการเก็บของป่าหรือผลผลิตจากป่าเพื่อการบริโภคและจำหน่ายได้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางของการอนุรักษ์มากขึ้น เกษตรกรลดการใช้สารเคมี และมีการทำการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ด้านกระบวนการมีส่วนร่วม

พบว่าสมาชิกส่วนใหญ่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Genuine participation) ในขั้นตอนการวางแผนแก้ปัญหา ซึ่งในจำนวนนี้พบว่าสมาชิกชมรมมีส่วนร่วมในลักษณะมีความร่วมมือ (cooperation) ระหว่างสมาชิกชมรมและนักพัฒนา ขั้นตอนการดำเนินงานตามแผนและขั้นตอน

การติดตามประเมินผลนั้น พบว่าสมาชิกส่วนมากมีลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงเช่นกัน แต่ในชั้นการติดตามและประเมินผลนั้นพบว่าสมาชิกเกือบทั้งหมดมีส่วนร่วมในลักษณะจอมปลอม (pseudo-participation) มากกว่าขั้นตอนอื่นๆ ส่วนขั้นตอนการแบ่งปันผลประโยชน์นั้นพบว่าสมาชิกเกือบทั้งหมดมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และในจำนวนนี้กลุ่มใหญ่มีลักษณะการมีส่วนร่วมแบบประชาชนมีอำนาจ (Empowerment) ในการบริหารจัดการมากกว่าขั้นตอนอื่น

จากการศึกษางานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง พอจะสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือที่ช่วยส่งเสริมให้ประชาชน ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยการประยุกต์ใช้ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิม และภูมิปัญญาสมัยใหม่ตามที่ ว่าที่ร้อยตรี คมพล สุวรรณบุญ (2544) ได้ทำการศึกษาไว้ กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะต้องอาศัยปัจจัยทั้งภายนอก ภายในและสภาพแวดล้อม เพื่อส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยรวมถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นเครื่องเกื้อหนุนทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ ซึ่งทั้งงานวิจัยของคมพล สุวรรณบุญ และสมศรี จินะวงษ์ (2544) ได้ทำการศึกษาไว้

2. ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ อันจะนำไปสู่กระบวนการในการเรียนรู้ขั้นตอนของการวิเคราะห์ปัญหาและการรับรู้ปัญหาอย่างเป็นระบบและครอบคลุมในทุกๆ ด้านด้วยตนเอง และสามารถเรียนรู้การค้นหาวิธีการหรือการเลือกวิธีการในการแก้ปัญหาด้วยตนเองมากขึ้นดังที่ นำชัย หนูผลและคณะ (2542) ได้ทำการศึกษาวิจัยไว้ จากการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมนั้น จะทำให้เกิดความสามัคคี การยอมรับกันในกลุ่ม มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นมากขึ้น ดังเช่นที่ผลงานวิจัยของสถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย โดย มิศรา สามารถ (2543) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในท้องถิ่นไว้แล้ว

3. เศรษฐกิจชุมชน แนวความคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบันที่มีส่วนที่เป็นจุดร่วมคือการเน้นในเรื่องการพออยู่พอกิน การพึ่งตนเอง การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การมีความสุขตามอัตภาพโดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม จุดต่างคือปัจจุบันเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนและเพื่อการค้า การบริโภคเพื่อสนองความต้องการในการดำรงชีวิตและพัฒนาคุณภาพชีวิต การแลกเปลี่ยนจะเกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชน ประเทศและระดับโลก ส่วนการจัดสรรหรือการแบ่งปันเกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชน และระดับรัฐ และชุมชนที่มีแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง การกระจายรายได้ของคน

ในชุมชนดีขึ้น ดังที่ สมศรี จินะวงษ์ ได้ศึกษาไว้ นอกจากนี้ ไจมานัส พลอยดี (2540) ได้ศึกษาถึง ปัจจัยที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชน จะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว นั้น ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ สมาชิก การ มีปฏิสัมพันธ์และปัจจัยด้านการเงิน โดยยึดถือหลักการพึ่งตนเอง และความร่วมมือของชาวบ้านใน ชุมชน โดยมีงานวิจัยของ หนึ่งฤทัย จันทร์เกษ (2544) มาสนับสนุน

4. รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนนั้น นับเป็นเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบหนึ่งซึ่งก่อให้เกิดผลดีและผลกระทบแก่ชุมชนในด้านต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมตามที่ มนัส ศุภลักษณ์ (2544) ได้ทำการวิจัยไว้ว่า การดำเนินกิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชนทำให้เกิดผลดีในด้านรายได้ ความภูมิใจในคุณค่าและวัฒนธรรม และพร้อมกัน เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติ อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากนี้ในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน ยังต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็น สำคัญดังเช่นงานวิจัยของยาใจ ศรีวิโรจน์ (2543) ได้พูดถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ความสำเร็จส่วนหนึ่งที่แสดงถึงความเข้มแข็งของชุมชนคือการที่ ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการดำเนินงานโครงการ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมเตรียมการ ร่วมวางแผน อีกทั้งงานวิจัยของมนัส ศุภลักษณ์ (2544) ซึ่งได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกิจกรรมธุรกิจท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ ชาวบ้านที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมมีความพึงพอใจผลที่ได้รับ มีการสร้างมิตรภาพ มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์มากขึ้น และเห็นประโยชน์ของกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน สามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ซึ่งนำชัย ทนุผลและคณะ (2542) ได้ศึกษาวิจัยถึง ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินการธุรกิจท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นั้นจะมีกระบวนการเรียนรู้ ของชาวบ้านในการดำเนินการบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างแท้จริงใน กิจกรรมดังกล่าว และนำไปสู่ความเชื่อมั่นในศักยภาพของท้องถิ่นตนเองด้วย นอกจากนี้งานวิจัย ของสมชาย วิริภิมย์กุล (2543) ได้แสดงถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยอายุ ความคิดเห็นของชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน

ดังนั้นความสำคัญทั้งหมดที่ได้กล่าวมา ซึ่งเป็นการสรุปสาระสำคัญจากงานวิจัยที่ เกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมซึ่งเป็นองค์ ประกอบสำคัญในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบการ ท่องเที่ยวที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมน้อยที่สุดและยังเป็นการพัฒนา เศรษฐกิจในระดับชุมชนให้มีรายได้ และเกิดความเป็นชุมชนมากขึ้น อันจะนำไปสู่การพัฒนา เศรษฐกิจชุมชนแบบยั่งยืนได้ จึงทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะทำการศึกษาระบบการเรียนรู้ ของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งผลที่เกิดขึ้น เพื่อ เป็นแนวทางเลือกสำหรับรูปแบบใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนต่อไป